

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAPİTALİZMİN EKOLOJİK KRİZİ: TOPLUMSAL BİR
ALTERNATİF OLARAK BÜYÜMEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Rasim YURTTAŞ

Niğde
Ocak, 2024

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAPİTALİZMİN EKOLOJİK KRİZİ: TOPLUMSAL BİR
ALTERNATİF OLARAK BÜYÜMEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Rasim YURTTAŞ

Danışman: Doç. Dr. Yeliz SARIÖZ GÖKTEN

Üye : Doç. Dr. Kerem GÖKTEN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ebru IŞIK

Niğde
Ocak, 2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘Kapitalizmin Ekolojik Krizi: Toplumsal Bir Alternatif Olarak Büyümeme’ başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 04/01/2024

RASİM YURTTAŞ

ÖNSÖZ

Gezegemizin nasıl bir hikayesinin olacağına dair belirsizlik sürüyor. Ancak verilere bakıldığında çok da iç açıcı cümleler kurmak mümkün değil. Canlılar teker teker yok olurken, insanların da kıtlıkla karşılaşmasının çok yakın olduğuna dair projeksiyonlar artık uzak geleceği değil kısa vadeyi işaret ediyor. Bu tez bu projeksiyonların ortaya çıkardığı problemlerin bir toplumsal dönüşüm ufkuyla aşılabileceğine dair, yer yer çok zayıflayan ama bir şekilde umuda tutunmayı başaran inançla yazıldı.

Her tez yazanın karşılaştığı zorluklar bu çalışma esnasında da ortaya çıktı. Ancak zorlukları aşmak için özel dostlar ellerini uzattılar. Öncelikle; yılmış ve yapamayacağıma dair inancım katılmışken kabul etmeyen ve zorlayan, her zaman bilgisini paylaşarak öğreten değerli danışmanım Doç. Dr. Yeliz SARIÖZ GÖKTEN'e teşekkür ederim. Ayrıca Doç. Dr. Kerem GÖKTEN de gerçekçiliğiyle hep yanımda oldu.

Tez yazım süreci bir yolculuksa, bu yolculukta yanımda olanlara da değinmek gerekir. Kahvem, kolonyam, Kesmeşeker ve Beckett bu yolculuğun daimi misafirleriydi. Onlar olmasaydı çalışmanın içerisinde bir şeyler eksik kalırdı.

Son olarak, annem Mebrure YURTTAŞ ve kardeşim Erdi YURTTAŞ bu süreçte aşılması gereken zorluklar olduğunda benimle birlikte hareket ettiler. Onlara hem bir özrü hem de teşekkürü borç bilirim. Babam İbrahim YURTTAŞ da tabii ki buradaydı ve her satırın yazılmasında büyük payı vardı.

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAPİTALİZMİN EKOLOJİK KRİZİ: TOPLUMSAL BİR ALTERNATİF
OLARAK BÜYÜMEME**

YURTTAŞ, Rasim
İktisat Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yeliz SARIÖZ GÖKTEN
Ocak 2024, 125 Sayfa

Çoklu kriz çağının insanlığına karşısına çıkarttığı en ciddi sınavlardan biri de kuşkusuz dünya ekolojisinde oluşan tahribattır. Gerek tersinmez bir süreç olması gerekse de uygarlığın sonunu getirme potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda, ekolojik krize dair acil çözümlerin harekete geçirilmesi önem arz etmektedir. 2000’li yılların başında ekolojik hareketler içerisinde öne çıkmaya başlayan Büyümeme hareketi, günümüzde gittikçe artan bir şekilde teorik alanda da hacim kaplamaktadır. Bu çalışmada Büyümeme teorisinin gelişimi 3 ayrı faz içerisinde ele alınmıştır. 1970’li yıllarda başlayan ve 1990’ların sonuna kadar olan süreç dağınık düşüncelerin günümüze aktarıldığı bir toplumsal fikir olarak belirme sürecini ifade eder. 2000 ve 2008 yılları arasında gelişen yeni toplumsal hareketlerle beraber bu faz hareket odaklı bir yapıya evrilmiştir. 2008 sonrası dönem ise Büyümemenin teorik bir atılım yaptığı ve fikirlerin tutarlı bir bütüne doğru yol aldığı süreci ifade etmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, ana akım teorilerin ekolojik krizi anlarken dışsal bir problem olarak görme eğilimine karşı, sorunu içsel ve ilişkisel olarak anlamanın yollarını gösterecek ontolojik ve epistemolojik konumumuzun koordinatları ortaya koyulmuştur. İkinci bölümde ise ekolojik krize toplumsal bir yanıt olarak Büyümeme teorisinin bir fikir olarak başladığı serüvenine nasıl teori olarak devam ettiği tarihsel süreçte anlaşılmasına çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Büyümeme yaklaşımının büyüme karşıtlığı konusundaki tavrının, büyümeyi kapitalizmden farklı bir fenomen olarak ele alması nedeniyle ürettiği sorunlar yeniden ele alınarak, hem kapitalist meta üretimi hem de neoliberal öznellik üretimi bağlamında yeniden değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise Büyümeme teorisi ve kapitalist toplumsal ilişkiler arasında bağların tekrar araştırılmasının olanakları ve çözüm yolları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Kriz, Büyümeme, Büyüme Toplumu, Marksist Büyümeme

ABSTRACT
MASTER'S THESIS

**CAPITALISM'S ECOLOGICAL CRISIS: DEGROWTH AS A SOCIAL
ALTERNATIVE**

YURTTAŞ, Rasim

Department of Economics

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Yeliz SARIÖZ GÖKTEN

January 2024, 125 pages

One of the most serious challenges facing humanity in the era of multiple crises is undoubtedly the destruction of the world's ecology. Given both its irreversible process and its potential to bring about the end of civilisation, it is important to mobilise urgent solutions to the ecological crisis. The degrowth movement, which came to the fore within the ecological movements in the early 2000s, is now increasingly occupying a theoretical space. This study analyses the development of the theory of degrowth in 3 different phases. The process that began in the 1970s and lasted until the end of the 1990s refers to the process of emergence as a social idea, in which scattered thoughts are transferred to the present. Between 2000 and 2008, this phase developed into a movement-oriented structure with the new social movements that emerged. The period after 2008 refers to the theoretical breakthrough of degrowth and the process of ideas becoming a coherent whole.

In the first part of the study, against the tendency of mainstream theories to see the ecological crisis as an external problem, the coordinates of our ontological and epistemological position are proposed, which will show the ways to understand the problem internally and relationally. The second part attempts to understand from a historical perspective, how the theory of degrowth, as a social response to the ecological crisis, continues its adventure as a theory that began as an idea. In the third part, the problems raised by the anti-growth stance of the degrowth approach, due to the fact that it treats growth as a phenomenon different from capitalism, are re-examined and re-evaluated in the context of both capitalist commodity production and neoliberal production of subjectivity. The concluding section discusses the possibilities of re-examining the links between the theory of degrowth and capitalist social relations, and the solutions to these problems.

Keywords: Ecological Crisis, Degrowth, Growth Society, Marxist Degrowth

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KONUMLAR

1.1. Ontolojik ve Epistemolojik Temeller	6
1.1.1. Ekolojik Kriz Zamanlarında Doğa ve Topluma Bakmak	6
1.1.2. Modern Sosyal Bilimler Düşüncesinde Ekolojik Kriz	7
1.1.3. Büyümeme Düşüncesinin Ekolojik Kriz Karşısında Konumu	11
1.1.4. Konum.....	14
1.1.4.1. Konum-1: İçsel İlişkiler Felsefesi	15
1.1.4.2. Konum-2: Soyutlama Süreci ve Konumlanma Noktası.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜMEME: FİKİR, HAREKET, TEORİ

2.1. Büyümeme	18
2.2. Birinci Nesil Büyümeme Düşüncesi	23
2.2.1. Ekolojik Ekonomi Yüzeyi: Büyümenin Fiziksel Sınırları	23
2.2.1.1. Georgescu-Roegen: Entropi ve Biyo-Ekonomi	25
2.2.1.2. Herman Daly: Durağan Durum Ekonomisi	30
2.2.2. Kurumsal Yüzey: Büyümenin Sınırları	32
2.2.3. Politik Ekolojik Yüzey: Büyümenin Toplumsal Sınırları	34
2.2.3.1. Cornelius Castoriadis: Özerklik	35
2.2.3.2. Serge Latouche: Tahayyülün sömürgeleştirilmesi	39

2.2.3.3.	Andre Gorz: İktisadi Aklın Eleştirisi	42
2.2.3.4.	Ivan Illich: Araçlar ve Amaçlar	44
2.2.3.5.	Georges Bataille: Harcama	47
2.3.	İkinci Nesil Büyümeme Perspektifi	49
2.3.1.	Büyümemenin Politika Önerisi	49
2.3.1.1.	Ekonomiye Dair Prensipler: Demokratikleşme, Müşterekleşme ve Dayanışma Ekonomileri	50
2.3.1.1.1.	Demokratik Ekonomi Yaklaşımı	51
2.3.1.1.2.	Dayanışma Ekonomileri	54
2.3.1.1.3.	Müşterekler	56
2.3.1.2.	Sosyal Güvenlik ve Bölüşüm İlişkilerinde Adalet	58
2.3.1.3.	Şenlikli ve Demokratik Teknoloji	59
2.3.1.4.	Emeğin Yeniden Değerlenmesi	61
2.3.1.5.	Sosyal Metabolizmanın Demokratikleşmesi	61
2.3.1.6.	Uluslararası Dayanışma	63
2.3.2.	Büyümeme Toplumuna Geçiş Tartışmaları	63
2.3.3.	Büyümeme Teorisinde Devlet	67
2.4.	Müttefiklikler	69
2.4.1.	Büyümeme ve Modern Para Teorisi	70
2.4.2.	Büyüme Sonrası Yaklaşım: Büyümesiz Refah	72
2.4.3.	Kohei Saito'nun "Büyümeme Komünizmi"	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜMENİN TOPLUMSAL ALANI İŞGALİ

3.1.	Büyüme: Kapitalizmin İçkin Mantığı – Marksist Bir Perspektif	81
3.1.1.	Zenginlik: Marx'ın Kapitalinde İlk Cümle	81
3.1.1.1.	Adım-1: Üretici Güçler	83
3.1.1.2.	Adım-2: Emek ve Değer	85
3.1.1.3.	Adım-3: İlk Cümleye Geri Dönüş	88
3.1.2.	Sermaye Birikimi	89
3.2.	Neoliberalizmin Doğuşu: Büyüme İnsanın İmali	92
3.2.1.	Neoliberal Öznenin Üretimi	94

3.2.1.1. İktisadi ve Toplumsal Alanın Ayrışması	94
3.2.1.2. Öznellik Üretimi ve Neoliberal Akıl.....	96
3.2.2. Büyüme İnsanı: Neoliberal Öznellik	98
3.3. OECD: Kapitalist Dünya Sisteminin Büyüme Kolonu.....	101
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA.....	110
ÖZGEÇMİŞ.....	125

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Termodinamik Sistemlerin Karşılaştırılması	25
Şekil 2. Ekonomik Süreç.....	25
Şekil 3. Termodinamik Kum Saati	26
Şekil 4. Ekonomik Süreçlerde Enerji ve Malzeme Akışı.....	28
Şekil 5. Ekosistemin açık bir alt sistemi olarak ekonomi	30
Şekil 6. Sermayenin Döngüsü.....	90
Şekil 7. Ekonomi ile Toplum İlişkisinin Farklılaşması.....	95

GİRİŞ

Yirminci yüzyıl uygarlığı çöktü. Bu çalışma, bu olayın ekolojik nedenleri ve aynı zamanda da onun yol açtığı büyük dönüşümle ilgili.¹ Alıntılanan cümlenin sahibi sosyolog Karl Polanyi (2010), on dokuzuncu yüzyıl uygarlığının çöküşünü ve sonrasında yaşanan büyük dönüşümü analiz ederken yirminci yüzyılda kendi kendini düzenleyen piyasa fikrinin bir mitten ibaret olduğunu ortaya koydu. Polanyi, çöken bir sistemin kalıntıları üzerinde yükselen yeni toplumsal mekanizmaları tanımlamıştı. Bu çalışma, Polanyi'nin on dokuzuncu yüzyıl uygarlığı için yaptığı nitelermelerden farklı olarak, yirminci yüzyıl kapitalist uygarlığının ekolojik krizin getirdiği bir çöküşü yaşadığını ortaya koymaya çalışırken; aynı zamanda yaşadığımız bu ekolojik krizi aşan bir toplumsal dönüşümün olanaklarını da araştırmayı hedeflemektedir.

Çevremize baktığımızda, yazılı ve görsel basında, her geçen gün artan bir şekilde ekolojik krizin semptomlarını gösteren haberlerin başlıklarını görüyoruz. Bu haber başlıkları genellikle "felaketi yaşıyoruz" kelimelerinden oluşmaktadır. Küresel ısınmanın yarattığı etkilerin daha çok hissedilmesi, canlı türlerinin yok olması, yetkililer tarafından su kaynaklarının azaldığına dair yapılan uyarılar ve artık manşetlere taşınan büyük ölçekli yangın haberleri bunlardan sadece birkaçıdır. Ancak bu durum medyanın öne çıkardığı klasik "kıyamet" haberlerinden bazıları olmanın çok ötesine geçmiştir. Basında çıkan haberler, akademik çalışmalar ve sosyal medya temelli toplumsal duyarlılıkların yanında kapitalist dünya sisteminin kurumsal dinamiklerinin açıklamaları da artık dünyanın geri dönülemez bir felakete doğru sürüklendiğini göstermektedir.

Bu çalışma yapılırken, yeryüzü sıcaklığının ölçülmeye başlandığı tarihten bu yana en yüksek sıcaklığın 2023 yılının temmuz ayının ilk üç haftasında ortaya çıktığı belirtilmektedir (Paddison, 2023). 15 Haziran 2023'te Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres, "felakete doğru hızla ilerliyoruz" diyerek uyarılarda bulundu (Guterres, 2023). 30 Kasım ve 13 Aralık 2023 tarihleri arasında toplanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansında oluşturulan COP 28 BAE İklim ve

---

¹ Karl Polanyi'nin Büyük Dönüşüm adlı eserinde yer alan giriş cümlesinden uyarlanmıştır. ("On dokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü. Bu kitap, bu olayın siyasal ve ekonomik kaynaklarıyla, aynı zamanda da onun yol açtığı büyük dönüşümle ilgili")

Sağlık Deklarasyonunda (2023), içinde bulunulan duruma yönelik farkındalıkları “acil” olarak sınıflandırılmaya başladı.

Öte yandan bu dönemde doğa bilimleri temelli felaket senaryoları da peş peşe gelmeye devam etmektedir. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC), Politika Yapıcılar için özetlenen AR6 2023 sentez raporunda, yakın vadede ısıya bağlı insan ölümlerinin artacağı, buzulların erimesiyle beraber deniz suyu seviyesinin bir metreye kadar yükseleceği ve normal dışı hava olaylarının şiddetlenerek sıklaşacağı öngörülmektedir (IPCC, 2023). Bu ve benzer öngörüler, yeryüzünün sonunun geldiğine dair kıyamet versiyonlarından tutun da basit teknolojik dönüşümlerle kolayca aşılacak bir ekolojik bozulma olduğuna dair analizlere kadar uzanan çok geniş bir yelpazede farklı senaryoları kapsamaktadır. Bu farklı bakış açılarına rağmen yeryüzünün ekolojik bir krizin içerisinden geçtiği olgusu tüm kesimlerin üzerinde mutabakata vardığı nadir konulardan biri olarak dikkat çekmektedir. Ancak çözümler konusunda aynı mutabakat henüz ufukta belirmiş görünmüyor. Birey temelli çözüm önerileri yerini bir türlü kamusal önlem politikalarına bırakamamaktadır. Ekolojik krize karşı; IPCC'nin yapılmasından ve ilk kurumsal çözüm önerilerinin ortaya atılmasından bu yana otuz yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen henüz somut adımların atılamamış olmasını nasıl açıklamak gerekir? İnsanlık, felaketine kayıtsız mı kalıyor?

Tabii ki ekolojik kriz karşısında tam bir kayıtsızlık yoktur. Ancak sorunu ortaya koymak ve semptomları göstermek açısından ortaya çıkan mutabakatlar, probleme dair önlemler ve kurumsal çözümler konusunda aynı şekilde tezahür etmemektedir. Kapitalist dünya sisteminin hegemonik kurumlarının konuya dair farkındalığı ve çözüm önerilerini ortaya koymasının tarihi 1972 yılında Stockholm'de gerçekleşen "İnsan Çevresi Konferansı" ile başlamış, ilk ciddi adımlar ve politika önerileri ise 1992 yılında Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen Rio Konferansı ile sunulmaya başlanmıştır. Etik ve ilkesel tavsiyelerle başlayan öneri paketlerinde zaman içerisinde farklılıklar meydana gelmiş, somut politika setlerine geçiş için çeşitli kararlar alınmıştır. Rio Konferansı ile başlayan bu sürece dair politika setleri, sürdürülebilir kalkınma, yeşil ekonomi ve yeşil büyüme olarak birtakım kavramsal dönüşümlere uğramıştır (Loiseau vd., 2016: 363). Bu yaklaşımlar, karbon emisyonlarını azaltmak, yenilenebilir enerji yatırım-üretimini artırmak ve sıfır atık politikalarını teşvik etmek gibi önlemleri, toplumsal yapıları değiştirmeden, sistem içerisinde uygulayarak sorunu çözmeyi amaçlamaktadır.

Ekolojik krize dair semptomlar görünür hale gelip etkisini hissettirmeye başladıkça sosyal bilimler alanında da daha fazla çalışma ekolojik felaketi konu edinmeye başlamıştır. Ancak günümüz ana akım sosyal bilimlerinin, konu edindiği olgulara bakışındaki durağan ve tarih dışı metodolojik temeller, ekolojik kriz karşısında oluşan toplumsal kayıtsızlığa dair de bazı ipuçları vermektedir. Ana akım toplum bilimlerinin politika önerileri kapitalizme dair eleştirilere kapıları kapatarak analizi durağan ve tekil bir çerçeveye sınırlandırdığı müddetçe de ekolojik kriz, yönetim ve piyasaların çözmesi gereken bir sorun olarak görülmeye devam edecektir (Foster, 2023: 13-14).

Bu çalışma, gündelik hayat pratiklerini her geçen gün daha da fazla etkileyen ekolojik krizin nedenleri, sonuçları ve ortaya çıkan çözüm önerilerini; “Büyümeme”² perspektifini temel alarak günümüz sosyal bilimlerinin sakatlanmış yapısından arınmak suretiyle ve Marksist bir bakış açısıyla ortaya koymayı hedeflemektedir. Tez boyunca kapitalizmin ekolojik krize karşı Büyümeme fikrinin bir direnç noktası olarak genişleyip genişleyemeyeceği sorusunu cevaplayacak araçlar oluşturulmaya çalışılacaktır.

Çalışma 4 temel argüman üzerinde yükselmektedir. Bunlardan ilki ana akım iktisat ve sosyal bilimlerin araştırma metodolojisinin toplum ve doğa bilimleri arasına koyduğu sınırların ekolojik krize dair bir bakış oluşturmasının mümkün olmadığıdır. Bu nedenle ekolojik krizi analiz etmeyi ve gerçekçi çözüm önerileri ortaya koymayı hedefleyen her yaklaşımın doğa ve toplumu birbirinden soyutlamadan, bütüncül ve ilişkişel bir yaklaşımla analiz etmesi gerekmektedir (Burkett, 2004: 30).

Çalışmanın üzerinde yükseldiği ikinci ana argüman ise insan dışı doğayı analiz ederken ontolojik ikicilik tuzağından kaçınmak gerektiğidir. Bu ikicilikten kaçınmak için doğa ve toplumu, birbirini üreten ve aynı zamanda ilişkişelliği olan olgular olarak ele alınması elzemdir.

---

² Fransızca “D croissance”, İngilizce “Degrowth” kelimelerinin Türkçede “b y mememe” olarak karşılanması gerektiğini düşünüyoruz. B y mememe düşünürlerinden Latouche kavramın İngilizcede “Degrowth” olarak karşılanmasına karşı  kmış ve “A-growth” olarak çevrilmesi gerektiğini savunmuştur. Latouche’un bu talebinin esas sebebi, “Degrowth” sözcüğünün büyümeden yoksun kalmak anlamını tam olarak karşılamamasıdır. Türkçe’de de genel olarak “K c lme” olarak karşılanan bu kavramın büyümeyi niceliksel bir sıfata indirgediğini düşünmekteyiz. Oysa “B y mememe” kavramın niteliksel yapısına da vurgu yaparak bir büyüme yoksunluğunu ifade etmektedir. Ayrıca, Türkçe’de b y memek anlamına gelen sıfat olarak “b y mememe” ile fikir-hareket ve teoriye atfen kullanılan B y mememe arasında karışıklık olmaması için metin içinde büyük harfle gösterilmiştir.

Çalışmanın yapısının en temel kollarından biri olan argüman ise Büyümeme fikrinin, ekolojik krizi aşmak için önemli unsurlardan biri olduğudur. Büyümeme fikrinin temellerini ortaya koyan yazarlar her ne kadar büyüme eleştirisini argümanlarının temeli haline getirerek sermaye birikimi ve büyüme arasındaki ilişkide “büyüme” eleştirisine hiyerarşik bir öncelik vermiş olsalar da büyüme fetişizminin Marksist bir bakış açısıyla, sermayenin yeniden üretimi ve artı değer süreçlerine içkin olduğunun ortaya konulması gerekmektedir.

Bu çalışmanın tamamına sirayet eden ve dokusunu oluşturacak son argüman ise Marx’ın kapitalizm analizinin ekolojik krizden çıkış için en önemli kaynak olduğudur. Son yıllarda özellikle Foster, Burkett ve Saito’nun çalışmaları, Marx’ı “üretimci” olarak etiketleyen yeni sol ve liberal kabulleri sarsma yolunda önemli yol katetmiştir. Bu çalışmada, Marx ve Marx’tan yola çıkan araştırmaların izleri sürülmektedir.

Yukarıda anılan dört temel argümanın üzerinde yükselen bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, ekolojik krizi anlamayı kolaylaştıracak ve Büyümeme perspektifine dair bakış açımızı oluşturacak yöntemsel arka plana dair bilgiler verilecektir. Ekolojik krize dair bir çalışma yapılırken ilk ele alınması gereken konulardan biri doğa ve toplum arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için doğanın insan ile ilişkisinin niteliğini belirleyen ontolojik ve epistemolojik temellerin ortaya konulmasıdır. İlk olarak; bilimlerin, doğa ve toplum bilimleri olarak ayrıldığı Fransız Devrimi sonrası süreçte, toplum ve doğa arasında yaşanan ayrışma reddedilerek insan ve insan dışı doğa arasındaki ilişkiler diyalektik materyalist ve ilişkisel bir yaklaşımla ortaya konulacak ve ekolojik krize dair bakış açısının oluşturulmasında kullanılacak epistemolojik ve ontolojik temeller sergilenecektir. İlk bölümde, doğaya dair bir perspektif oluşturulmaya çalışılırken, temelde Ollman’ın içsel ilişkiler felsefesinden yararlanılacak ve ana akım sosyal bilimlerin, bağlantıları dışsallaştıran mantığından çıkılacak operasyonel adımlar atılacaktır.

Çalışma, yöntemsel olarak ana akım sosyal bilimlerin durağan mantığından çıkmayı hedeflemekle birlikte, esasen kapitalizmin ekolojik krizi karşısında yirminci yüzyılın ortalarında temellendirilmeye başlanan ve yirmi birinci yüzyıl ile birlikte ivme kazanan “Büyümeme” perspektifine dair Marksist bir yaklaşımı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Her ne kadar gerek Marksist ekoloji teorilerinin başat teorisyenleri gerekse de Büyümeme yaklaşımının öncü aktörleri bu birlikteliğe karşı mesafeli olsa

da, Kohei Saito'nun 2023 yılında yayınlanan "Marx In The Anthropocene: Towards The Idea of Degrowth Communism" çalışması ile birlikte karşılıklı etkileşimin ilk adımları atılmıştır. Saito'nun "Büyümeme komünizmi" fikri, Marx'ın sistematik olmayan yazılarının arşiv çalışmasıyla teorik bir yapı haline getirilen ve insan ile insan dışı doğayı birbirinden bağımsız süreçler olarak ele alan "metabolik yarık" teorisinden yola çıkmaktadır. Saito (2023:216), bugün yaşanan ekolojik kriz karşısında acil olarak yapılması gerekenlerin Büyümeme ufkunda yattığını belirtir.

Büyümeme üzerine yaklaşımlar henüz çok dağınık ve tutarlılıktan yoksun olmasına karşın teorik bir omurganın ortaya çıktığından söz edebiliriz. Çalışmanın ikinci bölümünde Büyümeme teorisinin, fikir, hareket ve teori dönüşümleri incelenecektir. Bu bölüm Büyümeme yaklaşımının tarihsel ve teorik temellerinden başlayarak günümüze kadar uzanan süreci ve teorik çatallanmaları arkeolojik bir kazıya tabi tutmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise büyümenin toplumsal alanı işgalinin haritası oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu bölüm, Büyüme İdeolojisinin toplumsal alanda edindiği derin hegemonik konumu Marksist bir perspektifle ortaya koymayı hedeflemektedir.

Sonuç bölümünde ise ekolojik kriz karşısında çalışma boyunca sorunsal haline getirdiğimiz büyüme ile Büyümemeye dair bakış açıları somutlaştırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONUMLAR

1.1. Ontolojik ve Epistemolojik Temeller

Gezegeneğimizin yaşadığı ekolojik kriz ile kapitalizm arasındaki bağlantının ve sorunlara karşı politika önerilerinin “Büyümeme” perspektifi yardımıyla inceleneceği bu çalışmaya başlarken, doğa ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkiye dair benimsenen ontolojik (onto-epistemolojik) konumumuzun ortaya konulması; tezin modern sosyal bilimler düşüncesinden ayrıldığı noktaların altını çizmenin yanında, ortaya koyduğumuz Marksist Büyümeme perspektifinin insan dışı doğaya bakışında Büyümeme perspektiflerinden de ayrıştığı düzlemleri göstermek açısından önem arz etmektedir. Bu ontolojik konum, doğa ve toplum arasındaki ilişkiye karşı pozisyon ve ekolojik krize karşı takındığımız tavırdan tutun da önerilecek politika setlerine kadar tüm süreçleri etkileyecektir.

Epistemolojik ve ontolojik konum, ekolojik krize dair çözüm önerileri arasında neden “Büyümeme” yaklaşımının öne çıkarıldığı ve analiz nesnesi haline getirildiği, yeşil büyüme ve sürdürülebilir kalkınma gibi bazı çözüm önerilerinin ise neden dışarıda bırakıldığına anlaşılmasına da yardımcı olacaktır.

1.1.1. Ekolojik Kriz Zamanlarında Doğa ve Topluma Bakmak

Günümüzde insan ve doğa arasındaki ilişkileri ayrıksı süreçler olarak görmek bir gelenek haline gelmiştir. Bu bakış, insanı doğadan, doğayı da insandan bağımsız bir şey halinde görür. Bakış açılarının çeşitliliğine göre; ya doğa ve toplum, modern sosyal bilimler düşüncesinde olduğu gibi, yalıtılmış ve birbirinden bağımsızdır ya da ana akım Marksist ekolojinin metabolik yarık okulunun da içinde bulunduğu grubun savunduğu

gibi birbirleriyle bağımlılıkları dışsal bir ilişkiden ibarettir. Her iki durumda da doğa ve toplumun toplamından oluşan yeşil bir aritmetik³ hareket edilir (Moore, 2017: 12).

Günümüzde yavaş yavaş şiddetini göstermeye başlayan ve tüm öngörülerde uzun vadeli bir süreçten geçeceğimiz bu ekolojik kriz çağında, doğa ve toplum arasındaki ilişkilere bakışımız bizi ekolojik kriz, gezegenin ekolojik kıyameti, ekolojik dengesizlik ve ekolojik örselenme gibi kavramlara götürmektedir.

1.1.2. Modern Sosyal Bilimler Düşüncesinde Ekolojik Kriz

İçinden geçtiğimiz ekolojik kriz çağında, krizi anlamaya ve çözüm üretmeye çalışan ana akım perspektiflerin temelini modern sosyal bilimler düşüncesi oluşturmaktadır. Her ne kadar sosyal bilimler düşüncesinin çok parçalı yapısı ve farklı yönleri doğru bakan karakteri bize homojen bir tanımlama alanı sunmasa da; özellikle çevre sosyolojisi ve ekolojik iktisat alanlarında kendisini gösteren baskın pozitivist epistemolojik bilgi üretim çabası, ekolojik kriz bağlamında doğa ve toplum arasındaki ilişkiyi ele alan yaklaşımların da temellerini oluşturmaktadır.

Pozitivist epistemoloji, olguların bilgisinin gözlemlerle üretilebileceği ilkesinin yanında toplum-doğa, özne-nesne ayrımını hareket noktası olarak seçmekte, bütüncül bilgiden uzaklaşarak mikro fenomenlere ve aralarındaki dışsal ilişkilere odaklanmaktadır (Köker, 2008: 29). Pozitivist epistemolojik yapı, fenomenlerin ontolojik statüsünü görülebilir ve ölçümlenebilir dünyaya hapseder. Sadece ölçülebilir ve duyumsanabilir alanda bilebildiğimiz bir dünya ise atomistik ve tikel olgulardan oluşur (Bhaskar, 2015: 92). Hakim paradigmanın tamamına sinmiş olan bu epistemolojik teamül bir yandan olayların ve olguların ontolojik statüsünün sabitlendiği kabulünü de beraberinde getirir. İki farklı ve birbirinden bağımsız ontolojik statü (yapılar, mekanizmalar, olaylar) vardır ve bunlar birbirleriyle dışsal bir ilişkiye girmişlerdir. Burada öz ve biçim birbiri ile aynıdır. Böyle bir bilgi üretim çabası, bir olay ve bir yapı arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışırken nedensellik bağları ile hareket eder. Örneğin bir A olayının, B yapısı ile arasındaki ilişki pozitivist epistemolojik prensipler içerisinde incelemeye kalkıldığında, A ve B arasındaki nedensellik ilişkisi

---

³ Yeşil aritmetik, Moore'un (2017) doğa ve toplumun aritmetik bir şekilde toplanmasının bütünü oluşturduğuna dair önermesine verdiği isimdir. Moore bu kavramı, ekolojik krizi anlamaya çalışırken doğa ve toplum adı altında ikili bir yapı kullanan Foster ve Burkett'i eleştirmek için kullanır.

oluşturularak bunun belirli güven aralıklarında var olup olmadığı modern istatistikî testlerle ortaya konulur. Ancak burada yapılan şey, A ile B arasında bir ilişkinin varlığı ve güçlü olup olmadığı bilgisine ulaşmaktır. Ancak bu bilgi bize analize konu edilen ilişkinin nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştiğine dair bir anlayış sunmaz.

Pozitivist epistemolojik ilkeler ışığında ekolojik krize dair yapılan çözümler de yukarıdaki prensiplerden başlayarak analiz güzergahını oluşturur. Örneğin çevre ve iklim değişikliği üzerine çalışan ve ana akım sosyal bilimler çevrelerinde kabul gören Tol (2009), iklim değişikliğinin ekonomik faktörlerle ilişkisini analiz eden çalışmalar üzerine yaptığı araştırmada iklim değişikliği ve ekonomi arasında bağları dışsal olarak alır. İklim değişikliği bir yanda durur, ekonomik büyüme, ekonomik refah, gelir dağılımı vb. ekonomik göstergeler ise başka bir tarafta yer alır. Bilgi üretiminde, analize konu ilişkiyi açığa çıkarmak için iki farklı ontolojik bağımsız statü kullanılır. Bu statüler toplumsal yapı ile iklim değişikliğini bağımsızlaştırır ve inceleme alanına göre bir bağımsız ve bağımlı değişken halinde sabitler. Analiz sonucunda bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkeni hangi güven aralığında ne ölçüde etkilediği gibi bulgulara sahip olunmakla birlikte büyüme ile iklim değişikliği arasındaki karmaşık ilişkiyi görünür hale getirmeye dair bir çaba harcanmaz. Bu çalışmalarda, iklim değişikliği ve ekonomik büyüme veya başka toplumsal fenomenler birbirinden bağımsız işleyen, bağımsız kuralları olan şeyler olarak ele alınır.

Günümüzde tüm sosyal bilimleri etkisi altına almış olan hakim metodolojik yapının bir diğer özelliği ise birbirinden bağımsız kuralları ve kendine has kalıpları olan, analiz nesnesini bütünle ilişkisinden soyutlayarak araştırmaya dahil eden çalışma alanlarından oluşmasıdır (Ollman, 2012: 17). Bu çalışma alanları, kurumlaşmış üniversite yapısı içerisinde küçük disiplinlere bölünerek kendi öbekleri içinde farklı epistemolojik-ontolojik ilkeler ışığında araştırmalar yapmaktadır. Kurumlaşmış bu disiplinlerin mikro alanlara dağılımı sürekli genişleyen bir süreç olarak devam etmektedir. Hakim paradigma açısından her araştırma alanı ayrı bir disiplin olarak etiketlenmekte ve yeni bir araştırma alanı hemen yeni bir mikro disiplin olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir ekolojik problem, tamamen bağımsızlaşmış çevre sosyolojisi, çevre ekonomisi, çevre hukuku ve çevre tarihi gibi birçok alt disiplinlerde araştırılmaktadır. Kapitalizm nasıl ki her gördüğü şeyi metaya çeviriyorsa, günümüz kurumsallaşmış bilgi yapıları da her araştırma alanını bir disipline dönüştürmektedir.

Bunun sonucunda da bilgi üretimi, günümüz hakim sosyal bilimlerinde bütünden ve birbirlerinden bağımsız hale gelmektedir.

Levins ve Lewontin (1985: 269) modern sosyal bilimler düşüncesinin temel karakteristiğini yansıtan kartezyen düşüncenin ontolojik yapısının dört temel üzerinde yükseldiğini belirtir:

- Bir sistem, bir dizi birim veya parçadan oluşur.
- Bu parçalar (birimler) parçası oldukları bütünü etkiledikleri ölçüde kendi içlerinde homojendir.
- Bütünü oluşturan parçalar, bütünden önce gelirler ve ayrı ayrı birleşerek bir bütün oluştururlar.
- Sebepler ve sonuçlar bağımsızdır. Bağımlı ve bağımsız değişkenin hangileri olduğu konusunda herhangi bir şüpheye yer yoktur.

Bütünden koparılmış parçalardan oluşan modern dünyanın bilgi yapıları modern kent yaşamının bir prototipi gibidir. Mahalleler, sokaklar ve apartmanlar birbirleriyle ilişkisizdir. Bilimsel disiplinlerarasılık, bir apartmanın bağımsız katları ve daireleri içerisinde, kapısını kapattığında komşusunu görmeyen bazen gördüğünde sadece selamlaşan kent insanının göstermelik ilişkisinde seyretmektedir. Modern dünyanın gündelik akışında karşılaştığımız; mahallenin, apartmanın, katların ve her dairenin içindeki odaların birbiriyle ilişkisizliği kurumsallaşmış bilgi üretim yapılarında da aynı şekilde gelişmektedir. Güçlü ilişkiler kurması beklenen aile bile kendi içinde artık ilişkisizleşmiştir. Bunun kurumsal prototipi olan "disipline dair aile" de aynı şekilde kapısı kapatılmış odalarda bilgi üretmektedir. Ancak bu kurumsallaşmış yapı her zaman böyle değildi. Bugünün hakim paradigmasından bakıldığında iktisat biliminin kurucusu olarak görülen Adam Smith hiçbir eserinde tek bir alana bağlanmamış, toplumsal gerçekliğe dair bütüncül bilgilerin peşine düşmüştür. Bu yapının oluşmasında Fransız Devrimi önemli bir eşik olmuş ve devrim sonrası oluşan "değişim" fikrinin toplumsal alanda denetim altına alınması amacıyla sosyal bilimlerin kurumsallaşmasını ve fen bilimleri ile felsefenin boşanma sürecini başlatmıştır (Wallerstein, 1997: 35). Yaşanan ayrılma ile beraber doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki derin bağlantının kopması yolunda süreç de başlamıştır. Doğaya dair bilginin kaynağı ile toplumun bilgisi arasında yaşanan ayrışma sadece yöntemsel bir kopuş değildi, aynı zamanda toplum ve doğa birbirinden bağımsız ontolojilere sahip iki

bağımsız yapı olarak görüldü. Sosyal bilimlerin günümüzdeki durumunu resmeden, felsefe ile bilim arasında yaşanan ayrılık, günümüz kurumsallaşmış bilgi üretim yapılarının da mimarisinin temel kaynağı olduğu gibi aynı zamanda ekoloji alanında çalışmalar yapan sosyal bilimcilerin de genel kabullerinden biri haline geldi.

Sosyal bilimler düşüncesinin bütün ve parça arasındaki çok yönlü ve karmaşık ilişkileri göz ardı etmesi ekolojik krize dair ana akım analizlerin en temel problemlerinden birini oluşturmaktadır. Toplumsal yapı ile toplumsal fenomenler ilişkisizleştirilir ve analiz sadece iki farklı ontolojik statünün ilişkisine evrilir. Tabii ki bu ilişkisizlik durumu salt bir yokluk değildir. Tüm bilimsel çalışmalar temelde, ilk bakışta belirlenemeyen ilişkileri açığa çıkarmaya çalışır (Ollman, 2012: 16). Ancak bu ilişkiler bütünle bağlarından koparılarak analize dahil edilir.

Ekolojik krizi anlamaya çalışan modern sosyal bilimlerin düşünce geleneği de bu tür ilişkilerin peşindedir. Örneğin günümüzde çok revaçta olan ve yeşil düşünceyi temel alan ana akım projeksiyonların (Bowen ve Fankhauser, 2011) ekolojik bozulma semptomlarını, hangi toplumsal bağlamlarda oluştuğunu analiz etmeden ürettikleri politika setlerinin kapitalist dünya sisteminin kurumlarında oldukça yoğun şekilde kabul görmektedir. Bu analizlerde, iklim değişikliğinin turizm sektörüne etkisi, karbon salınımındaki artışın gelir dağılımı ile ilişkisi gibi ekolojik krize dair semptomlarla başka toplumsal unsurlar arasındaki ilişkiler açığa çıkarılmaya çalışılır. Oysa bu biçim bir araştırma yönteminde toplumsal yapı analiz dışına itilir. Ana akım ekolojik kriz teorilerinde “kapitalizm” bir etken olarak dahi yer almaz.

Örneğin, ekolojik modernleşme teorisi, modern ekonomik rasyonalite ile tanımlanan modern toplumsal mimarinin içerisine ekolojik kurumsallaşmanın da dahil edilmesini ifade eder (Mol, 1995: 30). Bu kurumsallaşma süreci, ekolojik rasyonalite ile ekonomik rasyonalite arasında bir uyumun ortaya çıkışı ve modern kapitalist toplumsal mimari içinde kaynaşmasını temsil eder. Modern dünya sisteminin kurumlarının ekolojik bir sınır etrafında yeniden şekillenmesi ise günümüzde yaşadığımız ekolojik krize dair politika setinin de temelini oluşturur. Politika setleri, modernleşmenin temel dinamiklerinden vazgeçmeden, teknolojik yenilik ve verimlilik temelinde bir yapılanmayı önerir (Bruce ve Spinardi, 2018: 37). Ancak bu çözüm önerileri ekolojik krizin nedenleri üzerinde herhangi bir çözümlenme yapmazlar. Ekolojik kriz masaya yatırılarak analize tabii tutulmaz, aksine krizi yaratan

mekanizmaların çözümün de parçası olduğuna dair güçlü bir inanç vardır. İlişkileri anlamlandırmadan çözüm önerileri sunan bu yaklaşımlar, bilimi yüzeydeki fenomenler veya mekanizmaların yanında yüzeysel ilişkilere indirgemektedir.

Sonuç olarak ana akım sosyal bilimlerden bakıldığında doğa ve toplum, bölünmüş, bağımsızlaşmış iki farklı kategori olarak ele alınır. Bu epistemolojik ve ontolojik kabulleri ekolojik modernleşme ve ekolojik iktisat teorilerinde somutlamak mümkündür. Her ne kadar alan içerisinde çok farklı teorik yönelimler olsa da ekolojik modernleşme teorisi günümüz kapitalist dünya sisteminin kurumsal dinamikleri tarafından da takip edilerek çözüm önerileri ve politika setleri dikkate alınan baskın yönelimi oluşturmaktadır.

1.1.3. Büyümeme Düşüncesinin Ekolojik Kriz Karşısında Konumu

Büyümeme düşüncesinin popülerliği her geçen gün daha da artmakta, buna paralel olarak da teorik genişlemesi ve çatallanması büyümektedir. Büyümeme perspektifinin henüz olgunlaşmış bir teorik çerçevesinin olmadığını söylemek mümkün olmakla birlikte ilkeler ışığında bir zemin tanımlaması yapılabilir. Bu zemini bilmek, Büyümeme düşünürlerinin ekolojik kriz karşısında buldukları epistemolojik ve ontolojik konumlanma noktalarını ortaya çıkarmaya yarayacaktır.

Büyümeme fikri her şeyden önce ekonomik büyümenin ekolojik sonuçlarının bir eleştirisidir (Kallis, 2018: 1). Büyümeme düşünürlerinin ortak noktalarından birisi de toplumsal alanı tarif ederken kullandıkları büyüme fetişizmine karşı bir saldırı noktası geliştirmektir. Fikri saldırının temel karakterini eleştiri ve karşı konumlanma noktaları oluşturmakla birlikte son yıllarda, özellikle ikinci nesil Büyümeme düşünürleri tarafından, eleştirinin ötesinde kurucu bazı tanımlamalar da yapıldığı görülmektedir. Hickel (2021: 215-258), Büyümeme toplumunun planlı eskitmeyi bitirmek, reklamları azaltmak, sahiplikten kullanıcıya geçmek, gıda israfına son vermek ve ekolojik yıkıma neden olan sektörleri küçültmek olarak sıraladığı beş temel prensip etrafında oluşturulması gerektiğini belirtir. Buna ilaveten demokratik ve yatay ağlardan oluşmuş bir karar alma mekanizması etrafında toplumsal örgütlenmenin oluşması, çalışma saatlerinin kısaltılması ve büyüme tahayyülünden çıkış gibi konularda da öneriler ortaya konulmaktadır. Tüm bu öneriler, ekolojik krizin büyüme fikrinden kaynaklandığı tezinden türemektedir. Krizi önlemenin yolu, insanlığı büyüme

tahayyülünden çıkabilecek somut kurumsal yapıların oluşturulmasından geçmektedir. Bu nedenle, Büyümeme düşüncesinin fikri kökenlerinden biri olarak gösterilen Castoriadis'in (2011) izinden giden Büyümeme hareketi için de ekolojik kriz bir toplumsal tahayyül sorunudur.

Büyümeme fikrinin ontolojik ve epistemolojik temellerini ortaya koyacak bir bilim felsefesine dair araştırma alanları henüz oluşturulmadığı gibi buna dair bir soru da sorulmamıştır (Hansen ve Nesterova, 2021: 1). Bu nedenle Büyümeme düşüncesinin epistemolojik ve ontolojik temellerini anlamanın yolu ekolojik kriz karşısında doğa-toplum ilişkisi hakkındaki bakışını ortaya koymaktan geçmektedir. Büyümeme fikrinin konumunu anlamaya çalışırken Hickel'in "animizm"⁴ temelli Büyümeme yaklaşımından yararlanılacaktır.

Büyümeme fikri içerisinde ya da müttefikleri arasında, Hansen ve Nesterova'nın (2021) "eleştirel gerçekçilik" ve Büyümeme düşüncesi arasındaki bağları kurma girişimi, Saito'nun (2023) ana akım Marksist ekolojiden aldığı metabolik yarıklık teorisiyle Büyümeme düşüncesi arasında akrabalıklar ürettiği "Büyümeme komünizmi" fikrini, yeni ancak henüz Büyümeme araştırmalarının dokusuna sirayet etmemiş tartışmalar olarak değerlendirmek mümkündür. Bu nedenle bu çalışmalar bölümün dışında bırakılmıştır.

Büyümeme fikri temel olarak, doğanın insan tarafından şekillendirilmesi, edilgen bir nesne haline getirilerek animizmin yok edilmesi ve kartezyen düalizmin egemen paradigma haline gelmesini eleştirir (Hickel, 2021: 97). Kartezyen düalizmle beraber doğa dışsal bir nesne olarak kurulur ve kullanan özneye ait bir çevre haline gelerek, nesneleştirilir (Haila, 2000: 157).

Çitleme ve sömürgeleştirme ile başlayan ve insanları kapitalistler için çalışmaya zorlamayı eksenine yerleştiren kapitalizmin, bunu başarabilmesi için düşünce sisteminde de bir devrime ihtiyacı vardı ve bunu da ontolojik ikicilik yoluyla animizmi ortadan kaldırarak yapmıştır (Hickel, 2021: 81). İnsanların doğaya bakışının dönüşümündeki temel uğrak Avrupa kapitalizminin başlangıcı olarak görülür. Büyüme

---

⁴ Animizm, her şeyin, cansız varlıklar da dahil olmak üzere, insan ve diğer hayvanlardakine benzer bir psikolojik varlığa sahip olduğunu varsayar (Erkal, 2004: 72). Animizm, insan olmayan varlıkların da ruhsal varlıklar olduğunu iddia eder, bu inanışa göre, insan olmayan varlıklar da insanlar gibi bilinçli ve duyarlı varlıklardır ve onlar da kendi düşünce ve duygularına sahiptirler ve kendi hedefleri ve amaçları vardır (Descola, 2013: 127). Hickel'in animizmi ise insanlar ve doğa arasında tüm hiyerarşik ilişkileri reddetmektedir. Buna göre insan ve doğa iki ayrı varlık değildir, tek bir töze sahiptir.

toplumu da bu ontolojik ikiciliğin günümüzdeki uğrağıdır. Büyümeden kurtulmak için öncelikle doğaya bakışımızdaki bu ontolojik ikicilikten kurtulmamız gerekir. Hickel (2021) için doğal dünya hakkında farklı bir hikaye hayal etmek mümkündür. Hickel (2021:97) bu hikayeyi; tüm canlıların asıl değerini tanıyan ve insanları, yaşayan dünyanın geri kalanından ayrı değil, onun bir parçası olarak gören animizmde bulur. Aynı şekilde Richter (2019: 9) de kartezyen düalizminin üstesinden gelmek için, "maddeler" dilinin "yaşayan dünya" diliyle değiştirilmesini önerir.

Hickel'in (2021) animizm merkezli önerisi, mevcut toplumumuz ile potansiyel büyüme sonrası toplum arasındaki önemli bir problemi çözme iddiasındadır. İnsanlığın ilerlemesinin, sonsuz ekonomik büyüme ve kaynak çıkarma fikirleriyle iç içe geçmiş yapısı, insanlarla doğal dünya arasında derin bir uçurum yaratmıştır. Animizm ise tam tersine doğayla olan ilişkimizin radikal bir şekilde yeniden tasavvurunu sunmaktadır. İnsanları en üstte konumlandıran yapay hiyerarşiyi ortadan kaldırarak, tüm canlıların içsel değerini ve faillliğini kabul eder (Hickel, 2021: 97). Perspektifteki bu değişim, doğayı sonsuz bir kaynak havuzu ve insan faaliyetinin dışsallığı olarak ele almaya dayanan büyüme paradigmasının temellerini yıkmak için çok önemlidir. Böyle bir değişim, ekonomik kararların yalnızca insanın ihtiyaç ve arzularına göre değil, aynı zamanda ekosistemlerin ve türlerin refahını da göz önünde bulundurarak alındığı bir toplumun potansiyellerini sunar.

Marksist ve tarihsel materyalist bir perspektiften bakıldığında animizm, siyasi eleştiri için temel olan insan eylemine vurgu yapmaması nedeniyle eleştirilebilir. Yeni animizm tarihsel materyalizmle modernliğin ve insani kültür alanının insani olmayan doğa alanından ayrılmasının yarattığı yabancılaşmanın eleştirisini paylaşırken, ontolojik yaklaşımı kapitalizmin keskin ve kesin bir eleştirisi olarak hizmet etme yeteneği bakımından sınırlıdır (Durrant, 2021). Bunun nedeni, animizmin, kapitalizmin eleştirel bir analizi için temel olarak görülen insan eyleminin oynadığı rolün önemini azaltmasıdır. Aynı zamanda insanların bilinçlerini maddi koşulların belirlediğine dair temel önerme de yok sayılır (Durant, 2021:16). Animizmde insanların bilinçlerini ve eylemlerini belirleyen şey bildiğimiz dünyanın dışında bir manevi pozisyona ötelenir.

Öte yandan bir diğer Büyümeme düşünürü Kallis (2018), Büyümeme fikrine dair somut önerileri koyduğu çalışmasında bir bütün olarak kapitalizm ile büyüme arasındaki içsel zorunlu bağlantıyı yok sayar. Kallis'in ve diğer Büyümeme

düşünürlerinin fikirleri sonraki bölümlerde tartışılacak olmakla birlikte ekolojik krizi anlamada düşükleri yöntemsel problemi ele almak bizim çalışmamızın konumunu ortaya koymak açısından önem taşımaktadır.

Kallis (2018) çalışmasında ekolojik krizin nedeni olarak, ekonomik büyüme fikrinin egemen olduğu toplumsal tahayyülü koyar. Bu düşüncede kapitalizm ile ekonomik büyüme birbirinden ayrıştırılarak farklı ontolojik statüler olarak yer alırlar. Kallis de tıpkı ana akım çevre sosyologlarının düşüğü yöntemsel problemi yaşar. Ana akım çevre düşüncesinden farklı olarak, ekolojik bozulmanın semptomları ile ekonomik büyüme arasındaki içsel ilişkiler ortaya konulurken bu içsel ilişkiler kapitalizmden bağımsızlaşır. Kapitalizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki bütün ve parça arasında oluşan içsel bir ilişki olmaktan çıkar ve büyüme toplumu kapitalizmden bağımsızlaşarak analize dahil edilir. Kallis (2018:1), çalışmasında büyümenin, 1950 sonrası endüstriyel kapitalizmde yeni bir olgu olarak ortaya çıktığını belirtir. Oysa büyüme ile kapitalizm arasındaki ilişkiler içsel bir zorunluluk barındırır. Bu içsel ilişki ortaya konulmadan yapılan analizler de tıpkı ana akım çalışmalar gibi yara almış durumdadır. Tezin üçüncü bölümünde bu ilişki kurulmaya çalışılacaktır.

1.1.4. Konum

Gerek Büyümeme gerekse de modern sosyal bilimlerin ekolojik krize karşı epistemolojik ve ontolojik yaklaşımlarını önceki bölümlerde ortaya konulmuştur. Bu tezin ekolojik kriz karşısında durduğu konumun ana koordinatlarını ise Ollman'ın içsel ilişkiler felsefesi oluşturmaktadır. Öncelikle içsel ilişkiler felsefesinin nasıl kullanılabileceğine dair Ollman'ın ortaya koyduğu reçeteye bir göz atmak yerinde olacaktır.

Bu çalışmada ekolojik kriz ve semptomları arasındaki ilişkiler gerek kapitalist toplumsal üretim biçimi ile olan ilişkisi gerekse de faktörlerin birbirleri arasındaki içsel zorunlu ilişkiler gözetilerek analize dahil edilecektir.

1.1.4.1. Konum-1: İçsel İlişkiler Felsefesi

Bu kısmın amacı içsel ilişkiler felsefesinin tarihi ve gelişimini detaylandırarak anlatmak değil, aksine içsel ilişkiler felsefesinin ne olduğu, hangi araçlarıyla konumuz

özelinde kullanışlı hale getirilebileceğine yoğunlaşarak ekolojik krizi anlamaya çalışırken ne tür bir alet edevat kutusu sunacağını ortaya koymaktır.

İçsel ilişkiler felsefesi aslen Marx'ın eserlerinde kullanılan yöntemin deşifre edilmiş halidir. İçsel ilişkiler felsefesini tutarlı bir şekilde ortaya koyan Ollman (2015: 44), Marx'ın toplumsal gerçekliği analiz ederken kullandığı en temel yapıtaşının “ilişki” olduğunu belirtir. Burada ilişkiden kastedilen, toplumsal etmenlerin var olma biçimidir. Şeyler aslen ilişkilerdir (Ollman, 2015: 63).

İçsel ilişkiler felsefesini kullanan bir başka düşünür olan Harvey (1996: 49), diyalektik düşüncenin; şeyler, yapılar ve sistemler yerine süreçler ve ilişkileri anlamaya odaklandığını belirtir. Diyalektik düşünce şeyleri durağan oluşlara sahip bir biçimde ele almadığı gibi onlara başlı başına bağımsız bir varlık olarak anlam atfetmez. Örneğin “büyüme” olgusu kendi başına anlamsız bir şeydir. Büyümeden bahsettiğimizde, sermayenin organik bileşiminden, artı değerden veya doğadan da aynı anda bahsediyoruz demektir.

İlişkilerin şeylere içsel olduğundan bahsetmek, Ollman'ın (2012: 39) gerek modern sosyal bilimlerin gerekse de gündelik hayatta bireylerin kullandığını belirttiği “ortak duyusal görüş”e karşı olmaktır. Ortak duyusal görüş, şeyler ve ilişkileri birbirinden ayırarak hareket eder, bu da şeylerin değişmeden de ilişkilerin dönüşebileceğini varsayar. Çünkü şeyler bir tarafta ilişkiler bir başka taraftadır. Günümüzde ekolojik krizi anlamaya çalışan çalışmalarda da ortak sağ duyusal görüşe fazlaca rastlarız. “Büyüme” ve “üretim biçimi” arasındaki ilişkinin içsel ve zorunlu bir bağ olduğu anlaşılmadan yapılan analizlerde büyümeyi dönüştürdüğümüzde üretim biçiminin de aynı kalacağı gibi bir garabetle karşılaşılır.

İçsel ilişkiler felsefesinde bütünler, parçaların basit birer ilişkisel toplamı değildir. Büyüme emek-sermaye arasındaki ilişkiyi de içeren karmaşık bir ilişkiler ağı kümesinin görünen fenomenidir. Bu fenomenlerin bir ilişki olduğunu söylemek aynı zamanda sürekli bir değişimde olduğunu da kabul etmektir. Bu yüzden, diyalektik düşünce ve içsel ilişkiler felsefesi yardımıyla yapılacak bir araştırma “bu hangi süreçte oluştu ve nasıl sürdürülüyor” sorusunu mecbur kılar (Harvey, 1996: 50).

1.1.4.2. Konum-2: Soyutlama Süreci ve Konumlanma Noktası

Yukarıda anlatılanlar sonrasında içsel ilişkiler felsefesi ile ilgili çok temel bir problem karşımıza çıkar. Eğer her fenomen birçok ve karmaşık ilişkinin uğrağıysa, o zaman yapacağımız çalışmalarda açık uçlu ve esnek bir araştırma ortaya çıkmaz mı?

Yukarıda anılan örnekle devam edilirse, “büyüme” olgusunu ele aldığımızda, iklim değişikliğinin temel alındığı bir çalışmada başka, “gelir dağılımı” veya “yoksulların refahı” gibi konularda ise bambaşka bir pozisyon almamız gerekir. Öte yandan sadece parçalar arası ilişkilerde değil, bütünle olan ilişkide de aynı durum gerçekleşir. Feodal üretim biçiminde, kapitalizmde veya sosyalizmde büyüme birbirinden tamamen farklı anlamlara gelir. Peki “büyüme” üzerine bilimsel bir araştırma sürecine girerken bu tür açık uçlu sonuçlar ve konumlanmalar araştırmayı açık uçlu ve güvensiz bir hale getirir mi?

Burada cevap, “hayır” olacaktır. Çünkü “büyüme” sürecine bir ilişki olarak bakmak yerine ona statik bir değer atfettiğimizde her büyümeye ilkesel olarak karşı çıkmamıza ya da ona karşı sadece bir konumlanma noktası oluşturmamıza sebep olur. Böyle bir durum büyüme ve iklim değişikliği ilişkisinde araştırmacının konumunun sabit kalmasına neden olur ve az gelişmiş ülkelerde yeterli besin dahi tüketemeyen insanlar için de aynı konumda kalınmasıyla sonuçlanır.

Ollman’ın içsel ilişkiler felsefesi, tekil parçaları ayrı varlıklar olarak ele almak yerine, bir sistem veya bütün içindeki birbirine bağıllığı ve değişiklikleri incelemenin önemini vurgulayan, gerçekliği anlamaya yönelik metodolojik bir yaklaşımdır (Ollman, 2015). Bu yaklaşımın kökleri Marx’ın eserlerine dayanır ve sistemin özünü daha derinlemesine anlayabilmek için bir sistem içindeki temel değişim ve etkileşim kalıplarını soyutlamayı içerir.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜMEME: FİKİR, HAREKET, TEORİ

2.1. Büyümeme

Büyüme İdeolojisi ve onun kapitalizm içerisinde ortaya çıkarak kurumsallaşan mantığına karşı; 1970’li yılların başında filizlenen ancak kuramsal bir yapıya bürünemeyen “Büyümeme Düşüncesi”, 2000’li yılların başlangıcı ile birlikte akademik ve toplumsal bir direnç hareketi olarak yeniden ortaya çıkmış, günümüzde ise bunların üzerine “teori” olma sıfatını da eklemiştir.

Hareketin ortaya çıkmasından başlayarak günümüze kadar geçen süreçte pek çok Büyümeme tanımı yapılmış ve Büyümeme düşüncesini dönüştürecek ve geliştirecek farklı atılımlar ortaya çıkmıştır. Her tanımlama girişimi ve bu girişimin yanında ortaya çıkan gelişim adımı, merkezine aldığı problemin ve odaklandığı kuramsal temelin rengini “Büyümeme Düşüncesi” içerisine katmıştır. Ancak çok geniş bir düşünce ve kuram spektrumuyla kurulan ilişkiler, Büyümeme düşüncesini “tanımlama-kimliklendirme” problemiyle baş başa bırakmıştır. Örneğin Demaria, Schneider, Sekulova ve Martinez-Alier’in (2013: 196), bir Büyümeme tanımı yapmayı reddederek Büyümemeyi bir kaynaklar sistematığı içerisinde ele almaları, tanımlama sorununa karşı yaklaşımı da ortaya koyar. Bu bakış açısına göre Büyümeme; ekoloji, faydacılık karşıtlığı, refahın anlamı, biyo-ekonomi, demokrasi ve adalet fikirlerinin kavşak noktasıdır (Demaria vd. 2013: 197-199). Bu yaklaşım birçok kaynaktan beslenen melez bir düşünce biçiminin de kapısını aralar. Öte yandan Kallis (2018: 1) Büyümemeyi, ekonomik büyümenin ekolojik sonuçlarının bir eleştirisi olarak tanımlarken, Liegey ve Nelson (2020: 16), “kişisel, kolektif, politik, doğrusal olmayan ve heterojen bir yolculuğa katılmaya davet” olarak niteler.

Tüm bu farklı tanımlamalar arasına bir yenisini eklemek niyetinde değiliz. Ancak illa ki bir Büyümeme tanımı yapılması gerekiyorsa; “büyümenin her yerden ve her düzeyden eleştirisi” olarak ifade edilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz. Büyümenin her yerden eleştirisi, toplumsal, politik, ekonomik, psikolojik vb. tüm toplumsal düşünce kalıplarından sökülüp atılması gerektiğini niteler. Tanımın bu boyutu, Büyümemenin herhangi bir disipline dair düşüncenin gelip geçici bir kavşak noktası olarak görülmesini engeller. Büyümeme; ekoloji, faydacılık karşıtlığı, refah,

demokrasi gibi düşünce geleneklerinde bulunan büyümenin sömürgeleştiren karakterine odaklanır. Her düzeyden eleştiri ise herhangi bir kimlik ve toplumsal konum fark etmeksizin sürekli tekrar eden bir eleştiriye ifade eder. Burada bahse konu eleştiri, sadece kitapların sayfalarında veya akademik makalelerde yer alan bir “kritik etme” değildir, aksine bir hareket ve tavır ifade etmektedir. Foucault (2020: 39) eleştiriye şu cümlelerle tanımlar: “Eleştiri, hakikat ile iktidarın birleşik etkilerinin bütünü olarak anlaşılabilir, insanların yönetimini tartışma konusu yapma tavrıdır, bunu da bireysel bir karardan hareketle bütünü kurtuluşunu amaç edinerek kavga biçiminde yapar”. Bu nedenle Büyümeme fikri de büyümeye bitmek tükenmek bilmez eleştirel bir tavırla yaklaşarak, toplumsal alandaki her türlü mikro ve makro iktidar ilişkilerine karşıt bir tutum almayı ifade eder. Büyümeme, her şeyden önce bir tutum ve harekettir.

Bir kavramı tanımlamak, marketten aldığımız ürünün ismini ve içindekiler kısmını okumaya benzemektedir. İçindekiler kısmında yazarlardan ve ambalajındaki resimden ne satın aldığınıza dair ufak tefek fikirler edinebilirsiniz ancak gerçekten algılamak için eve götürüp paketi açmak, analiz etmek veya kullanmak gereklidir. Bu nedenle de Büyümeme düşüncesine dair gözden kaçırılmaması gereken birkaç olguyu belirttikten sonra tanımladığımız “Büyümeme” paketini açabileceğiz. Büyümeme, hakikaten de ambalajında yazdığı gibi kullanışlı bir ürün mü?

Öncelikle Büyümeme düşüncesinin henüz çok genç ve prensiplerin ötesine geçecek kadar katı bir çekirdeğe sahip olmadığını belirtmek gerekiyor. Bu, somut önerilerin ya da ortaya atılan politika setlerinin olmadığı anlamına gelmez. Aksine, bu tez yazıldığı sırada tam da somut politik önerilerin ciddi bir şekilde arttığı gözlemlenmekle beraber bazı büyük geleneklerle (Marksizm, Eko-sosyalizm) ya da kökleşmiş ekonomik teorilerle (Modern Para Teorisi, Durağan Durum Ekonomisi) ortaklık denemelerine de şahit oluyoruz. Bu denemeler bir yandan düşünsel zenginliği yaratırken öte yandan da açık uçlu “çatlaklar yaratmaya meyilli”⁵ yolların imkanlarını ortaya seriyor. Bu durum aynı zamanda büyüme karşıtlığında kendini bulan negatif bir

---

⁵ Çatlaklar yaratmaya meyilli olmak ifadesi John Holloway’in (2011) “Kapitalizmde Çatlaklar Yaratmak” isimli kitabından esinlenilerek kullanılmıştır. Holloway’in (2011:18), belirttiği üzere teorik çalışma kapitalizmde çatlaklar arar ve yaratır. Karşıt her teorik deneyim aynı zamanda bu çatlakları bulma girişimidir. Bu nedenle de Büyümeme düşüncesi ile diğer büyük gelenekler veya teoriler arasındaki her ilişki kurma denemesinin aslında kapitalizmin tahakküm mekanizmaları karşısında bir çatlak yaratma ve arama girişimi olduğunu ifade ediyoruz.

nitelemenin yanında somut öneriler ve kurucu unsurları da içerisine katan daha kapsamlı bir hareketin de imkanlarını sunmaktadır.

Öte yandan henüz gelişme aşamasındaki bu hareketin nasıl bir anlayışla ele alınacağı da tartışmalıdır. Henüz gelişimini tamamlamamış bir hareketin modern sınıflandırmalarla tasnifi ya da tarihsel dönemselleştirmelere konu edilmesi bazı problemleri de beraberinde getirir. Demaria vd. (2013: 195) bu durumu tek bir isim veya kitaptan türeyen bir teorik zemine yaslanmadığı için olumlu bir nitelik olarak ortaya koyar ve Büyümemenin farklı gelenekten gelen bazı fikirlerin kavşak noktası olduğunu belirtir. Bu tür bir köksüzlük, bir fikrin hareket kabiliyetini ve etki kapasitesini kısa vadede artırmakla birlikte hareketin teorik oluşumunu baltalamaktadır. Parrique (2019: 167) teorik bir yeterliliğe sahip olmayan kavramların kemiksiz bir kol kadar değeri olduğunu ve etki kabiliyetinin az olduğunu belirtir. Bu nedenle, etki kapasitesini artırmak adına Büyümeme kavramının kavşaktan çok patika fikriyle bağlantılandırılması ve süreç olarak Büyümeme fikrine dair kapalı bir teorik cevabın verilmesi gerekmektedir. Parrique'nin (2019: 167) de bahsettiği gibi toplumsal alanda yerleşmiş bir teoriyi öldürmek için başka bir teori gerekir. Peki bu teorinin geçmişi, kökleri, sınırları veya gelenekleri nerelerden takip edilebilir?

Büyümeme fikrini konu edinen çalışmalarda çeşitli yöntemler uygulanarak Büyümeme fikrinin evrimleri ya da farklı geleneklerden aldıkları teorik nüansların kümelenmesi incelenmiştir. Schmelzer, Vetter ve Vansintjan (2022), tarihsel bir dönemselleştirme yerine Büyümeme perspektifine dair akımları odağına alan bir sınıflandırma yapar. Bu sınıflandırma; kurum odaklı akım, yeterlilik odaklı akım, alternatif ekonomi akımı, feminist akım ve kapitalizm sonrası ve küreselleşmeyi eleştiren akım olarak ele alınır (Schmelzer vd., 2022). Öte yandan Parrique (2019) Büyümeme söylemini kronolojik bir yaklaşımla ele alarak sürekli dönüşen ve gelişen bir söylemin tarihini ortaya koyar. Parrique (2019: 171), Büyümemenin tarih öncesi (1968-2002), doğumu (2002-2004), erken uluslararasılaşma süreci (2004-2008) ve yeniden doğuşu (2008-2018) olmak üzere tarihsel bir dönüşümün izlerini sürer. Koşanay (2021) ise Büyümeme fikrinin dönüşümünü sermaye birikim rejimlerinde yaşanan değişimlere paralel bir gelişme çizgisi içerisinde ele alarak etkileşimli bir dönemselleştirme oluşturur. Koşanay (2021: 35), 1968'den 1970'lerin sonuna kadar olan Büyümeme fikrini birinci nesil olarak ele almakla birlikte, 1970'lerin sonundan

2008 krizine kadar olan dönemi Büyümeme fikrine dair bir kesinti (hareketsiz aşama) olarak nitelendirerek 2008 krizi ve sonrası dönemi ikinci nesil olarak adlandırır.

Koşanay'ın sermaye birikim rejiminde yaşanan dönüşümlerle bir teorinin ve hareketin evrimi arasında kurduğu yaklaşımı prensip olarak benimsemekle birlikte Büyümeme perspektifine dair bir dönemselleştirmenin bu paralelliği izleyecek kadar katılmış bir çekirdeği oluştuğunu düşünmüyoruz. Ancak gerek yukarıda anılan çalışmalarda gerekse de literatürde yapılan başka araştırmalarda (Parrique, 2019; Koşanay, 2021; Muraca ve Schmelzer, 2017: 174) kullanılan 2008 öncesi ve sonrasında birinci ve ikinci nesil olarak sınıflandırma, tez içerisinde bazı değişiklikler yapılarak kullanılacaktır.

2008 yılının Büyümeme tarihinde önemli bir yeri olduğu açıktır. Bunun en temel nedenlerinden biri 2008 yılının Nisan ayında Paris'te düzenlenen "Büyümeme Konferansı" sonrası Büyümeme hareketinin uluslararasılaşma sürecine girmesiyle gelişim ve dönüşümünün ivmelenerek hızlanması ve daha bütünlükçü bir yapıya bürünmüş olmasıdır. Öte yandan 2008 yılında yaşanan finansal kriz ve neoliberalizmin krize cevaben ortaya koyduğu yeni politika setleri bu tür bir dönemselleştirmeyi kullanışlı kılmaktadır.

Bizim tezimiz ise kronolojik gibi görünmekle birlikte Büyümeme düşüncesinin dönüşümlerini anlamak için üç katmanlı bir öneri getirmektedir. Fikir-Hareket-Teori olarak nitelendirebileceğimiz bu öneriye göre, 1970'li yıllarda başlayan ve büyümeye karşı geliştirilen düzensiz ama bir o kadar etkili çalışmaları "birinci nesil" olarak nitelendiriyoruz. Birinci nesil çalışmalar aslen diğer büyük geleneklere ya da onların eleştirilerinin arasına gizlenmiş ve kuramsallaşamamış "FİKİR" dönemini ifade eden katmanı oluşturur.

Birinci ve ikinci nesil Büyümeme düşüncesi arasındaki dönemi ise 2000 yılı başlangıcında, Lyon'da otomobilsiz şehirler, müşterek sokak sofraları, gıda kooperatifleri ve reklam karşıtı kampanyalarda (Kallis, Demaria ve D'Alisa, 2020: 20) oluşmaya başlayan bir hareketler silsilesi oluşturur. Büyümeme hareketinin bir toplumsal-akademik hareket olarak belirmesini, 90'ların sonunda Seattle'da ortaya çıkan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) protestolarından başlayarak 2008 krizine kadar

süren yeni toplumsal hareketlerin ikinci dalgası içinde değerlendirebiliriz⁶. Bu dönem bizim için Büyümeme fikrinin “hareket baskın” bir sürece evrildiği “HAREKET” katmanını ifade eder.

İkinci nesil Büyümeme düşünürlerinin teorik tutarlılığa sahip bir yapılanma arayışı içerisinde olması ise 2008 yılında düzenlenen Büyümeme Konferansı ile birlikte hız kazanan ve günümüzde de devam eden hareket odağının yanına teorinin konulduğu ve “TEORİ” katmanını oluşturur. Yukarıda anılan katmanlar mantığı, katmanları kopuk olarak ele almaz. Tüm katmanlar dönemin baskın eğilimini anlatır.

Bu bölümün ilk kısmında “Büyümeme” düşüncesinin girişinde bir kök metin aramak yerine zemindeki yüzeylere odaklanılacaktır. Amacımız, bir teorinin, fikrinsel düzeyde tarihsel kökenini aramaktansa, temeldeki yüzeyi oluşturan kılcalların belirginleştirilmesini ortaya koymaktır. Bu sayede, farklı teorik akımlardan veya siyasi hareketlerden gelen araştırmacılara “Büyümemeci” sıfatını yakıştırarak hem Büyümeme fikrine hem de bahsi geçen düşünürlere haksızlık etmekten sakınmış oluyoruz.

Birinci nesil Büyümeme düşüncesine dair yüzeyi oluşturan iki belirgin akım mevcuttur. “Ekolojik İktisat” ile “Politik Ekoloji” olarak sınıflandırılması mümkün olan bu iki ayrı yüzeyin tarihsel izlekleri ve odaklandıkları konular birbirlerinden farklı olmasına rağmen günümüz Büyümeme düşüncesi iki yüzeyin izlerini de belirgin biçimde taşımaktadır. Ekolojik İktisat içerisinde Georgescu-Roegen ve Herman Daly’nin büyümeye dair biçtikleri fiziksel sınırlar günümüzde Büyümemenin iktisadi karakteri içerisinde önemli bir alan kaplamaktadır. Öte yandan Büyümeme düşüncesinin günümüzde bir hareket-teori olarak kavranmasındaki en önemli etkenlerden birisi sadece ekolojik iktisat teorisine takılıp kalmamış olmasında yatmaktadır. Politik Ekolojik yüzey Büyümeme düşüncesinin toplumsal bir hareket olarak ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Politik ekolojik yüzeyde Andre Gorz, Cornelius Castoriadis, Serge Latouche, Ivan Illich ve Georges Bataille bulunmaktadır. Bu yüzeyde bulunan yazarların çalışmaları ve Büyümeme düşüncesine katkıları çok çeşitlidir. Ancak Latouche hariç hiçbiri kendisini Büyümeme üzerine çalışan bir düşünür olarak kimliklendirmemiştir. İkinci nesil Büyümeme teorisi,

---

⁶ Yeni toplumsal hareketlerin dönemselleştirmesinde Güler’in (2015) yaptığı ayırım kullanılmıştır.

yukarıda anılan birinci nesil düşünürlerin belirli kavramlarını operasyonel olarak günümüz büyüme ideolojisine karşı kullanmıştır.

Bu bölümün ikinci kısmında ise çağdaşımız ikinci nesil Büyümeme literatürüne odaklanılacaktır. İkinci nesil literatür oldukça dağınık ve henüz birleştirilmeyi beklemektedir. Özellikle Kallis, Hickel, Parrique ve Schmelzer'in yoğun çalışmalarıyla gerek somut öneriler ve politika setleri gerekse de büyümenin ekolojik felakete yol açan boyutu üzerine önemli bir birikim oluşmuştur. Bu birikim, politik-ekonomik hedefler, geçiş tartışmaları ve devlete dair bakış açıları değerlendirilerek Büyümeme düşüncesinin günümüzdeki teorik konumu bağlamında ortaya konulacaktır.

Bölümün son kısmında ise Büyümeme düşüncesi ile başka akımlar arasındaki bazı ittifaklara odaklanılacaktır.

2.2. Birinci Nesil Büyümeme Düşüncesi

Yukarıda da belirtildiği gibi Büyümeme düşüncesi içerisinde oluşturulan birinci ve ikinci nesil ayrımı, hareketin “Yeni Toplumsal Hareketler” arasında tekrar ortaya çıkışının yanında Büyümeme fikrinin bütünlükçü ve derli toplu bir biçimde kuramsallaşma arayışını da açıklamaya yarar. Bu nedenle birinci nesil düşünürler, günümüz Büyümeme düşüncesi için kullanışlı bir “alet edevat” kutusu oluşturmaktadır. Bu kutu bir kronolojik sıralamaya tabii olmamakla birlikte 1970’li yıllarda filizlenmeye başlayan ve 1990’ların ikinci yarısına kadar devam eden bir dönemde ortaya atılmıştır.

Birinci nesil fikirleri üç ayrı düzleme ayırıyoruz. Georgescu-Roegen ve Daly'nin entropiyi ekolojik iktisada adapte etmeleri ve ana akım iktisat eleştirileri “Ekolojik Ekonomi” yüzeyinin kolonlarını oluştururken, Roma Kulübü tarafından 1972 yılında hazırlanan “Büyümenin Sınırları” raporu “Kurumsal” yüzeyi meydana getirir. Son yüzey ise günümüz Büyümeme hareketine esin ve söylem kaynağı olan Bataille, Gorz, Castoriadis, Illich ve Latouche'un fikirlerinden oluşur. Bu kolonlar “Politik Ekoloji” yüzeyini meydana getirirler.

2.2.1. Ekolojik Ekonomi Yüzeyi: Büyümenin Fiziksel Sınırları

Büyümeme fikrinin temelinde yer alan zeminden bahsedilirken genellikle Georgescu-Roegen'in çalışmaları zeminin yüzeyinde büyük bir alan kaplayan

kolonlardan biridir (Koşanay, 2021; Akbulut, 2021: 100). Bu kolon ekolojik iktisat kaynaklı bir yapı olup Georgescu-Roegen'in yanı sıra ekolojik ekonominin kurucuları arasında gösterilen öğrencisi Herman Daly'i de kapsar. Bu iki isimin ortak noktası büyümeye doğal bir sınır biçimleri ve ekonomi ile ekoloji arasındaki ilişkiyi termodinamiğin yasalarıyla açıklamaya çalışmalarıdır. Ekolojik ekonomide termodinamiğin yasalarının sistemli bir şekilde tartışılması her iki düşünürün yaptığı çalışmalarla mümkün olmuştur (Burkett, 2011: 159).

Georgescu-Roegen'in 1971 yılında yayınlanan "The Entropy Law and the Economic Process" isimli kitabı Büyümeme fikrinin gelişiminde önemli etkiler bırakmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi termodinamiğin yasalarını kullanarak sonsuz büyümenin mümkün olamayacağını kanıtlamasıdır (Akbulut, 2021: 100). Ancak daha sonra hem fizikçilerden hem de sosyal bilimcilerden Roegen'in çalışmalarını yıpratıcı eleştiriler ardı sıra gelmiştir. Günümüzde termodinamiğin yasaları ve ekolojik iktisat arasındaki ihtilafli çarpışma şiddetlenerek devam etmektedir. Her ne kadar ihtilafli bir yapıya sahip olsa da Georgescu-Roegen'in fikirlerinin Büyümeme düşüncesi üzerinde önemli bir etkiye neden olduğu söylenebilir.

Öte yandan Georgescu-Roegen'in öğrencisi Herman Daly ise 1974 yılında yayınlanan "The Economics of Steady State" isimli kitabıyla yeni bir iktisat teorisinin adımlarını atmıştır. Daly, günümüzde "Durağan Durum Ekonomisi" olarak bilinen ve geleneksel iktisat modellerini karşısına alan kuramın fikri temellerini atmış olmakla birlikte gerek Büyümeme gerekse de sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi yaklaşımlarını derinden etkilemiştir. Daly ve Georgescu-Roegen ekolojik iktisada çok çeşitli katkılarda bulunmuş olsalar da bu bölümde Büyümeme fikrinin yükseldiği zemin açısından, entropi ve durağan durum üzerine tezleri incelemeye tabi tutulacaktır.

Ekolojik ekonomi yüzeyi, bir şekilde Büyümeme şarkısının introsu olarak düşünülebilir. Henüz sözler söylenmese de Georgescu Roegen ve Daly bize şarkının melodilerini ortaya koyar.

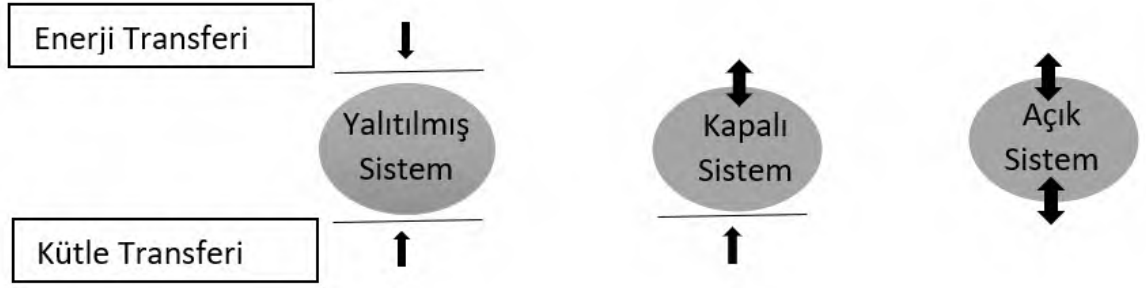
2.2.1.1. Georgescu-Roegen: Entropi ve Biyo-Ekonomi

Georgescu-Roegen için bir Büyümeme düşünürü denilebilir mi? Bu soruya verilebilecek net bir yanıt ne yazık ki yok. Büyümeme düşüncesi içerisinde Georgescu-

Roegen'in bir Büyümeme düşünürü olduğuna dair net bir "evet" cevabı veriliyorken (Kallis, 2020; Akbulut, 2021), Missemmer (2017), niceliksel bir büyüme karşıtlığından çok niteliksel bir dönüşüm fikrine dayandığından dolayı Georgescu-Roegen'in teorisinin Büyümeme düşünürleri arasında yer alamayacağını belirtir. Nitekim, Georgescu-Roegen'in fikirlerini dönüştürerek geliştiren öğrencisi Herman Daly, büyüme ve kalkınmayı birbirlerine paralel ve ilişkili süreçler olarak gören çağdaş Büyümeme düşünürlerinin aksine niceliksel büyüme ve niteliksel gelişim arasına bir ayırım koyarak teorik altyapı kurar. Bu nedenle Georgescu-Roegen'in fikirlerinin sürdürülebilir kalkınma ekonomisi savunusu olarak da okunabileceği gözlerden ırak tutulmamalıdır (Suprinyak, 2022: 17)

Öncelikle belirtmek gerekir ki Georgescu-Roegen, biyo-ekonomi yaklaşımıyla, ekonomik süreçleri biyofiziksel çevre içerisinde yeniden tanımlamıştır (Missemmer, 2017: 494). Georgescu-Roegen öncesi iktisat, ekonomik süreçler ile biyofiziksel süreçler arasındaki ilişkiyi birbirinden kopuk farklı yapılar arasındaki ilişkisellik biçiminde tasavvur ediyordu. Bu bakış açısı her iki süreci de birbirinden farklı yasalara tabi mekanizmalar olarak ele almaktaydı. Ancak Georgescu-Roegen'in biyo-ekonomi perspektifinin ana çekirdeğini oluşturan ekonomik alanın doğal çevrenin bir alt sistemi olduğu düşüncesi ile birlikte durum değişti (Missemmer, 2017: 498). Buna göre, ekonomik süreçler de evrenin ve dünyamızın fiziksel yasalarından azade değildir, aksine her ekonomik süreç içinde bu fizik yasaları işlemeye devam eder.

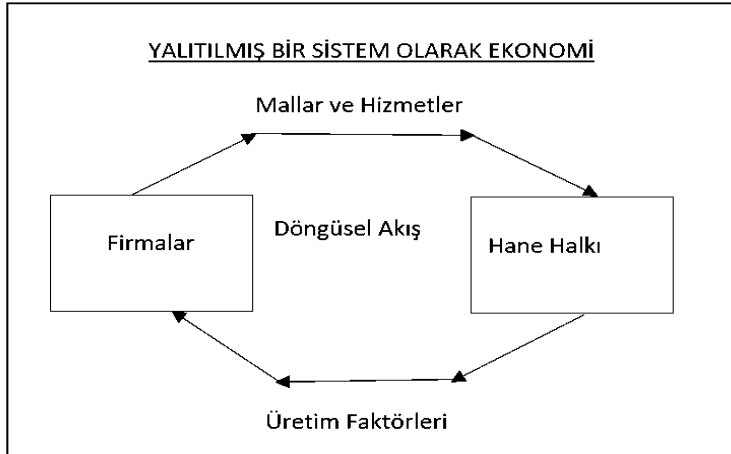
İlk olarak termodinamik sistemlerde enerji ve kütle transferinin nasıl geliştiğine bakılmalı. Aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi biyofiziksel süreçler üç ayrı sistem içerisinde incelenebilir. İlki yalıtılmış sistemlerdir. Bu tür sistemlerde hem enerji hem de kütle transferinin sisteme giriş çıkışı mümkün değildir. Yalıtılmış sistemlere örnek olarak "Evren" gösterilebilir. Sistem her şeyden bağımsız olarak kendi iç yasalarına göre işler. İkincisi ise kapalı sistemlerdir. Kapalı sistemlerde enerji giriş ve çıkışı mümkünken kütle transferi mümkün değildir. Sonuncusu ise açık sistemlerdir. Açık sistemlerde hem enerji hem de kütle transferi gerçekleşebilir.

Şekil 1. Termodinamik Sistemlerin Karşılaştırılması

Kaynak: O’neill, 2021

Aşağıdaki şekilde de gösterildiği gibi ana akım literatürde ekonomi yalıtılmış bir sistem olarak ele alınır (Daly, 1993: 813). Firmalar ve hane halkı arasındaki süreç döngüsel bir biçimde işler. Yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere yalıtılmış sistemlerde madde ve enerji giriş çıkışı olmaz ve her şey sistem içinde kalır. Bu nedenle de sonsuza kadar büyüme mümkün ve arzu edilir durumdadır. Ancak bilindiği üzere ekonomik süreçler de gezegenin ekosistemine bağlıdır ve o sistemden bağımsız bir varlık kazanamaz.

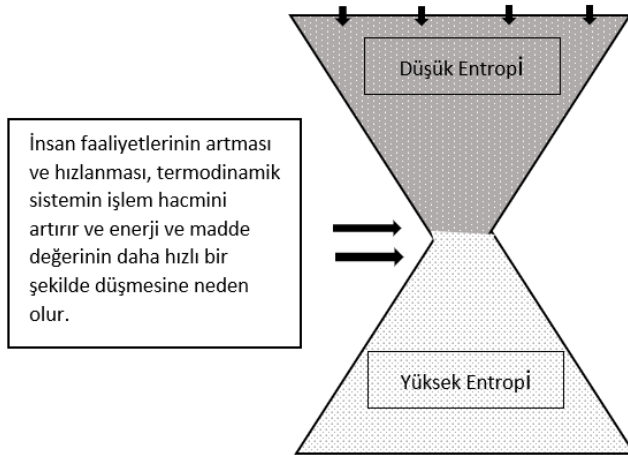
Şekil 2. Ekonomik Süreç

Kaynak: Daly, 1993

Georgescu-Roegen’e göre ekonomik süreç madde enerjinin üretim ve tüketimine katkıda bulunmaz aksine ekonomik süreçler madde ve enerjiyi emerek ve çevreye yayararak çalışır (Burkett, 2011: 161). Bu da doğa ve hammaddeye dayalı olarak çalışan ekonomik sürecin girdi ve çıktı arasında herhangi bir artış ya da azalışa neden

olmayacağını sadece bir dönüşüm olduğunu ortaya koyar. Georgescu-Roegen burada ekonomik süreçlere termodinamiğin birinci yasasını uygular. İlk bakışta neoklasik teorinin yalıtılmış şemasına uygunmuş gibi görünüyor olabilir ancak dikkat edilirse niceliksel bir değişim olmasa da niteliksel bir dönüşümden bahsedilir. Bu dönüşüm önemlidir, ortaya çıkan değişiklik bizi termodinamiğin ikinci yasasına götürür. Termodinamiğin ikinci yasasına göre, her termodinamik sistem yüksek entropiye doğru ilerlemektedir, yani bir zamanlar elde mevcut olan enerji daha sonra mevcut olmayan bir hale dönüşmekte olup bu entropik bozulma geri döndürülemeyen bir süreç olarak işlemektedir (Büscher ve Ufer, 2022: 4). Georgescu-Roegen burada termodinamiğin ikinci yasasını kullanarak madde ve enerjinin ekonomik sürece girerken düşük entropili olduğunu ancak sürecin sonunda yüksek entropili bir hale geldiğini belirtir. Ancak bu süreç nasıl işler, yüksek ve düşük entropi nedir?

Georgescu-Roegen, düşük entropi terimiyle değerli doğal kaynakları tanımlarken değersiz atık ve kirlilik için yüksek entropiyi kullanır ve ekonomik sürecin fiziksel açıdan yaptığı şeyin düşük entropiyi geri dönüşümsüz bir şekilde yüksek entropiye dönüştürerek insanların yaşaması için doğal kaynak akışı sağlamak olduğunu belirtir (Weber ve Cabras, 2019: 225). Örneğin bugün enerji deposu olarak kullandığımız ve fosil yakıtlarla ürettiğimiz herhangi bir ürün ve hizmetle beraber düşük entropiden yüksek entropiye doğru hareket eden süreci başlatmış oluruz.

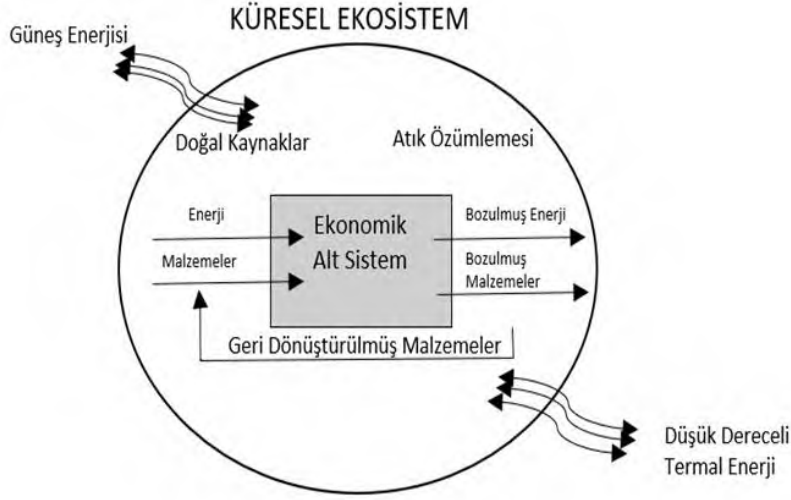
Şekil 3. Termodinamik Kum Saati
Kaynak: Büscher ve Ufer, 2022

Kum saati örneği ekonomideki durumun bir karşılığını verir. Buna göre kum saatinin içerisine ne yeni kum konulur ne o saatten bir kum çıkar. Ancak saati koyduğunuzda kumlar yukarıdan aşağıya doğru hareket eder. Kum saatinde nasıl ki aşağıdan yukarıya doğru bir hareket mümkün değilse gezegenimizde de yüksek entropiden düşük entropiye doğru bir enerji hareketi oluşamaz. Burada dikkat çeken Şey, düşük entropiden yüksek entropiye geçişi belirleyen Şeyin insanın faaliyetlerinin artması veya azalmasına göre farklılık göstereceğidir. İnsan faaliyeti arttıa düşük entropiden yüksek entropiye geiliyorsa, düşük entropiden yüksek entropiye doğru bir hareket varsa o zaman durağan bir durumdan hiçbir surette bahsedilemez. Her halükarda gezegenimizin sonuna doğru gittiğimiz kötümser bir gelecek ortaya çıkmıyor mu? Bu kesin, insanlık da her canlı gibi ölümü tadacaktır ve her Şeyin olduğu gibi insanlığın da bir sonu vardır. Ancak burada entropinin böyle bir son oluşturabilmesi için izole bir sistem olması ve müdahale edilememesi gerektiğini hatırlamak gerekir. Gezegenimiz tam anlamıyla izole edilmiş bir sistem değildir, örneğin güneşten gelen enerjiden yararlanır.

İşte bu noktada karşımıza Georgescu-Roegen'in "iktisadi kıtlık" kavramı çıkar. Georgescu-Roegen'e göre iktisadi kıtlığın ana nedeni, gezegenimizde var olan değerli madenlerden ve güneşin verdiği enerjiden oluşan düşük entropili enerji arzının sınırlı olmasıdır (Burkett, 2011: 161). Bu nedenle sürekli büyüme, sürekli olarak gezegenin düşük entropili enerjisini tktmek ve gezegenin sonunu hızlandırmak anlamına gelir. İktisadi kıtlık aslında entropi yasasının doğal bir sonucudur.

Georgescu-Roegen, termodinamiğin ilk iki yasasıyla oluşturduğu temellerin maddeye uygulanamayacağı ve sadece enerji için geçerli olduğu eleştirilerine karşı maddeyi temel alan termodinamiğin dördüncü yasasını ortaya koymuştur. Bu yasaya göre, "kapalı bir sistem süresiz olarak sabit oranda iş yapamaz; kapalı bir sistemde, mevcut madde sürekli olarak ve geri dönülmez bir biçimde saçılmaya tabidir, böylece de tekrar elde edilemez hale gelir ve yüzde yüz geri dönüşüm imknsızdır" (Burkett, 2011: 163). Georgescu-Roegen, ortaya koyduğu termodinamiğin dördüncü yasasıyla birlikte madde entropisinin geçerli olduğunu, malzemelerin tamamının geri dönüştürülmesinin mümkün olmadığını belirterek entropi ilkesinin, enerjinin yanı sıra malzemelere de uygulanabileceğini savunmuştur (Cleveland ve Ruth, 1997: 209).

Georgescu-Roegen'e göre enerji ve madde birlikte kullanılmak zorunda olup, maddi bir alıcı, maddi kaldıraç veya maddi verici olmadan enerji asla idare edilemez, gezegenimizde hiçbir madde sürtünmesiz olamayacağı için de verilen enerjinin %100 geri dönüşümü mümkün değildir (Cleveland ve Ruth, 1997:209).

Şekil 4. Ekonomik Süreçlerde Enerji ve Malzeme Akışı.
Kaynak: Cleveland ve Ruth, 1997

Georgescu-Roegen'e gelen eleştirilerden bir diğeri de güneşin sisteme dışarıdan giren enerjisini fazlasıyla göz ardı ettiği yönündedir. İnsanların güneş enerjisini nasıl daha verimli olarak kullanacağı ve sisteme adapte edeceği üzerinde yoğunlaşması gerektiği belirtilir (Liebreich, 2018: 5). İlk bakışta haklı bir eleştiri gibi görünmekle birlikte esasen Georgescu-Roegen bu fikre uzak değildir. Ona göre insanoğlu, varlığının güneşin karşılıksız bir armağanı olduğu fikrini benimsemek zorunda kalacaktır (Georgescu-Roegen, 1971: 21). Toplumsal örgütlenmemizi düşük entropili madde stoğumuzu harcayarak değil güneşten gelen akışkan enerji etrafında yeniden kurgulamamız gerekmektedir. Liebreich'in eleştirisine benzer ele alışlarda Georgescu-Roegen'in esas katkısı göz ardı edilir. Esas dikkat edilmesi gereken, bir kıyamet ya da son senaryosu üzerinde yoğunlaşmak değildir.

Kallis, (2020: 426) Georgescu-Roegen'in, enerji stokları ve enerji akışları arasındaki farka vurgu yaptığını güneş enerjisinin enerji akışı olarak kabul edilirken, fosil yakıtların enerji stoğu olarak görülmesi gerektiğini belirterek, enerji akışlarını yakalayabilmek için daha fazla enerji gerektiğini ortaya koyduğunu belirtir. Yukarıdaki

şekilde de görüldüğü üzere sistemin işleyişinde güneş enerjisi ve doğal kaynaklar birbirinden ayrılmıştır. Ekonomik alt sistem ile küresel ekosistem arasında doğal kaynakların kullanılarak bozulmuş madde ve enerjilere dönüştüğü bir ilişki mevcuttur. Her ne kadar bir kısım madde geri dönüştürülerek tekrar kullanılsa da mutlaka bozulmuş enerji ve madde ortaya çıkar.

Sonuç itibarıyla Georgescu-Roegen'in ikinci nesil Büyümeme düşüncülerine miras bıraktığı katkı, ekosistem ve ekonomik süreçleri, sistem ve alt sistem olarak kavramsallaştırmasının yanında enerji akışları ile enerji kaynakları arasındaki ayrıma gitmesinde saklıdır. Bu ayrımlar bir ekonomik sürecin fiziksel olarak sınırları olduğunu ve sonsuza kadar büyümesinin mümkün olmadığını ortaya koyar.

Georgescu-Roegen'in entropiyi ekonomiye adapte etmesi ile birlikte bu konuda tartışmalar da yoğunlaşmış ve termodinamik yasaları ve ekonomik kuramlar arasındaki etkileşim artmıştır. Georgescu-Roegen'in yaklaşımı sınırsız büyümenin mümkün olmadığını fiziksel olarak kanıtladığı için Büyümeme düşüncülerinin teorik kökeninde yer almakla birlikte bu kanıtlama haricinde Büyümeme fikrine dair somut öneriler ortaya koymamıştır.

2.2.1.2. Herman Daly: Durağan Durum Ekonomisi

Öğrencisi olan Herman Daly, Georgescu-Roegen'in çalışmalarını ilerleterek "Durağan Durum Ekonomisi" fikrini ortaya atmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Daly'nin çalışmaları ekolojik iktisat anlamında kurucu unsurlar taşısa da Büyümeme fikrine dair bir yakınlığı olduğunu söylemek abartılı bir yorum olur. Ancak Daly'nin Durağan Durum Ekonomisini oluşturan unsurlar ve ekolojik ekonomi yaklaşımı hem Büyümeme savunucuları hem de günümüzde Büyümeme fikri ile yakın ilişkili olan döngüsel ekonomi yaklaşımına da ilham vermiştir.

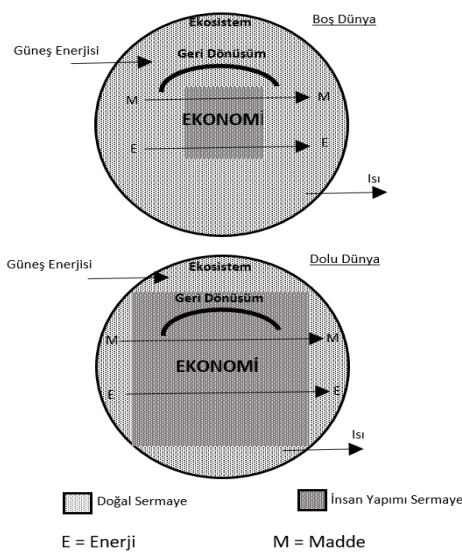
Daly'nin ana fikri sürdürülebilirlik kavramı etrafında gelişir. Uzun vadede sürdürülebilirliğin sağlanmasının yegane koşulu ekonominin istikrarlı durağanlıkta kalmasıdır. Daly, John Stuart Mill'in "durağan durum" (stationary state) tanımından güçlü bir şekilde etkilenecek makroekonomik sıfır büyümeyi temeline alan "Durağan Durum Ekonomisi" (steady state economics) perspektifini ortaya atmıştır.

Daly de Georgescu-Roegen'in yaklaşımına paralel bir biçimde ekonomik sürecin gezegenin işleyiş süreçleri içerisinde bir alt sistem olduğunu vurgulayarak kum saati analogisini devam ettirir (Daly, 1996). Daly (1996:31), büyüme ve gelişme arasında ayrıma giderek metaların fiziksel artışını büyüme olarak tanımlamakta ancak niteliksel bir iyileşmeyi gelişme kavramıyla ifade etmektedir. Ekonomide kararlı bir durumun oluşabilmesi büyüme değil gelişme ile mümkündür. Bu nedenle Durağan Durum ekonomisinde anahtar kavram büyüme değil gelişmedir. Tıpkı dünya gibi ekonomi de büyümeden gelişmelidir (Daly, 1996:31).

Daly'nin "Kararlı Durum Ekonomisi" büyümeye olan karşıtlığı açısından Büyümeme fikrine doğru bir meyil göstermez aksine Daly'nin fikirleri en nihayetinde sürdürülebilir kalkınma hedefine giden bir yola girer. Yukarıda da bahsedildiği gibi Daly de tıpkı Georgescu-Roegen gibi ekonominin açık bir alt sistem olduğunu belirtir. Daly burada çok temel bir soru sorar: Alt sistem genel sisteme göre ne kadar büyük olmalıdır?

Makroekonomi, düşük entropili kaynaklar için bir kaynak sağlarken, yüksek entropili çıktıların bir havuzu olarak ekosisteme bağımlıdır (Daly, 1996: 48). Ancak sürdürülebilirliğin sağlanabilmesinin koşulu yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi ekonominin ekosistem gibi hareket etmesinin sağlanmasından geçer. Nasıl ki dünya büyümeden niteliksel olarak bir gelişim gösteriyorsa bir alt sistem olarak ekonomi de niceliksel büyümeden çıkarak niteliksel dönüşüm ekonomisi haline gelmelidir.

Şekil 5. Ekosistemin açık bir alt sistemi olarak ekonomi
Kaynak: Daly, 1996

Daly (1996: 54), büyüme açısından mikro ekonomi ve makro ekonomi arasındaki bir probleme daha dikkat çeker. Bilindiği üzere mikro ekonomide ister birey ister firmalar olsun, işlem arttıkça fayda ve maliyet unsurları değişiklik gösterir. Marjinal fayda sonsuza kadar büyümmez, faaliyet ilerledikçe azalarak artmaya başlar ve bir noktada marjinal fayda marjinal maliyete eşitlenir. İşte üretim ya da tüketim sürecinin optimal miktarı olan marjinal fayda ile marjinal maliyetin eşit olduğu noktadan sonra faaliyetin artması mikro ekonomik teoride için istenebilir bir durum değildir. Ancak ana akım makro ekonomik teoriye geçtiğimizde böyle bir durumla karşılaşmayız, ekonomilerin büyümesi için optimal bir sınır bulunmaz (Daly, 1996: 54).

Sonuç olarak Dally'nin yaklaşımında büyüme ve kalkınma kavramları ilişkisiz hale gelir. Gerek Dally gerekse de Georgescu-Roegen enerji üretim ve tüketimi üzerinden büyümenin sınırlarını göstermekle birlikte bu üretim ve tüketim süreçlerinin kapitalizmle bağlantısını görmezden gelmişlerdir (Işıkara, 2020: 109).

2.2.2. Kurumsal Yüzey: Büyümenin Sınırları

Roma Kulübü olarak da bilinen bir sivil toplum kuruluşu tarafından, 1972 yılında Dennis L. Meadows yönetmenliğinde, sanayi üretiminin korunabilmesi için gerekli kaynakların tükenmesine dair bir korkunun tetiklediği “Ekonomik Büyümenin Sınırları” raporu yayınlandı (Weiler, 2021: 10). Raporla göre Dünya ekonomisini ve nüfus artışını sürdürebilmek için fiziksel kaynaklar ve sosyal ihtiyaçların karşılanabilmesi gerekir (Meadows vd., 1972: 45). Bu sosyal ihtiyaçlar ve kaynakların insanlığın geleceğini tehlikeye atmadan sürdürülebilir bir biçimde var olmasının yolu da büyümenin sınırlanmasından geçmektedir. Rapor, özetle büyümenin sınırlarını ortaya koyarak küresel bir denge sistemine geçişi önermektedir (Meadows vd., 1972: 180). Raporun esas önemi büyüme mitinin sorgulanmasına dair kurumsal düzeyde oluşturulan ve uluslararası ses getiren ilk belge olmasından kaynaklanır. Bu nedenle de birinci nesil çalışmalar içerisinde kurumsal yüzeyi Roma Kulübü'nün raporunun oluşturduğunu söylenebilir.

Raporun içeriğine bakıldığında üç temel kolandan oluştuğu görülmektedir. İlki büyümenin yapısının sorgulandığı, üstel büyümenin doğası ve sınırlarının ortaya

konulması fikri etrafında şekillenir. Buna göre büyüme “doğrusal” bir şekilde değil “üstel” olarak artan bir süreçtir (Meadows vd., 1972: 25). Doğrusal büyüme, “1-2-3-4-...” şeklinde devam ederken üstel büyüme, “1-2-4-8-...” olarak ilerler. Bu büyüme eğrisinin, “nüfus, gıda üretimi, sanayileşme, kirlilik ve yenilenemeyen doğal kaynakların tüketimi” gibi beş ayrı sınıflandırma içerisinde geleceğe dair modellemesi yapılarak dünyanın bu büyüme trendinde mutlaka sınırlara ulaşacağı belirtilmektedir (Meadows vd, 1972).

Raporun bir diğer kolonunu ise teknoloji ve büyüme arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Bu kolon üç soruya verilen cevaplardan oluşur (Meadows vd., 1972: 155).

- Teknolojik gelişmenin fiziksel ve sosyal yan etkileri nelerdir?
- Bu gelişmenin düzgün bir şekilde uygulanabilmesi için hangi sosyal değişiklikler gereklidir?
- Bu gelişme, büyümenin önündeki bazı doğal sınırları ortadan kaldırırsa, büyüyen sistem bundan sonra hangi sınırla karşılaşacaktır?

Bu üç soru teknoloji ile büyüme arasındaki ilişkilerde özellikle teknoloji merkezli görüşlerin yaygınlaşmasına karşı şüpheli bir tutumu yansıttığını söylenebilir. Meadows ve arkadaşları (1972: 154) bu şüphenin nedenini teknolojiye olan inancın toplumsal sorunları örtebileceğinden hareketle tekrar sorgulanması gerektiği belirtmektedirler.

Raporun son kolonu ise küresel bir dengeye geçiş önerisinden oluşmaktadır. Küresel denge, pozitif geri besleme döngüleri⁷ ve onu baskılayan kısıtlamalar arasındaki bir dengenin ortaya çıkması ile mümkündür (Meadows vd., 1972: 156). Rapor iki temel pozitif geri besleme döngüsünden bahseder, ilki nüfus artışı ikincisi ise sanayi sermayesindeki büyümedir, ancak tek bir tarafı baskılamak işe yaramayacaktır (Meadows vd., 1972: 161). Küresel bir denge durumuna geçiş için pozitif geri besleme döngülerini kısıtlamak gerekmektedir.

Sonuç olarak rapor, büyüme ve sınırlar meselesini uluslararası gündeme taşımasıyla önemli bir görevi yerine getirmiştir. Ancak Schmelzer’in (2017: 28) de

---

⁷ Geri besleme döngüsü, bir sisteminin kendi kendini pozitif veya negatif olarak yeniden beslemesini ifade eder.

belirttiği gibi, Büyümeme düşüncesi içerisinde genellikle Roma Kulübü ve Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) arasındaki görünür bağlantılar araştırılmamış, Roma kulübünün ekolojik duyarlılığı teknokratik bir çevreciliğe⁸ indirilmesi ile birlikte ekolojik hareketleri bölücü etkisi göz ardı edilmiştir. Schmelzer (2017) için bu rapor OECD içi çekişmelerin bir ürünüdür.

Roma Kulübü tarafından yayınlanan “Ekonomik Büyümenin Sınırları” raporu Büyümeme fikri içinde kurumsal düzeyde küçük bir alan kaplar. Daha önce de belirttiğimiz gibi birinci nesil Büyümeme düşüncesi bir kurumsallaşma veya kuram oluşturma pratiği etrafında şekillenmemiştir. Bu nedenle her ne kadar kurumsallaşma düzeyi düşük olsa da fiziksel sınırlara dair uluslararası farkındalığı ortaya koyması sebebiyle birinci neslin cılız kurumsal yüzeyini oluşturmaktadır.

2.2.3. Politik Ekolojik Yüzey: Büyümenin Toplumsal Sınırları

Önceki bölümlerde Büyümeme düşüncesinin fikri temellerinde yüzeyin büyük bölümünü kaplayan ekolojik iktisat yüzeyinin yanında kurumsallaşmanın ve uluslararasılaşmanın temellerini oluşturan kurumsal yüzeyden bahsedilmiştir. Daly ve Georgescu-Roegen’in katkılarının Büyümeme düşüncesinde etki yaratmakla birlikte Büyümeme fikrine dair somut politika önerilerinde bulunmadıklarından dolayı etkinin boyutunun sınırlı kaldığı söylenebilir. Eğer temelin tüm yüzeyini ekolojik iktisat ve “Ekonomik Büyümenin Sınırları” raporunun oluşturduğu bir yapı ortaya çıksaydı, bugün Büyümeme fikrinden bir hareket olarak değil de kitaplarda yerini almış başka bir teorik çerçeve olarak bahsedilirdi. Bir fikrin politik yüzeyi onun akademinin dar koridorlarında sıkışıp kalmasını engeller. Büyümeme fikrinin politik ekolojik yüzeyi, ileride bir hareket ve teori olarak ele alınacak Büyümeme teorisinin de temellerini oluşturmuştur.

İkinci nesil Büyümeme düşüncesinin bir hareket olarak belirmesini sağlayan “Politik Ekolojik” yüzeyi beş adet araçtan oluşan alet edevat kutusu olarak kuruyoruz. Castoriadis’in “Özerklik” kavramı üzerinde yükselen felsefesi, Gorz’un “İktisadi Aklın Eleştirisi” üzerinden yürüttüğü çalışma toplumu eleştirileri, Illich’in “Araçlar ve

---

⁸ Teknokratik çevrecilik, ekolojik problemlere bakışın “bilim” temelli olduğunu ve politik bir arka planı olmadığına dair çevrecilik türünü niteler.

Amaçlar” ilişkisini teknoloji üzerinden yeniden kurması ve şenlikli bir toplum önerisi, Bataille’ın “Harcama” kavramı üzerinden inşa ettiği anti-faydacı toplumsal kuram ve son olarak Latouche’un “Tahayyülün sömürgeleştirilmesi” üzerinden geliştirdiği büyüme eleştirisi ve “Kanaatkar Bolluk Toplumu” için belirlediği somut politika setleri birinci nesil Büyümeme düşüncesinin biriktirdiği ve ikinci nesil Büyümeme fikrine miras bırakılan parçaları oluşturmaktadır.

2.2.3.1. Cornelius Castoriadis: Özerklik

Castoriadis, 1936 yılında Yunanistan’da komünist partiye üye olarak başlayan düşünsel serüveni içerisinde “Ya Sosyalizm Ya Barbarlık” dergisinde yazdığı yazıları ve Troçkist örgütlere katılmasının yanında 20 yıl boyunca OECD’de ekonomist olarak da görev yapmış, buradan emekli olduktan sonra da hayatının son dönemlerinde psikanalist olarak çalışmış bir düşünürdür. Castoriadis çok farklı uçlarda fikirler belirtmiş ve felsefi eserler vermiştir. İnsel’e (1998: 27) göre Castoriadis’in düşüncesini etkileyen en önemli olay Sovyetler Birliği’nde yaşanan merkezi bürokrasinin gelişimi ve bireylerin özerkliğini boğması sürecidir. Bu nedenle Castoriadis’in projesini hem Marksizm hem de reel sosyalizme karşı bir eleştiri olarak okumak yerinde olacaktır. Öte yandan Castoriadis’in felsefesini Büyümeme düşüncesi içerisine sıkıştırarak ve onu bir Büyümeme düşünürü olarak ele almak haksızlık olacaktır. Ancak günümüz Büyümeme düşüncesi, bir politik hareket olarak gelişiminde en önemli damarı da Castoriadis’in felsefi mirasından alır.

Castoriadis’in fikirlerinin her şeyden önce özerklik ve özerkliğin devrimci potansiyelleri etrafında şekillendiği söylenebilir (İnsel, 1998: 25). Özerklik fikri Büyümeme perspektifinin günümüzde oluşturduğu omurganın da temellerini atmıştır. Özellikle Latouche’un büyümeyi bir toplumsal tahayyül sorunu olarak görebilmesinin yolu Castoriadis’in özerklik temelli felsefi girişimlerinin bir sonucu olarak görülebilir. Buna ileride tekrar dönülecektir ancak “özerklik” birçok düşünür için farklı anlamlara gelir. Örneğin Illich özerkliği, büyük ölçekli teknoloji ve bunları kontrol eden merkezi bürokratik kurumların kısıtlamalarından kurtulmak olarak tanımlamakta, buna karşın Gorz ise, ücretli emekten çıkmayı özerklik projesinin temeline koymaktadır (Kallis vd., 2020: 28). Bu nedenle Castoriadis’in özerklik projesini açıklamak için bazı anahtar kavramlarla olan ilişkisini kurmak gerekmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Castoriadis'in felsefesi Ortodoks Marksizm geleneğiyle bir hesaplaşma içindedir. Bu hesaplaşma Marksizmin ekonomi temelli bir bakış açısına sahip olduğundan hareketle başlar (Castoriadis, 2013: 29). Tarihi, insanların yaptıkları değil de ekonomik belirlemelerin sonucunda ortaya çıkan bir tür "kader" olarak ele almak yerine praksis temelli bir siyasi proje kurmaya çalışır. Bu nedenle Castoriadis, felsefeyi ve siyaseti bireysel ve toplumsal özerkliği teşvik eden katılımcı bir demokrasi perspektifinden yeniden yorumlamıştır (Gezerlis, 2001: 470). Dikkat edilirse bu yorumlama, bireysel ve toplumsal özerklik olmak üzere birbirini tamamlayan iki ayrı şekilde var olur.

Castoriadis bireysel özerklikten bahsettiğinde, kişinin kendi yasalarını yapmasının yanında bunu yaptığını bilmesi ve gerçek isteklerinin tam olarak farkında olmasını kasteder (Gezerlis, 2001: 470). "Eğer insanlar, içinde yaşadıkları toplumu ve geçmişi kendilerinin var ettikleri ve bu yaratımın devam ettiğini düşünmekte iseler, bu bir özerklik durumudur" (Söğütü, 2018: 47). Bireysel özerklik, insanların hem düşünme hem de yapma biçimidir.

Öte yandan Castoriadis, toplumsal özerkliği toplumun kendi yasalarını koymasını ve bunu kolektif bir şekilde yapması olarak nitelendirir (Gezerlis, 2001:470). Bireysel bir özerkliğin oluşabilmesi için gerçek arzuların ve isteklerin farkına varabilmek ilk koşuldur ancak Castoriadis için bireysel özerklik tek başına bir anlam ifade etmez, toplumsal özerkliğin de bireysel özerlikle beraber paralel ilerlemesi gerekir.

Castoriadis (2013: 175) için özerklik hem tarihsel hem de tarih üstü bir kavramdır. Özerklik, bireylerin veya toplumların doğuştan gelen bir özelliği değildir, belirli bir tarihsel ve toplumsal bağlam içinde kendi kendini yaratma ve kendi kaderini tayin etme sürecidir. Ancak Castoriadis özerkliğin tarihselliğine vurgu yaparken aynı zamanda tarih üstü bir arzu olduğunu belirtir (Castoriadis, 2013: 174). Özerklik, tarihin her döneminde ortaya çıkan çeşitli yaderklik⁹ (heteronomi) biçimlerine karşı sürekli değişen ve dönüşen bir mücadele olarak algılanmalıdır.

Özerklik, bireylerin ve toplumların her şeyden önce dışarıdan bir etki olmaksızın kendi tarihlerini yaratma yeteneğini ifade eder. Castoriadis, özerkliğin dini

---

⁹ Yaderklik (heteronomi), kendi yasalarını koyamayıp, dış otoritelerin koyduğu yasalara boyun eğen kişi veya toplulukların durumunu ifade eder.

ve ekonomik normlar gibi dış baskılardan kurtulma ve bireylerin kolektif olarak kendi yollarını seçmelerine olanak sağlama yeteneği olduğunu belirtir (Kallis, Demaria ve D'Alise, 2020: 29). Özerklik, kendi kaderini tayin etme ve kendini yaratma için sürekli bir çabadır.

İnsel (1998: 32) özerkliğin mayasının yaratıcılık olduğunu belirtir. Çünkü insanın kendini yaratma çabası, mevcut normlara meydan okumayı, yerleşik güç yapılarını sorgulamayı ve gündelik hayatın yaratıcı bir sorgulamasını kapsar. Özerklik bu nedenle sadece bir kaçış veya yıkma hareketi değildir, yaratarak yıkımdır¹⁰. Castoriadis, insanların yaratıcı ve sosyal varlıklar olduğunu ve sürekli olarak toplumsal alanı yeniden yarattığını ve bu şekilde toplumsal-tarihsel olarak adlandırdığı şeyi oluşturduğunu savunmuştur (Asara, Profumi ve Kallis, 2013: 225).

Peki yukarıda tanımlanan şekliyle bireysel olarak kişinin kendi isteklerinin farkında olması ve toplumun kendi yasalarını oluşturması nasıl meydana gelir? Örneğin büyüme odaklı bir toplumda yaşarken, toplumsal alandaki tüm bireysel ve toplumsal değerlerden büyümeyi nasıl kaldıralabiliriz? Castoriadis (1993: 55) bireysel ve toplumsal özerkliğin oluşabilmesinin koşullarının “Olgular üzerine değil de toplumun imgelemsel imlemleri ve bu imlemlerin olası temeli üzerine açık ve sınırsız bir sorgulama patlak verdiği anda, bir tohum halinde, ortaya çıktığını” belirtir. Castoriadis (2011) için özerklik, insanlar ve toplumlar olgulardan önce tahayyül gücünü ele geçiren ideolojik aygıtlara karşı bir farkına varma ve sorgulama içerisine girdiklerinde ortaya çıkar.

Bireyin kendi isteklerinin farkında olmasıyla ilgili olarak Castoriadis, bireyin önceden verili bir varlık olmadığını, daha ziyade toplum ve onun hayali anlamları tarafından oluşturulduğunu savunur. "Bireyler toplum tarafından yaratılır ve toplum da ancak bireylerde ve bireyler aracılığıyla var olur" (Castoriadis, 1998: 174). Ancak bu, bireyin yalnızca toplumsal anlamların pasif bir alıcısı olduğu anlamına gelmez. Bunun yerine birey, Castoriadis'in "özerklik" olarak adlandırdığı kapasiteye sahiptir. Bu, kişinin kendi yasalarını yazma, kendi yazgısını kurma yeteneğidir.

---

¹⁰ Bu kavram Schumpeter'in sürekli bir dengesizlik meyli gördüğü ekonomik düzende yıkımların aslında yaratıcı bir karakter taşıdığını belirtmek için kullandığı “yaratıcı yıkım” kavramından esinlenerek kullanılmıştır.

Castoriadis bu aşamada “Radikal Tahayyül” ve “Toplumsal Tahayyül” olmak üzere bir çift kavram ortaya atar. Radikal Tahayyül, hem toplumsal kurumlar biçiminde şekillenir hem de bu kurumları sürekli dönüştüren, ne iyi ne de kötü olan bir güçtür (Haiven, 2018: 221). Bireyler Radikal Tahayyülleri ile toplumsal alanı üretirler. Radikal tahayyül aslen gerçekliğin kurulumunu sağlar (Castoriadis, 2016: 138). Radikal tahayyül, bireye dünya hakkında bir algı oluşturma ve bu algıyı mantıksal formlarla düzenleme imkanı sağlar (Castoriadis, 2016: 143). Toplumsal Tahayyül ise Radikal Tahayyül’ün aksine tarihsel toplumsal alanda var olur. Esasen toplumların kendi anlamlarını, kurumlarını ve değerlerini yarattıkları ve sürdürdükleri kolektif ve dinamik süreci ifade eder.

Özetle Castoriadis’in özerklik projesi, toplumsal tahayyül ve radikal tahayyülün yaratacağı toplumsal bir dönüşüme vurgu yapar. Radikal tahayyül gücü, bireye mevcut kısıtlamalardan kurtulma ve yeni toplumsal örgütlenme biçimlerini hayal etme potansiyeli sağlar. Ancak Castoriadis’in bu fikirlerini büyüme ile bütünleştirmek için bir adıma daha ihtiyacımız var, o adım da Castoriadis’in kapitalizm, büyüme ve modern batı rasyonalizmi ile olan hesaplaşması sonrası oluşacaktır.

Castoriadis (2011:24), kapitalizmin sadece bir üretim ve tüketim dönüşümü yaratmadığını aynı zamanda da modern rasyonel aklın önderliğinde bir toplumsal norm seti belirlediğini belirtir. Bu nedenle büyüme ideolojisinin kök saldıgı yeri üretim ve tüketim yapılarından önce toplumun tahayyülünde aramak ve insanın yaratıcı ve dünyayı yapıcı potansiyellerinin üzerindeki büyüme tahayyülünü kırmak gerekmektedir. Burada Castoriadis, kapitalizmin, ekonomik yapıların ötesine geçerek toplumun sosyal normları temelden şekillendirdiğini ortaya koyar ve büyüme temelli "modern rasyonel aklın" bu dönüşümün yönlendirici gücü olduğunu ileri sürer.

Castoriadis’in Büyümeme fikrine dair katkısının, yukarıdaki kavramsal çerçeve içinde değerlendirildiğinde, büyümenin sadece maddi üretim artışı olarak ele alınmadığı, aynı zamanda toplumsal tahayyülü üreten ve ona anlamını veren simgeler sisteminin belirleyicisi olduğu görülmektedir. Örneğin günümüzde bireyler ve toplumlar büyüme diliyle konuşurlar. Büyüme diliyle konuşulan toplumlarda büyüme artık sorgulanamaz bir gerçeklik olarak belirir. Toplumsal tahayyülü ele geçiren bu gerçeklik tüm toplumsal ilişkilerin yapıtaşına haline geldikçe bireylerin ve toplumların özerk faaliyet imkanları kısıtlanır. Bu nedenle Büyüme toplumundan bahsettiğimizde

asında yaderk toplumlardan bahsediyoruzdur. Deriu (2020: 97), Büyümeme önerisini “Castoriadis'in yeni ‘toplumsal tahayyüller ve anlamlar’ olarak adlandırdığı şeyin bir örneği” olarak ifade eder. Büyümeme önerisi öncelikle radikal tahayyülün yaratıcı potansiyeli eşliğinde modern topluma hakim olan “büyüme tahayyülünün” dönüşümünü talep etmelidir.

2.2.3.2. Serge Latouche: Tahayyülün sömürgeleştirilmesi

Sovyetler Birliği kaynaklı reel sosyalizm deneyiminin üretimci ve büyüme bir yapıya bürünmesi özellikle sosyalizmin ve Marksizmin neyi ifade ettiğine dair sorgulamaları artırmış ve özgürlükçü sol ve sosyalist fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Latouche, işte bu ortamda reel sosyalizm deneyimine karşı özellikle Fransa’da gelişen özgürlükçü sosyalist düşüncenin etkili düşünürlerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Latouche’un düşünsel yaşamı için iki dönemden bahsedilebilir. İlki kalkınma, modernizm ve onun batı kültürünü sömürgeci yapısını ele aldığı dönemdir. İkinci dönem ise ekonomizm eleştirisiyle beraber yürüyen Büyümeme toplumuna dair fikirlerin ortaya atılmasıyla oluşur. Bu bölüm Latouche’un düşünsel serüveninin ikinci dönemine odaklanarak Büyümeme fikrine olan katkısı üzerinden değerlendirilecektir.

1970’lerin başında Georgescu-Roegen ve Daly’nin entropiyi iktisadi süreçler için de uygulanabilir hale getirmesiyle birlikte büyümenin sınırlarından bahsedilmeye başlandı. Roma Kulübünün raporu da bu sınırları anlamak için farklı bir boyut sundu. Ancak bu tezlerde büyüme, fiziksel ve ekolojik bir mesele olarak ele alınmaktaydı. Latouche işte tam da burada devreye girerek sınırların sadece büyümenin fiziksel yapısıyla ilgili olmadığını belirterek sınırların toplumsal alandaki tezahürüne de dikkat çekmiştir. Latouche için toplumsal sınırların kuruluşu tahayyül gücünün sömürgeleştirilmesiyle yakından bağlantılıdır. Burada bir parantez açmak gerekebilir. Sınırlar ve toplumsal tahayyül arasındaki ilişki sömürgeleştirme mantığıyla aynı paralelde işler. Latouche (1993) için batı medeniyetinin hegemonyası sadece yerel sınırların işgaliyle değil aynı zamanda batı medeniyetini meşrulaştıran söylemin dünyanın geri kalanında toplumsal tahayyülü sömürgeleştirilmesiyle mümkün olur. Latouche’un sömürgeleştirme faaliyeti coğrafi sınırlardan kaynaklanmaz, aksine coğrafyayı da aşan zihinsel bir sömürgeleştirme faaliyetidir. Latouche’un sınırları toplumsal tahayyülün sınırlarıdır.

Tahayyülün sömürgeleştirilmesi ve büyüme arasındaki ilişkiye yeniden dönüldüğünde, Latouche'un projesinde büyümenin, tek başına fiziksel bir olgu değil aynı zamanda ilerici, üretimi ve rasyonel iktisadi aklın toplumsal tahayyülü ele geçirmesinin bir yansıması olan kültürel-siyasi bir faaliyet olduğu görülür. Latouche, fiziksel bir olgu olarak ele alınan ekonomik süreçlerin aslında toplumsal bağlarla olan etkileşimini ortaya koymuş, Büyümeme fikrinin fiziksel-ekonomik bir teori olmaktan çok toplumsal bir harekete doğru evrilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Latouche'un Büyümeme düşüncesine katkısı iki boyutta incelenebilir. Birinci boyut tahayyül gücünün sömürgecilikten kurtuluşu (decolonization) olarak nitelendirilebilir. Latouche için büyüme öncelikle bir toplumsal tahayyül sorunudur ve kurtuluş tahayyülünün dönüşümü ile mümkündür. Latouche'un Büyümeme fikrine dair katkısının ikinci boyutunu ise Büyümeme toplumuna geçiş için önerdiği ve "8R" veya "Erdem Çemberi" olarak da nitelendirilen toplumsal değerler bütünü oluşturmaktadır. Latouche (2018: 25) düşünsel serüveninin son zamanlarında önerisini bir çıkış stratejisini de içine alan ve "Kanaatkar Bolluk Toplumu" olarak daha somut bir yapıya kavuşturma girişimlerinde bulunmuştur.

Latouche'un Büyümeme projesinin ilk adımı, Büyümemeyi fiziksel ve ekonomik bir ekoloji projesinden çıkararak toplumsal bir soruna cevap niteliğine büründürmektir. Latouche, toplumsal sorunu tanımlamak için toplumsal tahayyül fikrini Castoriadis'ten ödünç alarak büyüme eleştirisinde önemli bir basamak olarak kullanmaktadır. Latouche, (2018: 73) Castoriadis'in imgelerin anlamlarının toplumsal gerçekliği oluşturduğu fikrine katılarak, büyümeyi de bu anlamın yaratılmasında önemli bir etken olarak görür. Büyüme, ilerleme ve modernizmin diğer hedefleri ile birlikte toplumsal tahayyülü işgal eder, Büyümeme vizyonunun temel hedefi de bu işgalden özgürleşme (decolonization) projesidir.

Latouche'un önerdiği tahayyül gücünün özgürleşmesi, batı merkezli modern toplumsal değerleri oluşturan toplumsal simgelerin anlamlarını kökten değiştirmeyi amaçlamaktadır (Feola, 2019: 981). Dikkat edilirse Latouche, tahayyül gücünün ekonomik alana hapsedilmesi ile "modern batı medeniyeti" arasında paralellik kurar. Latouche için Batı merkezli modernizmin doğuşu ile birlikte ekonomik rasyonalite ve büyüme, hikmetinden sual olunamaz toplumsal değerler haline gelmiş ve insanın mutlulukla ilgili sonsuz ihtimallerin boğmuştur. Modern toplumlarda ekonomik

değerler mutluluğun yegane biçimi haline gelerek, yaşam kalitesinin içeriğini belirleyen başka değerler ortadan kalkmıştır. Feola (2019: 981), Latouche'un toplumsal tahayyül gücü devrimini, insanların üretici ve tüketici kimliklerinden kurtulmasının ve ihtiyaçlara odaklanan bir büyüme sonrası rejime geçiş için gerekli olarak gördüğünü iddia etmektedir.

Latouche'un (2009:33) büyümenin toplumsal tahayyülü sömürgeleştirilmesi durumundan çıkmak için önerdiği; yeniden değerlendirmek (re-evaluate), yeniden kavramsallaştırmak (reconceptualize), yeniden yapılandırmak (restructure), yeniden dağıtmak (redistribute), yeniden yerelleştirmek (relocalize), azaltmak (reduce), yeniden kullanmak (re-use) ve geri dönüştürmek (recycle) olarak nitelendirilebilecek somut ilkeler, daha sonra göreceğimiz ikinci nesil (2008 sonrası) Büyümeme düşünürleri için de kılavuz niteliğini taşıyacaktır. (Latouche, 2009: 34-43)

- **Yeniden Değerlemek:** Yeniden değerlendirme, toplumsal değerlerin yeniden oluşturulması ve düzeltilmesi sürecini ifade eder. Latouche, sosyal değerlerin yeniden değerlendirilmesi sürecinin, her bireyin kendi inançlarını ve önceliklerini incelemesiyle bireysel düzeyde başlaması gerektiğini savunmakla birlikte gündelik hayatımızda tüketim yerine refah gibi alternatif değerleri seçerek sömürgeleştirilmiş toplumsal tahayyülü dönüştürebileceğimizi iddia etmektedir.
- **Yeniden Kavramsallaştırmak:** Burada, modern toplumun kavramlarını bir tür yapı bozumuna uğratmaktan bahsedilmektedir. Latouche, modern dünyanın zenginlik, yoksulluk, kıtlık ve bolluk gibi kavramlarına dair anlayışımızı değiştirmemizin ekonomi odaklı toplumdan çıkış için elzem olduğunu savunmaktadır.
- **Yeniden Yapılandırmak:** Latouche için yeniden yapılandırmak; üretim ve tüketim modellerini değiştirerek buna uygun yaşam tarzlarının ortaya çıkmasını sağlamayı ifade etmektedir. Büyümeme toplumunun inşası değerlerin değişimine paralel bir yeniden yapılanmanın ne kadar radikal olacağıyla bağlantılıdır.
- **Yeniden Dağıtmak:** Latouche, herkes için tatmin edici iş ve yaşam koşulları sağlayarak insanlığın doğal kaynaklara eşit erişimini ve zenginliğin adil dağılımını garanti altına almak gerektiğini belirtir. Büyüme toplumundan çıkarak Büyümeme toplumuna bir geçiş için

kapitalizmden çıkışı sağlayan yeni bölüşüm ilişkilerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir.

- Yeniden Yerelleştirmek: Latouche, bu öneriyle yerelleştirmeye bir çağrı yapmaktadır. Özellikle küreselleşme karşıtı bir yerelleştirme, ekonomik kararların yerel ihtiyaçlara göre alınması fikrini ön plana çıkarmaktadır. Yerelleştirmenin mantığı yerel bazda üretim yapmayı vurgulamaktadır. Latouche burada temel olarak taşıma faaliyetlerinin yarattığı ekolojik kirlenmeye de vurgu yapmaktadır.
- Azaltmak: Latouche, ekolojik kaygıları olan bir toplumun oluşabilmesi için tüketim toplumundan çıkılması gerektiğini belirtir.
- Yeniden Kullanmak: Latouche, kullanılan malzemeleri ve eşyaları çöpe atmak yerine onları onarmayı ve kullanmaya devam etmeyi önermektedir. İşlevselliği devam ettiği halde eskiyen ürünlerin yenisiyle değiştirilmesi tüketim toplumunun bir mottosudur. Yeniden kullanmak, bu mottoyu kesintiye uğratacak ve yıkacak girişimlerden birisidir.
- Geri dönüştürmek: Geri dönüşüm, yeniden kullanılmayacak ürünlerin geri dönüştürülmesi ve atıl hale gelmemesinin sağlanmasını ifade eder.

Latouche'un yukarıda sayılan 8R ilkeleri içinde yeniden değerlemek ve yeniden kavramsallaştırmak toplumsal tahayyülün sömürgeleştirilmesi karşısında bir direniş önerisi olarak okunabilir. Her iki öneri de Castoriadisci anlamda "devrim önce bir tahayyüldür" prensibinden yola çıkar. Yeniden yapılandırmak, yeniden dağıtmak ve yeniden yerelleştirmek olarak sunulan öneriler ise toplumsal olarak somut bir dönüşüm politikasının prensiplerini belirler. İlk kısımdakilerin aksine direk tahayyül ile alakalı olmayan tamamen somut bir direniş önerisidir. Çünkü toplumsal yapıda bir dönüşüm çağrısı yapmaktadır. Devamında gelen azaltmak, yeniden kullanmak ve geri dönüştürmek gibi öneriler ise gündelik hayatta bireysel eylemlerde yapılacak dönüşümlerin yaratacağı etkilere odaklanır.

Sonuç olarak Latouche'un Büyümeme toplumuna dair teorik saptamalarının özünü toplumsal tahayyülün sömürgeleştirilmesi fikri oluşturmaktadır. Latouche'a (2009: 95) göre Büyümeme, öncelikle zihniyetlerin evrimini gerçekleştirebilmek için "tahayyül gücünün sömürgeleştirilmesinden kurtulmasını" gerektirir. Bu perspektiften bakıldığında toplumsal dönüşümünün tüm nüfusun katılımıyla mümkündür. Bu nedenle

de büyüme ideolojisinden kurtularak Büyümeme toplumuna kaçıışı sağlayacak özneyi de bir sınıf veya bir kimlik değil toplumun tamamı oluşturacaktır.

2.2.3.3. Andre Gorz: İktisadi Aklın Eleştirisi

“Büyümeme” (Decroissance) kavramı ilk kez 1972'de Andre Gorz tarafından, halka açık bir tartışma sırasında kullanılmıştır (Parrique, 2019: 172). Bu nedenle Büyümeme kavramının başlangıcında bir kök düşünür olarak görülmekle birlikte ortaya koyduğu fikirler ve politik ekolojide kurucu bir düşünür olması sebebiyle de Büyümeme fikrinin gelişiminde önemli bir yer işgal etmektedir. Gorz, sosyalist düşünce içerisinde “Elveda Proleterya” isimli kitabıyla birlikte işçi sınıfına veda etmiş; Latouche ve Castoriadis’le ortak olarak Sovyetler Birliği’nin, merkezi bürokratik yapısının yanında bir çalışma toplumuna evrildiğine kanaat getirerek hem Marksizme hem de reel sosyalist deneyimlere eleştiriler getirmiştir.

Andre Gorz 1980 yılında yayınlanan “Ecology as Politics” kitabının ilk bölümüne şu cümlelerle başlar: “Büyüme odaklı kapitalizm öldü. Buna çok benzeyen büyüme odaklı sosyalizm, geleceğimizin değil geçmişimizin çarpık imajını yansıtıyor”. Gorz’un alıntılanan paragrafından da anlaşılacağı üzere, Onun için büyüme odaklı olma hali kapitalizme özgü değildir, sosyalizm de büyüme odaklıdır. Gorz’a (1995: 73) göre büyüme toplumunun oluşumu ve çalışma toplumu paralel olarak seyreder, hem Marx’ın (aynı zamanda Marksizmin) hem de kapitalizmin ütopyası bir çalışma toplumunun geliştirilmesidir. Bu nedenle de Gorz için Ortodoks Marksizm ve kapitalizm ekolojik açıdan ayırt edilebilir somut öneriler sunamazlar.

Gorz politik bir ekolojinin imkanlarını ararken ilk başvurduğu kavram ekolojik gerçekçiliktir. Ekolojik gerçekçilik büyümenin tersine çevrilmesinin yanında ekonomik büyümenin insan refahını artırabileceği ve bunun da herhangi bir doğal-fiziksel sınırlara takılmadan başarılacağına dair inancın terkedilmesidir (Gorz, 1980: 16). Dikkat edilirse Gorz da tıpkı Latouche gibi Castoriadis’in “özerklik” kavramına benzer bir şekilde politik ekolojinin temelini toplumsal bir inancın sorgulanması olarak kavrar. İnançlar sorgulanmadan yapılacak değişikliklerinin ya da yüzeysel değişiklik taleplerinin en sonunda yine büyüme toplumunu oluşturacağını belirtir.

Tam da burada kapitalizm ve iktisadi akıl arasındaki ilişki devreye girer. Gorz (1995: 138) için iktisadi akıl; sayma, hesaplama ve azamileştirme mantığını kapitalist tam gün çalışma ile harmanlayan ve sürekli olarak genişleyen bir kapitalist toplumsal gerçeklik olarak nitelendirilir. Kapitalist toplumların tarihi, iktisadi akılsallığın yayılmasının tarihidir (Gorz, 1995: 160). Ancak bu iktisadi akılsallık aynı zamanda büyüme mantığının tüm toplumsal alanı hegemonik olarak kuşatmasını sağlar.

Gorz (1995), verimliliğe, üretkenliğe ve sonsuz genişlemeye vurgu yapan iktisadi aklın tehlikeli bir dogma haline geldiğini, gezegenimizin doğasında var olan sınırlamaların ötesinde insan yaşamının niteliksel yönlerinin önemine karşı bizi körleştirdiğini ileri sürmektedir. Gorz için büyümenin sınırları esasen gezegenin fiziksel sınırları ve insanların yaşam kalitesinin niteliği olarak iki farklı alanın da sınırlarını oluşturur.

Gorz'un (1995:153) iktisadi akılsallığın "büyüme iyidir" inancının aynı zamanda büyüme bir değer yargısı sınıfına yükselttiğini belirtir. Büyüme bir değer yargısı olarak ele alındığında onun insanlar için gerekli ve iyi olduğuna dair hikmetinden sual olunamaz bir inanç oluşur. Bu inanç dini bir inancı dahi aşar düzeydedir. Bir şey büyüyorsa iyidir. Büyüme, başlı başına kendisi bir değer haline gelir.

Gorz'un düşünsel serüveninde iktisadi akılsallık ve büyüme arasındaki bağlantıya ücretli çalışma toplumunu eklemek mümkündür. Gorz (1995) için büyüme ve iktisadi akılsallığın koşullarını ücretli çalışma toplumuna geçiş oluşturur. Bu nedenle Gorz'un düşüncesinin katı çekirdeği de çalışma üzerinden gelişir. İkinci nesil Büyümeme düşüncesinin gelişimi göz önünde bulundurulduğunda Gorz'un (1995: 269) çalışma saatlerinin kısaltılması, özerk faaliyetlere ayrılan zamanın artırılması, yeteneklerin demokratikleştirilmesi ve temel gelir önerileri günümüzde de yankı uyandırmaktadır.

Sonuç olarak Gorz, iktisadi aklın ele geçirdiği bir toplumun başat unsuru olarak büyümeden bahseder. Ancak Gorz bir Büyümeme düşünürü değildir, sosyalizmde dönüşümü savunan bir sosyalist veya bir politik ekolojist olarak nitelendirilebilmesi daha doğru olacaktır. Andre Gorz'un müdahalelerinden önce, "ekoloji" terimi öncelikle organizmalar ve çevreleri arasındaki ilişkilerle ya da insanın doğal dünyayla etkileşiminin belirli yönleriyle ilgilenen ve çoğunlukla koruma ya da risk hafifletmeye

odaklanan bir doğa bilimine atıfta bulunuyordu (Leonardi, 2019: 60). Daha önce de belirttiğimiz gibi Büyümeme fikrinin birinci nesli içerisinde yer alan, gerek ekolojik iktisat yüzeyi gerekse de kurumsal yüzey içerisinde gezegenin fiziksel sınırları meselesi teknokratik bir şekilde ele alınmaktaydı. Ancak Gorz'un ekoloji düşüncesi, kapitalizmin sınırlamalarını aşabilecek ve sosyalizmi salt üretkenlik kaygılarının ötesinde yeniden tanımlayabilecek, toplumsal dönüşüm için küresel bir projenin imkanlarını ortaya çıkarmıştır (Leonardi, 2019: 60).

2.2.3.4. Ivan Illich: Araçlar ve Amaçlar

Illich de birinci nesil düşünürlerin tamamı gibi ikinci nesle bir alet miras bırakır ancak diğerlerinden farklı olarak Illich'in odaklandığı konu araçlar ve teknolojidir. Illich araçlar ve teknoloji ile büyüme toplumu arasındaki bağlantıyı hem toplumsal hem de ekolojik boyutlarıyla açığa çıkarır. Gezegenimizin fiziksel sınırları ve toplumun politik sınırlarından sonra teknolojik sınırların da dikkate alınması gerekir.

Illich, 1973 yılında yayınlanan ve Türkçeye “Şenlikli Toplum” olarak çevrilen “Tools for Conviviality” isimli çalışmasında, araçların toplumdaki rolünü sorgulayarak eleştirel bir yaklaşım sundu. Illich'in araçlara karşı yaklaşımının temelini araçların basitliği ve karmaşıklığına göre yapılan ikili ayırım oluşturur. Illich'e (2015: 29) göre araçlar basit (örneğin bisiklet) ve karmaşık (arabalar ve modern endüstriye dair tüm makineler) olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilmelidir. Basit araçlar şenlikli araçlar olarak sınıflandırılırken karmaşık araçlar modern endüstriye araçlar olarak kategorize edilir (Illich, 2015: 26). Bu ikili ayırım yapıldığında teknolojinin toplumsal yaşamdaki rolü ve etkileri çok daha kolay bir biçimde ortaya çıkar. Illich, karmaşık araçların ortaya çıkması ve sürekli daha da karmaşık hale gelmesini, özerklik, radikal tekelleşme, büyüme ve şenlik olmak üzere dört farklı kategoride inceler.

Toplumsal bir varlık olarak insan, araçlar yoluyla toplumsallaşır ve gündelik yaşamlarını idame ettirmeleri için araçlara ihtiyacı vardır (Illich, 2015: 24). Ancak bu araçların insanların toplumsal yaşamdaki ilişkilerinde de bir araç haline gelmesi, bireyin araçlar üzerindeki hakimiyeti ile mümkündür. Araçlar sadece bir işi yapmaya, bir yere gitmeye ya da keyifli bir etkinliğe aracılık ederlerse toplumsal ilişkiler içinde bir yer edinebilirler. Örneğin bisiklet bir toplumsal ilişkiye aracılık ederken otomobiller toplumsal ilişkinin parçaları değildir. Illich bu durumu “yapay çevre ile ilişki” ve “özerk

bir ilişki” olarak ikiye ayırır (Illich, 2015: 24). Burada şöyle bir soru akıllara gelir: Neden bisiklet toplumsal ilişkiyi özerk bir biçimde kurarken otomobil yapaydır? Illich için araçlar karmaşıklaşmaya başladıkça araçların ruhu da modern endüstriyel sistemin verimlilik temelli ilkeleri tarafından yönlendirilmeye başlar. Araçlar karmaşıklaşır ve artık bizim onlar üzerinde bir hakimiyetimiz olmaz. Örneğin bisikletin lastiği patladığında kişisel olarak tamir etme imkanımız vardır ya da koltuğu yerinden çıktığında tekrar takabiliriz. Ancak bir araçta oluşacak herhangi bir arıza bireysel olarak çözülemez. Bu durumda da insanın o araca hakim olmadığı aksine aracın insana hakimiyetinden söz etmek mümkün olur. Öte yandan endüstriyel toplumun karmaşık araçları özdeşleşmeye eğilimlidir (Illich,2015: 30). Karmaşık araçlar verimlilik temelli bir yapıda şekillendiklerinden dolayı bilimsel verimlilik ilkeleri gereği tamamı birbirine benzemeye başlar. Birbirinin aynısı olan araçlar aynı insani karakter tiplerinin gelişimini de meydana getirir (Illich, 2015: 30). Toplum homojen bir yapıya büründükçe kişisel ilişkilerin yapısı da özerk ve yaratıcı olmaktan çıkarak tek tiplerdir.

Illich’in araçların gelişimi yoluyla incelediği ikinci kavram ise “Radikal Tekel” kavramıdır. Radikal tekel, günümüzde kullandığımız “tekel” kavramından biraz farklıdır. Günümüzde “tekel” kavramı bir firmanın sektördeki konumunu ifade etmek için kullanılır. Örneğin Apple markasının tekelleşmeye başladığına dair bir cümle kurduğumuzda aslında Apple’ın kendi sektöründeki konumunu ifade ederiz. Oysa “radikal tekel”, bu durumun bir ürün için uygulanmasını ifade eder (Illich, 2015: 73). Örneğin cep telefonlarının insanlar için bir radikal tekel olduğundan bahsedebiliriz. Ancak Illich’in bu kavramı kullanırken amacı cep telefonu piyasasının diğer sektörlerle karşı üstünlüğünü betimlemek değildir, aksine cep telefonlarının tekel olmasıyla insanların birbirleriyle ilişkilerinin kısıtlanmasını ifade etmektedir. Bir aracın radikal tekel haline gelmesi insanların o ürüne olan bağlılığını gösterdiği kadar doğal yetilerini kaybetme seviyelerini de gösterir. Örneğin bilgisayara ve onun programları üzerinden klavye aracılığıyla yazmaya olan bağımlılık aslında insanın basit araçlarla (kalem) yazma yetisinin kaybına yol açar. Illich’e (2015: 74) göre radikal tekel zorunlu tüketim yoluyla insanların özerkliklerini kısıtlar. Çünkü eğer bir yüksek lisans öğrencisi olmak istiyorsam ben de yazılarımı bilgisayar üzerinden yazmalıyım. Bu tercih görünümü bir zorunluluktur. Yüksek lisans yapmak isteyen bir bireyin bilgisayar satın alma zorunluluğu zımni bir kabuldür. Çünkü radikal tekel olan ürün, herkesin ya da küçük işletmelerin üretebileceği basitlikte değildir. Evde ya da küçük bir yatırımla bilgisayar

yapmak mümkün değildir. Öte yandan radikal tekel oluşurken, insanlar birbirleri ve kendileri için doğal yetenekleriyle yapacakları işten kaçmaya ve sadece kendileri için çalışan aletlere teslim olmaya başlar. Bu durumda bireysel ve toplumsal özerkliğin ölümünü beraberinde getirir.

Illich'in araçları incelemesinin üçüncü boyutunu ise büyüme oluşturur. Illich (2015: 93) araçların günümüzdeki örgütlenme biçiminin toplumları büyümeye yazgılı hale getirdiğini belirtir. Ancak bu büyüme sadece bir seçim ya da zorunluluk değildir, büyüme tıpkı eroin gibi bir bağımlılık unsuru haline gelmiştir (Illich, 2015: 111).

Illich, büyümeyi ekonomik bir ideoloji olarak değil, araçları amaçlara dönüştüren ve tarihsel olarak benzersiz bir zihniyetin sonucu olarak görmektedir (Samerski, 2018: 1637). Makineler karmaşıklıktıca enerji tüketimi artmakta ve bireyler kendilerini üretici değil tüketici olarak konumlamaktadır. Enerji tüketimi ekolojik bozulmayı tetikleyici etki yaparken tüketici olarak konumlanan bireyler ise büyümenin kaynağı haline gelir. Illich (2015), büyüme toplumundan çıkışın yolunun da basit araçlar olarak bahsettiği şenlikli araçlara dönmekle mümkün olduğunu ortaya koyar.

Illich'in son kavramsallaştırması ise "şenlikli" olmak üzerinedir. Illich (2015: 24) şenlik kavramını tam da endüstriyel üretkenliğin karşıtı olarak kullandığını belirtir. Illich büyüme odaklı endüstriyel toplumdan çıkışın anahtarı olarak "şenlikli toplum" önerisini ortaya atar. Şenlikli toplum, şenlikli araçlar, şenlikli ilişkiler aynı zamanda şenlikli bir üretim biçimini öngörür. Illich (2015: 28), şenlikli bir üretim biçiminin oluşabilmesinin temel koşulunun da büyüme değerlerinin evrensel terkinin gerektirdiğini savunur.

Sonuç olarak Illich'in fikirleri diğer birinci nesil düşünürlerden farklı olarak teknolojik gelişme ve onun ortaya çıkardığı toplumsal örgütlenme biçiminin değerlerine odaklanır. Illich (2015: 42), teknolojik gelişme ve karmaşıklaşan makinelerin enerji ihtiyacını arttırdığını belirterek ekolojik problemlerin kaynağı olduğunu ortaya koyar. Yukarıda verdiğimiz örnekte olduğu gibi ulaşım yöntemi olarak bisiklet ve otomobil arasında seçim yapmak arasında devasa bir enerji ve fosil yakıt kullanımı farkı vardır. Illich'in fikirleri, Büyümeme toplumuna geçiş için teknolojik olarak yepyeni bir bakış açısı sunar. Büyümeme toplumu modern sanayi sistemi

üzerinde mi yükselecektir yoksa modern sanayi sisteminin çözülmesiyle mi? İkinci nesil Büyümeme düşünürlerinin karşısında bulunan sorulardan birisi de budur.

2.2.3.5. Georges Bataille: Harcama

Birinci nesil Büyümeme düşüncesi içerisinde son kavramımız ise Bataille'in ekonomi teorisinin üzerinde şekillendiği "Harcama" kavramıdır. Büyümeme fikrinin günümüz temsilcileri arasında Bataille'in değeri hemen hemen yok gibidir. Bunun temel nedenlerinden birisi Bataille'in ekolojik kaygılara olan uzaklığıdır (Romano, 2019: 54). Ancak çalışmanın bu kısmında Büyümeme toplumuna dair alet edevat çantasını oluştururken her aletin farklı yüzeylerde gördüğü işlevlere odaklandığımızdan dolayı Romano'nun (2019: 54) Bataille'in "unutulmuş bir öncü" olduğu fikrine katılıyoruz. Bataille'in kavramsal çerçevesi oldukça karmaşık olmakla birlikte bazı tanımlamalar yapmak karışıklığı önleyecektir.

Bataille'in ekonomi projesinde önemi bir yer tutan enerjiye olan bakışını tanımlayarak başlayalım. Enerji, insanların eylemlerin kullandığı yakıtı temsil etmektedir (Romano, 2020: 135). Bataille için yakıt ve enerji kelimeleri fosil yakıtlarla ya da çevreye zarar veren enerji ile aynı değildir, aksine canlıların organizmalarının devamlılığını sağlayan ve Güneşten Dünya üzerine yayılan bir enerjiden bahseder. Bataille, daha önce gördüğümüz ekolojik iktisatçılardan farklı olarak dünyanın yüzeyinde fazlasıyla ve bol miktarda enerji olduğunu savunur (D'Alisa ve Romano, 2023: 132). Burada aşırı enerjinin varlığı bunun nasıl harcanacağına dair bir bilinci de beraberinde getirir. Bu noktada Bataille'in harcama kavramı devreye girer.

Harcama kavramı, üretken ve üretken olmayan olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilebilir (Bataille, 2010: 23). Üretken harcamalar üretici faaliyetlerin devamı için gerekliken diğerleri üretken amaçlardan sapan her türlü harcamayı içerir. Biraz daha basitleştirirsek üretken harcamalar daha fazla ürün elde etmek için kullanılan yatırım harcamalarıyken, üretken olmayan harcamalar kişiseldir. Bataille'a (2010: 26) göre üretken harcamaların üretken olmayan harcamalara karşı geride kalması durumu ilkel toplumlarda mevcuttur. Günümüz modern toplumlarında harcama üretkenlik içerir. Üretim, harcamanın itici gücü olarak konumlanır. Modern toplumların bireyselleşme temelli yapısı birikimin ve zenginliğin üretim potansiyelinin arttırılmasına tahsis edilmesi üzerinden şekillenir. Marx'ın da belirttiği gibi kapitalist

toplumlarda ekonomik olarak elde edilen artı değer tekrar üretim araçları ve üretici güçlere aktararak daha yüksek miktarda bir çıktı elde etmek için kullanılır.

Bataille'ın harcama kavramı, gösterişçi tüketime ve keyfi harcamaların büyümenin temel motoru olduğu fikrini kenara iterek büyümenin temel niteliğine odaklanır. Bataille'ın harcama kavramı sadece kaynakları tüketmekle ilgili değildir, aynı zamanda insanlarla etraflarındaki dünya arasında yeni bir ilişki yaratmakla da ilişkilidir. Bu, elimizdeki enerji ve kaynaklarının bolluğunun farkına varmak ve bunları fayda veya işlevsellik tarafından belirlenmeyen bir şekilde kullanmakla ilgilidir (Romano, 2019: 121). Bataille, israfçı tüketimin insanların faydacılıktan kurtulmalarını sağlayacağını düşünür. Çünkü artık daha fazla biriktirmek gibi bir gereksinim olmayacaktır. Biriktirme ve daha fazlası için daha fazla biriktirme mantığından çıkmak israfçı tüketim ile mümkün olup bu da toplumsal ilişkilerin kökten bir dönüşümüne neden olacaktır.

Romano (2019: 55) için tüketimin azaltılmasına ve kaynakların korunmasına odaklanan Büyümeme düşüncesi yetersizdir. Bataille'ın harcama kavramı, azaltma ve koruma fikrinin ötesine geçmemiz ve bunun yerine israfa yönelik harcama fikrini benimsememiz gerektiğini öne sürer ve faydacı olmayan ve dolayısıyla büyümeyen bir toplum örgütlenmesinin imkanlarını sunar (Romano, 2019: 55). Bu, hayatta kalmak ve birikimden daha fazlası olduğunu ve israf harcamalarına ve faydacı olmayan hedeflerin peşinde koşmaya değer veren bir toplum yaratmaya çalışmamız gerektiğini kabul etmek anlamına gelmektedir (Romano, 2019: 75).

Bataille'ı Büyümeme düşüncesine adapte etmek ikinci bir bakış açısının ortaya çıkmasını sağlar. Roegen ve Daly gibi ekolojik iktisatçılardan gelen damar kaynakların kıtlığına vurgu yaparken ve kıtlığın aşılmasını salık verirken, Bataille sınırsız büyümenin aşılması gerektiğini belirtir. Öte yandan Büyümeme düşünürlerinin günümüzdeki konumları tüketim odaklıdır. Çağdaş Büyümeme düşünürleri tarafından tüketimin tetiklediği bir büyümenin önüne geçilmesi için çözüm önerileri ortaya atılırken Bataille'ın genel ekonomi ve harcama teorisiyle, büyüme fenomeni üretken harcama bağlamında değerlendirilmesinin yolu açılmıştır.

2.3. İkinci Nesil Büyümeme Perspektifi

Birinci nesil Büyümeme perspektifini inceledikten sonra artık elimizde birçok araçtan oluşan bir alet edevat kutusu oluştu. İkinci nesil fikrin serüveni birinci nesilden farklı olarak, miras aldıkları bu araçlar yardımıyla bütünlüklü bir kuram oluşturma girişimine evrilmiştir. Her ne kadar bir olgun bir “Büyümeme Teorisi”nin varlığından bahsedemsek de oluşuma dair emareler içinde bulunduğumuz dönemde bu çabalar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Bu kısımda ikinci nesil Büyümeme düşünürleri tarafından oluşturulan bazı teorik araştırmalar ortaya konulacaktır. Bu bölümde “Büyümeme Teorisi” kavramını kullanmayı tercih ediyorum, çünkü birinci nesil çalışmalar birer düşünce deneyi olarak görülebilirdi, oysa bu dönem, hareketle beraber gelişen “Büyümeme Teorisi” tohumlarından bahsetmek mümkündür.

Büyümeme teorisini, politik, ekonomik, sosyolojik veya antropolojik öneriler olarak sınıflandırmak birçok problemi de beraberinde getirir. Tüm bu sınıflandırmalar ve birbirinden ayırmalar günümüz sosyal bilimlerin tuzağına düşmektir. Bu tür ayırtmalar ekonomi ile politik olanı birbirinden farklı alanlarda kendi başlarına bırakarak akademik bir teori olarak bırakır. Bu da Büyümeme teorisini tam da istemediği bir bağlamda incelemek anlamına gelir.

2.3.1. Büyümemenin Politika Önerisi

Parrique (2019:497) yaptığı çalışmada Büyümeme düşüncesi içerisinde tüm politika önerilerini sayarak toplamda 19 tema içerisinde toparlanmış 232 araç ve hedef belirlemiştir. Ayrıca bu hedef ve araçlar açık uçlu ve yer yer birbirlerini dışlayan bir yapıya sahiptir. Her ne kadar Büyümeme düşüncesine dair politika unsurları açık uçlu ve tartışmalı görünse de ekonomik büyüme eleştirisinde ortak bir temeli ve üç temel unsura bağlılığı paylaşıyorlar: (Schmelzer, Vetter ve Vansintjan, 2022: 196).

- Küresel kaynak tüketimini adil bir şekilde azaltmak,
- Sosyal adaleti, kendi kaderini tayin etmeyi ve refahı önceliklendirmek
- Sosyal kurumları ve altyapıyı büyümenin ötesinde işlev görecektir şekilde dönüştürmek

Bu anılan üç unsur üzerinden şekillendirilen somut politika önerileri ise odak noktalarına göre değişiklikler gösterebilmekte, çok çeşitli başka söylemlerde yeni anlamlara bürünebilmektedir.

Hickel (2021: 218-227) Büyümeme toplumu için; “planlı eskitmeyi bitirmek”, “reklamları azaltmak”, “sahiplikten kullanıcıya geçmek”, “gıda israfına son vermek” ve “ekolojik yıkıma neden olan sektörleri küçültmek” adımlarından beş politika önerisinde bulunmaktadır. Hickel’in önerileri basit ve somuttur. Büyümeme toplumuna bir geçiş olacaksa buradaki adımların tamamı, toplumun geniş kesimlerinin rızasını alabilecek durumdadır.

Kallis (2018: 128), “vatandaş borç denetimi”, “iş paylaşımı”, “temel maksimum gelir”, “yeşil vergi reformu”, “seçici kamu fonları”, “alternatif dayanışma topluluklarına destek vermek”, “binaların kullanımını optimize etmek”, “çevresel sınırlar belirlemek”, “reklamları azaltmak” ve Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYH) kaldırılması” olarak belirlediği 10 maddelik bir politika seti önerisinde bulunur.

Parrique’nin de yukarıdaki alıntıda belirttiği gibi, Büyümeme içerisinde çok fazla sayıda hedef ve amaç birbirleriyle iç içe geçmiş durumdadır. Bunlar arasında Schmelzer vd.’nin (2022) önerisi dikkat çekicidir. Schmelzer vd., (2022: 214) Büyümeme toplumuna dair altı parçadan oluşan bir politika öneri kümesi oluştururlar: “Demokratikleşme ve Dayanışma Ekonomileri”, “Sosyal Güvenlik ve Bölüşüm İlişkilerinde Adalet”, “Şenlikli ve Demokratik Teknoloji”, “Emeğin Yeniden Değerlenmesi”, “Sosyal Metabolizmanın Demokratikleşmesi”, “Uluslararası Dayanışma”. Bu çalışmada Büyümeme toplumuna dair bir politika şablonu kullanabilmek amacıyla yukarıda anılan altı parçalı prensip listesi kullanılacaktır. Bunun en önemli sebebi birçok politika setini belirli kümelerin içerisinde toplama imkanından kaynaklanmaktadır.

2.3.1.1. Ekonomiye Dair Prensipler: Demokratikleşme, Müşterekleşme ve Dayanışma Ekonomileri

Büyümeme politikaları içerisinde ekonomik yapıya dikkatli olarak bakıldığında gerek Marksist iktisat gerekse de birçok heterodoks teoriden ayrıldığı görülebilir. Büyümeme düşüncesinin ekonomiye dair bakışının temel taşları; ekolojik, demokratik ve katılımcı, işbirliğine dayalı ve ihtiyaç odaklı bir “post-kapitalist” ekonominin

hatlarını çizer (Schmelzer vd., 2022: 216). Ancak bu politika hedefleri o kadar çeşitlidir ki hangi politikaların izleneceği veya günümüz sistemi içerisinde güçlendirileceği üzerine kapsamlı bir tartışma ortaya çıkmamıştır. Büyümeme düşüncesinin henüz böyle bir teoriden yoksun olduğunu söylemekle birlikte bazı alternatif iktisat politikalarıyla kurulan ilişkiler bu alandaki eksikliği kapatma yolunda ilerlemektedir.

Büyümeme teorisinin ekonomiye dair ilk ilkesi politik ekonomiyi göreve çağırmaktır. Büyümeme düşünesi, günümüzün piyasa odaklı iktisadi süreç ve politikasız iktisat politikası yapımının bir an önce terkinin önermektedir. Çünkü yukarıda anılan süreçlerinin tamamının gerçekleştirilmesi aslen iktisadi süreçleri tekrar politik olarak düşünmekten geçmektedir (Schmelzer vd., 2022: 216). Büyümeme, ilk olarak kapitalist mantığa ve onun ana akım iktisat yazınında somutlanan teorik birikimine meydan okumak ve kâr maksimizasyonu yerine sosyal ve çevresel refahı önceleyen alternatif ekonomik örgütlenme biçimlerini keşfetmenin imkanlarını aramaktadır. O zaman ana akım iktisat düşüncesinden çıkmak için Büyümeme düşüncesinin rotası neresidir?

İlk olarak ekonominin anlamını tekrar sorgulamak gerekmektedir. Bilindiği üzere ana akım literatürde ekonomi, kıt kaynaklar ve sonsuz ihtiyaçlar arasındaki bir gerilimi yönetme işi olarak tanımlanır. Büyümeme düşünürleri için bu anlamlandırmanın değişmesi gerekmektedir. Ekonomi politiğe dönüş tek başına yeterli değildir, aynı zamanda işbirliğine, karşılıklı yardıma, dayanışmaya, şenliğe, özerkliğe ve doğrudan demokrasiye değer veren bir Büyümeme ekonomi politiği oluşturmak gerekir (Barca, Chertkovskaya ve Paulsson, 2019: 6). Büyümeme düşüncesinin ekonomik prensiplere dair rotasını üç alternatif yaklaşım oluşturur: Demokratik iktisat yaklaşımı (Hahnel, 2006; Albert ve Hahnel, 1994; Schweickart, 2011), müştereklere dair yaklaşımlar (Walljasper, 2015; Klein, 2002) ve dayanışma ekonomileri (Laville, 2015).

2.3.1.1.1. Demokratik Ekonomi Yaklaşımı

Büyümeme prensiplerine dayalı ekonomik teori arayışı, mevcut finansal ve ekonomik sistemlerin kapsamlı bir dönüşümünü gerektirmektedir. Büyüme sonrası oluşacak radikal bir değişim, sadece kurumların değil aynı zamanda kapitalizmin temel kurumsal parametrelerinin yeniden yapılandırılmasını da gerektirmektedir. Böyle bir

geçiş sürecindeki büyük aksaklıkları önlemek için, Büyümeme ve büyüme sonrası literatür, genişlemeci ve hızlanan tüm dinamiklerden kaçmayı önermektedir (Durand, Hofferberth ve Schmelzer, 2023:1).

Bugün yaşadığımız dünyada herhangi bir kurumsal yapı demokratik bir ekonomi içerisinde aynı hedeflerle hareket etmeyeceğinden dolayı, kurumların isimlerinin aynı olması aynı işlevi gerçekleştirecekleri anlamına gelmemekle birlikte demokratik bir ekonominin ilk hedefi ekonomik karar alma sürecinin katılımcı bir yapıda yeniden kurulmasıyla mümkündür. Bu nedenle de ekonomik karar alma mekanizmalarının şirketlerden ve devletten yerel topluluklara ve işçilere dağıtılması, ekonominin demokratikleşmesi adına ilk koşuldur (Schweickart, 2011: 50). Örneğin, işçi ve tüketici kooperatifleri ve katılımcı bütçeleme gibi hem üretim hem de tüketim tarafında katılımın sağlanabilmesi iktisadın demokratikleşmesinde önemli adımlardır.

Hahnel, (2006) katılımcı bir iktisadi demokrasinin, iktisadi özyönetim ilkeleri ışığında gerçekleşebileceğini belirtir. “İktisadi özyönetim kişinin farklı iktisadi seçeneklerden etkilenme derecesiyle orantılı karar alma girdisidir” (Hahnel, 2006: 71). Büyümeme ekonomisinin politika oluşturmada ve demokratik bir ekonomi hedefine ulaşmada kullanacağı en önemli araç iktisadi özyönetimdir. Bu sayede insanlara ekonomik faaliyetlerin yönetiminde doğrudan söz hakkı vererek, kararlarda sosyal refahın kâr maksimizasyonundan daha öncelikli olmasını sağlama imkanı oluşacak ve büyüme toplumundan çıkışın da (fayda maksimizasyonunun arka plana itilmesi) anahtarını verecektir.

İktisadi özyönetim, farklı bireylerin ekonomik tercihlerden nasıl etkilendiğine dair karmaşık bir mantık gerektirir ve pratikte uygulanması zor olabilir. Örneğin kimin hangi karardan ne ölçüde etkilendiğinin nesnel bir şekilde ortaya konulması neredeyse imkansızdır. Ancak Hahnel (2006: 71) iktisadi özyönetimin belki de imkansız olmasına rağmen ekonomik demokrasi hakkında daha kapsayıcı bir şekilde düşünmenin yollarını açtığı gerekçesiyle “iktisadi özyönetim” kavramına teorik olarak sarılır. Hahnel (2006: 17) iktisadi özyönetimle birlikte katılımcı yapıların hem piyasa merkezli neoliberal kapitalizmin hem de planlamacı sosyalizmin dışında üçüncü bir yol olduğunu belirtir.

Ancak günümüzde iktisadi özyönetim ve planlama arasındaki bu gerilim Büyümeme düşünürleri arasında şüpheye neden olmaktadır. Her ne kadar iktisadi demokrasi ve iktisadi özyönetim ilkeleri kabul edilse de Büyümeme toplumuna

ulaşmak için yapılan tanımlarda “planlı” ifadesi sıkça yer alır (Durand, Hofferberth ve Schmelzer, 2023: 1). Ancak Büyümeme toplumunda planlamanın reel sosyalizm deneyimlerinden ilham almayacağı da açıktır. Durand vd. (2023) merkezi planlama ve demokratik katılımının birbirine entegre edileceği yeni bir ekonomik yapı önermektedir. Bu entegrasyon sonucunda planlama sürecindeki farklı süreçler toplumun en geniş yelpazesini oluşturacak şekilde tasarlanmalıdır (Durand vd., 2023:12).

İkinci hedef ise ekonomik gücün büyük şirketlerdeki yoğunlaşmasının önüne geçilmesidir. Şirketlerin büyüklüğünün sınırlandırılması ve kademeli olarak kolektif mülkiyete aktarılması bu hedefe ulaşılmasında kullanılması gereken araçlardan biridir (Schmelzer vd., 2022: 218). Katılımcı bir ekonomide şirketler büyümenin ve kar maksimizasyonun toplumsallaşmasının en küçük hücreleridir. Bakan (2007: 12) şirketi, kar maksimizasyonunun taşıyıcısı olarak topluma zararlı bir kurum olarak tanımlar. Bu nedenle şirket mantığının bitirilmesi demokratik bir ekonominin önündeki en önemli hedeflerden biridir.

Üçüncü bir araçsal hedef ise finans sektörünün radikal bir şekilde dönüştürülmesini içerir. Bu, bankalar ve merkez bankaları gibi finansal kurumların demokratikleştirilmesini, özel ve ulusötesi kredi kuruluşlarının gücüne meydan okunmasını da içermektedir. Bunu yaparak, kamu yatırımlarının piyasa çıkarları tarafından yönlendirilmesi yerine toplumsal ve çevresel açıdan faydalı projelerde kullanılması sağlanmalıdır. Finansal kurumlara bağımlılığın azaltılması adına kooperatif bankaları ve yeni topluluk para birimlerinin ortaya konulması önem taşımaktadır (Schmelzer vd., 2022: 219). Hahnel’in demokratik ekonomisinde ise finansın rolü Schmelzer’in yaklaşımından biraz daha reformisttir. Hahnel (2006: 301) finansal kurumların ekonomi üzerinde tahribatını “finansın ehlileştirilmesi” olarak anladığı ve “Tobin Vergisi” gibi bir takım reformist önlemlerle aşmayı önermektedir. Öte yandan Schweickart (2016: 10), Schmelzer’in yaklaşımına benzer bir biçimde bir kamulaştırmadan bahsederek, kamu bankaları ağı yardımıyla yeni finansman biçimlerinin önemini ortaya koyar.

Dördüncü olarak, büyümeyen bir ekonomiye geçişin finansmanı yenilikçi yaklaşımlar gerektirmektedir. Fosil yakıtlar gibi zararlı endüstrilere yönelik sübvansiyonlardan vazgeçilmesi ve aşırı zenginliğin vergilendirilmesi önemli gelir

kaynakları yaratabilir (Schmelzer vd., 2022: 219). Bu gelir kaynakları sürdürülebilir bir toplumun desteklenmesi adına kullanılabilir. Bu hedefe ulaşabilmek, bir şekilde seçici ve ekoloji odaklı bir finansman yönteminin ortaya çıkmasıyla mümkündür.

Yukarıda anılan hedefler, araçlar ya da prensipler, esasen ekonominin demokratikleştirilmesini sağlayacak unsurlarla beraber çalışmaya başlayacaktır. Günümüzde bazı demokratik ekonomi deneyimleri, tüm boğulma girişimlerine rağmen kapitalizmin çeperlerinde ortaya çıkma imkanı bulabilmektedir. Yerel mübadele ve ticaret sistemleri, yerel paraların kullanılması, işçilerin katılımı ve kapitalist firmalarda kısmi mülkiyet ilişkilerinin kurulması, tüketici kooperatifleri yardımıyla piyasa dışı ilişkilerin geliştirilmesi, üretici ve tüketici kooperatifleri arasında bağlantı kurmayı sağlayan piyasa dışı öğrenmeler, katılımcı bütçeleme, eşitlikçi ve sürdürülebilir amaçlı toplulukların oluşumu kapitalizmin tam da en yoğun biçimde yaşandığı dönemlerde ortaya çıkarak demokratik ekonominin potansiyellerini gündelik hayat pratiklerine yansıtmışlardır (Hahnel, 2006: 384-421).

Sonuç olarak, Büyümeme düşüncesi, birinci nesilden aldığı mirasla kapitalist rekabet, sömürü ve sonsuz büyüme paradigmalarını aşan alternatif bir ekonomik sistem tasavvur etmektedir. Bu alternatifin en önemli boyutunu ekonominin demokratik bir temelde yeniden düşünülmesi oluşturmaktadır. Ancak ekonominin demokratik olarak örgütlenmesi kendi başına yeterli olmayacaktır.

2.3.1.1.2. Dayanışma Ekonomileri

Dayanışma ekonomisi kavramı, insanların ihtiyaçlarının ve geçimlerinin piyasa veya devlet aracılığıyla değil, işbirlikçi ve karşılıklı destekleyici ilişkiler yoluyla karşılanması fikrine dayanır. Bu yaklaşım, hâkim olan piyasa-devlet sisteminin ötesinde ekonomik faaliyetleri örgütlemenin birçok başka yolu olduğunu kabul eder ve sıklıkla göz ardı edilen veya marjinalleştirilen alternatif ekonomik yaşam biçimlerini görünür ve değerli hale getirmeye çalışır (Miller, 2010: 28).

Dayanışma ekonomisini, dünya çapında işbirliğine, karşılıklı yardıma ve sosyal adalete dayalı bir ekonomik sistem inşa etmek için çalışan kişi ve kuruluşların büyüyen bir hareketi olarak tanımlamak mümkündür (Aykaç, 2018: 224). Dayanışma ekonomileri; eşitsizlik, sömürü ve çevresel yıkımla eşdeğer gördüğümüz kapitalist

ekonominin yapısını bozarak yeni bir alternatif üretmeyi hedeflemektedir. Bunlara örnek olarak işçi kooperatifleri, tüketici ve üretici kooperatifleri, adil ticaret girişimleri, topluluk destekli tarım programları, topluluk tarafından işletilen sosyal merkezler ve kaynak kütüphaneleri, taban kredi birlikleri, topluluk bahçeleri, açık kaynaklı yazılım girişimleri, ve toplum destekli tarım programları gösterilebilir (Miller, 2010:25).

Aykaç (2018:17), dayanışma ekonomilerini; üretimin yeniden örgütlenmesi, bölüşüm, işyeri demokrasisi ve yeni emek dayanışmasının yüzeyi oluşturduğu bir zeminde tarifler. Bu yüzeye baktığımızda bir önceki bölümde ele alınan ekonomik demokrasi yaklaşımıyla çok benzer öncüllerden yola çıkıldığı görülecektir. Örneğin iktisadi özyönetim ve işyeri demokrasisi aynı kavramın farklı ifadeleridir. Ancak ekonomik demokrasi ufkunu bir teori ile oluştururken dayanışma ekonomileri hareketten öğrenerek ilerlemektedir.

Dayanışma ekonomisi hareketinin kilit güçlerinden biri, farklı paydaşlardan oluşan geniş tabanlı bir ittifak inşa etme yeteneğidir (Miller, 2010: 28). Alternatif bir ekonomi için tek bir tasarı veya plana dayanmak yerine, dayanışma ekonomisi yaklaşımı, kolektif tahayyülün ve onun yaratıcı gücünün önemini vurgulamaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi Castoriadis'in felsefesi tam da dayanışma ekonomilerinin felsefi temelini oluşturur. Dayanışma ekonomileri, insanların ihtiyaçlarını nasıl karşıladıklarını ve birlikte geçim sağladıkları bireyleri tanımayı ve değer vermeyi deneyimlerinin içinde barındırır (Miller, 2010:29). Dayanışma temelli üretim biçimleri metalar arası ilişkiyi insanlar arası ilişkiler olarak tasarlama potansiyelini taşıırken bu potansiyeli sınırlamak yerine insanların kollektif zekasına havale eder.

Kapitalizm, ekonomik faaliyetin öncelikle kendini koruma ve rekabet tarafından yönlendirildiği ve piyasaların kaynakları tahsis etmenin en verimli yolu olduğu fikrine dayanır. Ancak bu durum, insanların ekonomik yaşamlarında işbirliği ve dayanışma içinde çalıştıklarını görmezden gelir ve sosyal ve çevresel faktörlerin ekonomik sonuçları şekillendirmedeki önemini göz ardı eder (Miller, 2010: 33). Dayanışma ekonomisi hareketi, ekonomik yaşamın bu yönlerini tanımak ve değerlendirmek yoluyla, daha adil ve sürdürülebilir bir ekonomik sistem yaratmayı hedefler.

Ekonomik faaliyetlerin ve ilişkilerin çeşitliliğini anlamak için bir yol, ekonomileri farklı "anlar" veya faaliyet alanlarından oluşan birbirine bağlı akışlar

olarak görselleştirmektedir (Miller, 2010: 30). Örneğin, üretim, dağıtım, tüketim ve yeniden üretim anları vardır ve her biri farklı işbirliği ve değişim biçimlerini içerir. Bu farklı anları inceleyerek, insanların halihazırda işbirlikçi ve dayanışma temelli ekonomik faaliyetlerde nasıl yer aldıklarını belirlenip bu pratikleri temel alan yeni örgütlenme biçimleri oluşturulabilir. Yunanistan'da, 2008 krizi sonrasında "VioMe" isimli işgal edilmiş özyönetimli bir fabrika ve "Pagkaki" olarak adlandırılan kafeterya işleten işçi kollektifi gibi deneyimler dayanışma ekonomilerinin somutlaşan önerileri arasında gösterilebilir (Kioupkiolis ve Karyotis, 2015: 312)

Dayanışma ekonomisi hareketi, ekonomi politikalarının ve yönetişimin de ekonomik sonuçları şekillendirmede önemli olduğunu kabul etmektedir. Tek bir tasarı veya plana dayanmak yerine, işbirlikçi ve dayanışma temelli ekonomik girişimleri destekleyen ve güçlendiren bir dizi politika ve yasal yapı oluşturmayı hedefler. Bu, işçi kooperatiflerini, topluluk toprak güvencelerini ve diğer kolektif sahiplik ve kontrol biçimlerini teşvik eden politikaların yanı sıra kaynakların ve becerilerin paylaşılmasını ve değiş tokuşunu destekleyen yasal yapıları içerebilir (Miller, 2010:30).

Sonuç olarak, dayanışma ekonomisi hareketi, işbirliği, dayanışma ve sosyal ve çevresel adalet ilkelerine dayalı yeni bir ekonomik örgütlenme biçimi yaratmayı hedeflemektedir. Büyümeme düşüncülerinin ekonomik planlama ve ekonomik demokrasi ikilemine karşı çıkış imkanlarını tıpkı Büyümeme hareketi gibi hareketten öğrenen dayanışma ekonomilerinde bulması olasılık dahilindedir.

2.3.1.1.3. Müşterekler

Müştereklerin entelektüel ve politik ilgi konusu olarak yükselişi, 2009 yılında Elinor Ostrom'a müşterekler üzerine yaptığı çalışmalar nedeniyle verilen Nobel Ekonomi Ödülü'ne kadar uzanır. Müşterekler, zorlayıcı, merkeziyetçi ve hiyerarşik devlet temelli toplumsal örgütlenmeye ve piyasaların sunduğu kar amaçlı, bireyselleştirilmiş, değişim temelli örgütlenmeye alternatif sunar. Dikkat edilirse ekonomik demokrasi ve dayanışma ekonomilerinin merkeziyetçiliğe duyduğu hassasiyet müşterekler bahsinde de ortaya çıkar.

Müşterekler kavramı, kaynakların üretici topluluğu tarafından paylaşıldığı ve aynı zamanda kullanım, üretim, dağıtım ve dolaşım biçimlerini tanımladığı sosyal

sistemleri ifade eder (De Angelis ve Harvie, 2014: 280). Rotondi ve Santori'ye (2023: 3) göre müşterekler, bir topluluğun kolektif olarak sahip olduğu ve yönettiği kaynaklar olup hem bireysel özgürlüğün hem de ortak çıkarların korunması için gereklidir. Müşterekler, özel mülkiyete veya kontrole tabi değildir, ancak topluluk tarafından sürdürülebilirlik ve adil erişim sağlamak için kolektif olarak yönetilir. Örneğin bir köyün ormanları, su kaynakları ve meralarının müşterek olarak yönetilmesi, bir şehrin, parklarını ve meydanlarını ortak olarak kullanması veya bir topluluğun internet üzerinden açık kaynaklı olarak bilgi ve yazılım paylaşması müştereklere örnek olarak verilebilir.

Jumbe (2006), müşterekleri, kullanıcıların kaynakların aşırı kullanımına karşı korumak için bir dizi kurum veya kural sınırları içinde kullanıcı ve erişim haklarını kullanmak için ödeme yapmak zorunda olmadıkları kaynaklar olarak tanımlamaktadır. Örneğin günümüzde sahiller insanlığın müştereklerine dahil değildir, insanlar bunları kullanmak amacıyla bedellerini ödemek zorundadır. Bu, müştereklerin yönetilmesinde, sürdürülebilirliğin sağlanmasında ve aşırı kullanımının önlenmesinde kurumların ve örgütlenme tarzının önemini vurgulamaktadır

De Angelis ve Harvie'e (2014: 290) göre, müşterekler sadece ortak olarak kullanılabilir kaynaklar değil, aynı zamanda gıda, sosyal bakım, sağlık ve eğitim gibi sosyal yeniden üretimin çeşitli yönlerini doğrudan tehdit eden kaynakları da içerir. Bu, müştereklerin yalnızca doğal kaynaklar değil aynı zamanda kullanım, üretim, dağıtım ve dolaşım biçimlerini tanımlayan üreticilerden oluşan bir topluluk tarafından paylaşılan sosyal sistemler olduğu anlamına gelir. Jumbe'nin yukarıda alıntılanan kaygısı gerçek bir müşterekleşmenin kaygısı olamaz. Çünkü müşterekleşme ancak demokratik olarak tasarlanan ve topluluk tarafından oluşturulan değerlere göre yönetilen bir müştereklerin peşinde yürütülmektedir (Caffentzis ve Federici, 2014: 101-102). Bu, müştereklerin yalnızca kaynaklar değil, aynı zamanda topluluğun yönetime aktif katılımını gerektiren siyasi bir proje olduğu anlamına gelir.

Farklılıklarına rağmen müşterekler ve Büyümeme hareketlerinin kapitalist büyüme zorunluluklarının ötesinde bir dünya yaratmak konusunda hemfikir oldukları söylenebilir (Perkins, 2019: 185). Büyümeme, topluluk tarafından oluşturulan değerlere dayalı olarak paylaşılan kaynakların demokratik bir şekilde yaratılması ve yönetilmesi için bir çerçeve sağlayarak müşterekler hareketine katkıda bulunabilir.

Dyer-Witthford'un (2007: 82) da belirttiği gibi "Eğer kapitalizmin en küçük yapıtaşı meta ise, sermayenin ötesindeki bir toplumun en küçük yapıtaşı da müştereklerdir. Meta, satış için üretilmiş bir maldır; müşterekler ise, paylaşılmak üzere üretilmiş veya korunan bir maldır." Müşterekler, gezegenimiz üzerindeki kaynakların ortak kullanımının yanında onun üzerindeki ortak tasarruf sahibi olmayı, katılımcı yönetimi ve müştereklerin aşırı kullanımını önlemek için bireysel tutumlar üzerine düzenlemeler yapılmasını içermektedir (De Angelis ve Harvie, 2014: 287). Müşterekler yoluyla düşünmek hem devlet-piyasa, iktisadi demokrasi-planlama gibi ikilikleri aşmayı sağlar hem de parasal olarak piyasa ilişkilerinde dolayımlanan toplumsal bağların ötesinde yeni insani iletişimlerin yolunu açar.

Büyümeme ile müşterekler arasındaki teorik bağlantı, büyümeyi ve kârı insanların bireysel eylem ve düşüncülerinin önünde tutan mevcut sosyal sistemin kalıplarından kopan bir toplum yaratma yönündeki ortak hedeflerinde yatmaktadır. Her iki hareket de toplum temelli karar almanın ve ortak kaynakların yaratılmasının önemini odaklarına aldıklarından dolayı daha sürdürülebilir ve eşitlikçi bir toplum arayışında birbirlerini tamamlayabilirler.

2.3.1.2. Sosyal Güvenlik ve Bölüşüm İlişkilerinde Adalet

Büyümeme toplumunda, ekonomik fazlanın paylaşılmasına dayanan geleneksel yeniden dağıtım ilişkileri önemini yitirir. Kapitalizmin insanlar arası ilişkilere anlamını veren temel parametresi olan GSYH büyümesinden uzaklaşıldıkça, kaynakların adil dağıtımını sağlamak ve herkes için sosyal güvenliği garanti altına almak için yeni mekanizmalar oluşturulmalıdır. Büyümeme düşünürleri tarafından ortaya atılan ve bölüşüm ilişkilerini düzenlemesi beklenen politika aracı "temel gelir" hakkıdır (Kallis, 2011: 873).

Van Parijs'e (2004: 4) göre temel gelir, topluluğun her bireyine düzenli ve tek tip olarak, nakit olarak değil aynı olarak ödenen bir gelir olmakla birlikte aile yapısından etkilenmez ve çalışma isteği gerektirmez. Temel gelir, ücretsiz eğitim veya temel sağlık sigortası gibi mevcut aynı transferlerin yerine geçmek yerine onları tamamlamak için tasarlanmıştır. Van Parijs'in yaklaşımı temel geliri sosyal güvenliğin bir eklentisi olarak görme eğilimindedir.

Öte yandan Standing (2020: 19), temel geliri aynı değil nakdi bir gelir olarak tanımlayarak, koşulsuz ve düzenli olmasına vurgu yapar. Koşulsuz bir gelir; diğer gelirlerden, yapılan harcamalardan veya herhangi bir davranış unsurundan bağımsızdır.

Temel gelirin kilit özelliklerinden biri evrenselliğidir. Topluluktaki her bireye, istihdam durumu, gelir düzeyi veya diğer faktörler ne olursa olsun ödenir (Reventos, 2007: 9). Bu, genellikle bireyleri toplumsal bir damgalamaya tabi tutan sosyal yardım programlarıyla karşıtlık içerisindedir. Herkese verilmeyen bir hak toplum içerisinde, yardım alan insanların yetersizlik duygusunu açığa çıkarabilecektir. Temel gelirin bir diğer önemli yönü de düzenliliğidir. Teklifine bağlı olarak haftada, ayda, dönemde veya yılda bir gibi düzenli aralıklarla sağlanır. Bu, bireyler için istikrarlı ve öngörülebilir bir gelir kaynağı sağlar, bu da finansal stresi ve belirsizliği azaltmaya yardımcı olabilir. Örneğin seçim dönemlerinde verilen ancak daha sonraki süreçlerde tekrar uygulanmayan sosyal politika temelli gelir artırıcı önlemler bireylerin finansal olarak çok daha riskli bir düzlemde hareket etmesine neden olur.

2.3.1.3. Şenlikli ve Demokratik Teknoloji

Büyümeme pratiğinde ve teorisinde en tartışmalı soru teknoloji sorunuyla ilgilidir (Heikkurinen, 2018: 5). Ekolojik hassasiyeti ön planda tutan bir toplumsal hareketten ortaya çıkan teori için cevaplaması en zor sorulardan biri teknoloji ile ilişkilerini nasıl kuracağıdır. Büyümeme toplumunda, büyümeye dayalı ekonomik sistemden daha sürdürülebilir ve eşitlikçi bir topluma geçiş aşamasında teknoloji sorunu olarak adlandırılacak sorun ortaya çıkar. Teknoloji, enerji tüketimini azaltmak, yenilenebilir enerji kaynaklarını teşvik etmek, iletişim ve işbirliğini kolaylaştırmak gibi çeşitli yollarla sürdürülebilirliğe ve verimliliğe katkıda bulunabilir, ancak öte yandan da yaşadığımız büyümeye dayalı sistemin devamının sigortası haline gelebilir (Heikkurinen, 2018: 5).

Büyümeme düşüncesi bağlamında, teknolojik gelişmenin hem biçim hem de yön olarak radikal bir dönüşüme ihtiyacı vardır (Heikkurinen, 2018: 35). Bu dönüşüm iki tartışma etrafında sürmektedir: Piyasa odaklı teknolojik gelişimden ihtiyaç odaklı teknolojilere geçiş ve toplumsal olarak yararlı teknolojilerin teşviki ile diğer teknolojiler hakkındaki tartışmalar.

Bu değişim, en karlı teknolojileri ve yenilikleri hedefleyen kapitalist rekabet odaklı yaklaşıma karşı, ürün ve teknolojilerin tüm yaşam döngüsü boyunca çok boyutlu bir değerlendirmesini gerektirir.

Bu geçişi kolaylaştırmak için, toplumsal sonuçları olan yeni teknolojilerin piyasaya sürülmesinden önce kapsamlı bir sivil toplum değerlendirmesi yapılmalıdır. Ivan Illich'in kullanışlı araçlar kavramından esinlenen kullanışlı teknoloji konsepti, Büyümeme toplumları için uygun teknolojiler için bir çerçeve sunmaktadır. Bu kavram, güncel uygulamalar ve tartışmalar ışığında yeniden ele alınarak beş boyutla tanımlanabilir: ilişkisellik, uyarlanabilirlik, erişilebilirlik, biyo-etkileşim ve uygunluk (Schmelzer vd, 2022: 229-230). Bu beş boyutun her biri, teknolojinin toplumsal alanda nasıl ve kim için bir yer edineceğini sorgulamayı amaçlar. Örneğin ekolojik olarak tamamen zararlı olan kripto paralar, her ne kadar yerel para birimlerini teşvik edici etki yaratarak merkezi parasal iktidarı sarsıyor olsa da ekolojik olarak yarattığı tahribat nedeniyle talep edilmezler.

Büyümeme perspektifinden, sosyo-ekolojik dönüşüm sadece ekonominin demokratikleşmesini ve kaynakların radikal yeniden dağıtımını değil, aynı zamanda toplumun maddi-teknik temelini de köklü bir şekilde yeniden yapılandırmayı da içerir (Schmelzer vd., 2022: 229). Bu dönüşüm, mevcut ekonomik sistemin, kaynakların eşit olmayan dağılımına ve çevresel yıkıma yol açan temel varsayımlarını ve işleyişini sorgulamayı gerektirir. Büyümeme teorisinin teknolojik dönüşüm ve gelişim ile ilgili temel sorusu şudur: Toplum hangi teknolojiyi kullanmalı ve ne için, kim tarafından, nasıl ve ne kadar? Ve kim karar verir? Bu soru, teknolojinin toplumsal ve çevresel etkilerini dikkate alarak, teknolojik dönüşümü daha sürdürülebilir ve adil bir şekilde yönlendirmek için gereklidir (Schmelzer vd., 2022: 229).

Özetle, teknoloji büyümeyen bir toplumda rol oynayabilir, ancak buna dikkatle yaklaşılmalı ve yapılabirliği, yaşayabilirliği, uygunluğu ve şenlikliliği açısından değerlendirilmelidir (Kerschner, Wächter, Nierling ve Ehlers, 2018: 2). Teknolojik dönüşümün odak noktası, yalnızca teknolojik ilerlemeyi kendisi için teşvik etmek yerine, sürdürülebilir ve eşitlikçi uygulamaları destekleyen ve küçülen bir toplumun değerleriyle uyumlu teknolojiler geliştirmek olmalıdır.

2.3.1.4. Emeğin Yeniden Değerlenmesi

Emeğin yeniden değerlendirilmesine yönelik uygulanacak politikalar, birinci nesil düşünürlerden Gorz'un iktisadi akıl ve çalışma arasında kurduğu bağlantının (günümüzde daha somut önerilerle) izinin sürülmesini ifade etmektedir. Gorz (2007: 233) çalışma saatlerine karşı yaklaşımın iktisadi aklı dışarıda bırakarak adalet ilkesine göre temellendirilmesi gerektiğini savunur. Emeğin yeniden değerlendirilmesi için temel önerilerden biri çalışma saatlerinin azaltılmasıdır. Çalışma saatlerinin azaltılması, geleneksel büyüme odaklı ekonomik sisteme meydan okuyarak daha sürdürülebilir ve eşitlikçi bir toplum yaratmayı amaçlayan Büyümeme hareketinin önemli bir politik hedefidir. Buradaki temel fikir, insanları mümkün olduğu kadar ücretli işten kurtarmak, onlara daha fazla boş zamana sahip olmalarını ve ekonomik olmayan faaliyetlerle meşgul olmalarını sağlamaktır, bunu başarmanın bir yolu da azaltılmış çalışma haftası, iş paylaşımı ve evrensel temel gelirin uygulanmasından geçmektedir (Kallis, 2018: 130).

Çalışma saatlerini azaltmanın bir yolu, gönüllü olarak azaltma, örneğin yarı zamanlı ve paylaşımlı rollerdir. Bu, bireylerin Büyümeme kurumlarını oluşturmak ve Büyümeme toplumuna geçişi desteklemek için boş zaman sağlayacaktır (Kallis vd., 2013: 1553). Bu yaklaşım, mevcut işsizlik ve belirsizliğin yanı sıra iş-hayat dengesini de ele alır. Emeğin yeniden değerlendirilmesi süreci sadece iktisadi alanın değil toplumsal alanın da yeniden dizaynı için önem taşımaktadır.

2.3.1.5. Sosyal Metabolizmanın Demokratikleşmesi

Bir sosyal sistemin metabolizmasını ele almak, onun ekonomisine biyofiziksel stoklar ve akışlar açısından bakmak anlamına gelir (Fischer-Kowalski ve Haberl, 2015: 100). Büyümeme düşüncesinin birinci nesli içerisinde ele alınan ekolojik ekonomi yüzeyinin katkısı, ekonomiyi artık biyofiziksel bir süreç olarak okumak gerektiği yönündeki argümanda ortaya çıkar. Bu nedenle de sosyal metabolizma ekonomik bir kavram olarak var olur. Ancak ikinci nesil büyüme teorisinin ilk açılımı ekonomi politiği göreve çağırmaktı, bu nedenle de sosyal metabolizmaya sadece ekonomik girdi ve çıktılar arasındaki bir denge oluşturması yönünden değil aynı zamanda toplumsal alanda farklı kesimler arasında da dengeyi gözetken politikalar düzeyinde bakılmalıdır.

Schmelzer vd. (2022:238), sosyal metabolizmayı, serbest piyasanın şiddetinden kurtararak demokratikleştirmek gerektiğini belirtti.

Sosyal metabolizmanın demokratikleştirilmesi, esasen insan ve doğal kaynakların sömürülmesine dayanan mevcut kapitalist sistemi, insan refahını ve çevre sağlığını önceliklendiren daha adil ve sürdürülebilir bir sisteme dönüştürme sürecini ifade etmektedir (Schmeelzer vd., 2022: 238). Büyümeme kavramının en çok aldığı eleştirilerden birisi kemer sıkma ile aynı düzlemde ele alınıyor oluşudur. Sosyal metabolizmanın demokratikleşmesi, aslında Büyümeme fikrinin bu tür eleştirilere karşı bir cevabı olarak da okunabilir. Çünkü Büyümeme, hastanelere yapılan yatırımla uçak üretimine yapılan yatırımları aynı düzeyde ele almaz. Büyümeme fikri tam da hastane yatırımlarının büyümesini desteklemektedir. Çünkü büyüme, insanların refahının veya iyi yaşamlarının azaltılmasını amaçlamaz. Sosyal metabolizmanın demokratikleştirilmesi büyüme ve büyüme üzerine seçimler oluşturarak hem sosyal metabolizmadaki açığı kapatacak hem de sosyal refahı artıracaktır.

Büyümeme bağlamında, sosyal metabolizmanın demokratikleştirilmesi, büyüme odaklı bir ekonomiden, insan ihtiyaçlarını karşılamaya ve herkesin refahını sağlamaya odaklanan büyümeyen bir ekonomiye geçişi içerir (Kallis, Demaria ve D'Alisa, 2015: 35). Bu geçiş, toplumun ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını kapsayan kapsamlı bir dönüşümü gerektirir.

Genel olarak, sosyal metabolizmanın demokratikleştirilmesi, insan refahını ve çevresel sürdürülebilirliği önceliklendirmek için mevcut sistemin temel bir dönüşümünü içerdiği için, Büyümeme toplumuna geçişinin kilit bir yönü olarak görülmekle birlikte aynı zamanda daha fazla sosyal eşitlik ve katılımı da teşvik eder (Kallis, Demaria ve D'Alisa, 2015).

Sonuç olarak sosyal metabolizmanın demokratikleştirilmesi süreci Büyümeme toplumunun ekolojik duyarlılıkları ve toplumsal refah arasında bir seçim yapmadığını göstermektedir. Büyümeme teorisine getirilen en temel eleştiri olan ekonominin büyümemesi sürecinin tüm toplumların refahını azaltacağı yönündeki argüman sosyal metabolizmanın demokratikleşmesine yönelik politikaları göz ardı eder.

2.3.1.6. Uluslararası Dayanışma

Küresel ekolojik adalet, Küresel Güney'in kaynaklarına ve çevresine yönelik sömürgeci ve emperyal baskıyı ele alan bir kavramdır. Küresel ekolojik adaleti sağlamaya yönelik bir araç olarak Büyümemenin önemi giderek daha fazla anlaşılmaktadır. Büyümeme, Küresel Güney'deki çevresel zararları telafi etmek ve Küresel Kuzey'deki emperyal yaşam tarzına meydan okumayı hedefler (Schmelzer vd., 2022: 244).

Büyümeme, adil bir dünya ticaret sistemi ve küresel finansın yeniden yapılandırılması yoluyla küresel eşitsizliği azaltmaya yardımcı olmalıdır. Kapitalist dünya ekonomisi, Küresel Güney'den Küresel Kuzey'e kaynak akışını teşvik eden ve Samir Amin'in de belirttiği gibi eşitsiz bir ekonomik ve toplumsal gelişme üzerinden işleyen bir ticaret sistemidir. Büyümemenin genel politika hedeflerinin uygulanması bu ticaret akışını azaltarak küresel eşitsizliğin de azaltılmasını sağlar.

Sonuç olarak, Büyümemenin küresel ekolojik adaleti sağlama gibi bir hedefi de olmalıdır. Bu hedef yerel ekonomilerdeki dayanışma odaklı üretim, tüketim ve bölüşüm örgütlenmelerinin küresel olarak da ortaya konmasıyla mümkündür.

2.3.2. Büyümeme Toplumuna Geçiş Tartışmaları

Geçiş tartışmaları Marksist yazında önemli bir yer tutar. Kapitalizmin (o beklenen) krizi geldiğinde sosyalizm ve komünizmin nasıl kurulacağı üzerine uzun bir literatür mevcuttur. Ancak gelinen son noktada, Marksist filozof Frederic Jameson'ın (2009: 270) da belirttiği gibi "Dünyanın sonunu tahayyül etmek kapitalizmin sonunu tahayyül etmekten daha kolaydır". Bu yüzden toplumların tahayyülleri o kadar kapitalizmin değerleriyle doludur ki kapitalizmin sonunu hayal etmek aslında günümüz insanın varoluşunun sonunu da hayal etmeyi beraberinde getirir. Ancak ya gerçekten dünyanın sonundaysak ne olacak? Yaşadığımız ekolojik kriz kapitalizmin ve aynı zamanda dünyanın sonuna doğru yaklaştığımızı dair uyarı sinyallerini veriyor. Bu nedenle ekolojik bir topluma doğru geçişin imkanlarını düşünmek artık o kadar da zor değil.

Alexander ve Gleeson'ın (2022: 53) da belirttiği gibi ekolojik bir sürdürülebilirliğe ulaşmak için, maddi kaynaklar ve enerjiye küresel bağımlılığı önemli ölçüde azaltacak planlı bir ekonomik daralma sürecine ihtiyaç var. Bu daralma sürecine nasıl geçileceğine dair soruların sorulması ve cevapların ortaya konulması da en az büyüme eleştirisi kadar elzem ve önemli bir konudur.

Geçiş tartışmalarına geçmeden önce bir geçişin oluşabilmesi için gerekli olan koşulların ortaya konulması gerekmektedir. Buch-Hansen (2018: 8) bir geçişin oluşabilmesi için öncelikle bir krizin varlığından bahsedilmesi gerektiğini belirtir. Ancak krizin varlığı tek başına yeterli bir koşul değildir, bunun yanında alternatif bir siyasal proje olmalı ve bu siyasal projenin toplumsal bir desteği ve rızayı arkasına alması gereklidir (Buch-Hansen, 2018: 11-18).

Öncelikle yukarıdaki şartları açığa kavuşturmakta fayda vardır. Geçişin oluşabilmesi için gerekli şartlardan ilki olan krizin varlığı tam da içinde bulunduğumuz çağı ifade etmektedir. Kapitalizmin en mahir olduğu konulardan birisi krizler karşısındaki dönüşüm ve potansiyeli ve esnekliğidir. Ancak tarihin hiçbir döneminde bu kadar çoklu krizin bir arada yaşandığı bir dönemden geçmemiş olabiliriz. 2008 ekonomik krizi hala varlığını sürdürmekle birlikte, politik, ekolojik ve toplumsal krizler yaşamın her alanını kuşatmaktadır. Bu nedenle günümüzde Büyümeme toplumuna geçiş için gerekli ve yeterli ilk koşulun varlığından bahsedilebilir.

Ancak geçiş tartışmaları başlığını oluşturan esas mesele bu tür bir kriz karşısında geniş bir koalisyondan destek alan ve toplumun tüm kesimlerinin rıza gösterdiği alternatif bir siyasal projenin varlığında düğümlenmektedir.

Marksist teorinin kilit fikirlerinden biri iktidar ilişkilerinin ve devletin baskın ekonomik sistemi sürdürmekteki rolünün anlaşılmasıdır. Pirkmaier ve Steinberger'in (2019: 8) savunduğu gibi, iktidar ve iktidar ilişkilerinin dikkate alınması, ekolojik ekonomide ve büyümeyi aşmada eleştirel bir sosyal teori geliştirmek için çok önemlidir. Çünkü bir dönüşüm en nihayetinde refahı da hesaba katmalıdır ve herhangi bir toplulukta refahın iyileştirilmesinin siyasi mücadeleyi de içerir (Pirkmaier ve Steinberger, 2019: 9). Devlet-sivil toplum ilişkisi, çeşitli toplumsal aktörlerin etkileşimde bulunduğu, hegemonyaya ve hakimiyete yönelik mücadele verdiği bir odak noktasıdır. Bu iktidar ilişkileri analiz edilerek toplumumuzu ve ekonomiyi şekillendiren güçler ve bunların nasıl dönüştürülebileceği üzerine daha derin bir anlayış kazanılabilir.

Ancak, toplumumu ve ekonomiyi anlamak adına kullanılan kavramların, "devlet", "ekonomi", "nüfus", "sınıflar", "iktidar" vb. gibi sabit veya nesnel varlıklar olmadığını kabul etmek önemlidir. Bunlar sosyal ve kültürel bağlamımız tarafından şekillendirilir ve genellikle baskın sistemi korumak için kullanılır. Bu nedenle, bu kategorilere meydan okumak, farklı bir toplum hayal etmemize ve yaratmamıza yardımcı olabilecek yeni düşünme yolları geliştirmek elzemdir.

Büyümeme toplumuna geçiş, geleneksel siyasi eylem veya devrimci stratejiler yoluyla başarılacak olan ekonomik sistemimizin temel bir dönüşümünü gerektirir. Kallis (2011: 879), sanayileşmiş toplulukların sürdürülebilir üretim, tüketim, kaynak kullanımı ve ekolojik etki seviyelerini aştığını ve bu nedenle büyümeyi aşma geçişinin daha basit yaşam tarzlarına ve sistemlere doğru bir kayma gerektirdiğini savunmaktadır. Bu, gerekli geçişin hedeflerinin ve araçlarının hiçbir önceki devrime benzemediği ve bireycilik, kazanç hırsı ve piyasa odaklı toplumun baskın değerlerine meydan okuyan bir kültürel devrim gerektirdiği anlamına gelir.

Alexander ve Gleeson (2022), Büyümeme toplumuna geçişte kullanılacak alternatif bir siyasi vizyonu önerisinde bulunurlar. Buna göre post kapitalist bir gelecek; alternatif bir GSYH göstergesinin oluşturulması, kaynak kullanımına sınırlama getirilmesi, çalışma saatlerinin azaltılması, büyüme odaklı kamu harcamalarının azaltılması, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş, bankacılık ve finans sektörünün büyüme odaklı yapısının değiştirilmesi, sürdürülebilirlik ilkelerine uygun bir nüfus politikası ve bölüşüm ilişkilerinde adaletin sağlayacak "temel gelir" politikası, Büyümeme toplumuna geçişte kullanılacak politika setlerini belirlemekten ve bu politik talepler için toplumsal bir kamuoyu ve hareket oluşturulmasından geçmektedir (Alexander ve Gleeson, 2022: 59-60).

Alexander ve Gleeson (2022) yukarıda anılan hedefleri ortaya koyarken bunu bir son olarak düşünmezler. Bunlar bir politik perspektifin köşe noktalarıdır. Aşağıdan yukarıya doğru doğru genişleyerek toplumu değiştirecek bir hareketin aynı zamanda kurucu unsurlar barındıracağı düşünüldüğünde bu köşe noktaların dönüşüme uğraması da olasıdır. Yukarıda bahsedilen politik vizyon statik bir yapı olarak algılanmamalıdır, tam tersine dinamik bir süreç içerisinde tekrar tekrar sorgulanmaya muhtaç prensiplerdir.

Alexander ve Gleeson'a (2022: 62) göre, Büyümeme toplumuna geçiş ile ilgili temel sorun Büyümemenin pasif bir rızayı sağlayamamasında yatmaktadır. Büyümeme'nin insan zihninde yarattığı etki kemer sıkma politikaları, durgunluk ve yoksulluk ile paralel seyretmektedir. Büyümeme toplumuna bir geçiş için Büyümemenin toplumsal tahayyüldeki konumunun değiştirilmesi gerekmektedir.

Yukarıda anılan politika önerileri ve bir kriz saptamasının ardından gelen Büyümeme toplumunun toplumsal pasif rızayı sağlayamadığı tespiti önemli olmakla birlikte Alexander ve Gleeson bu dönüşümü kimin yapacağını ya da nasıl yapılacağını açıklamazlar. Ortada büyük bir ödevler listesi vardır ama ödevin sahibi yoktur.

Geçiş tartışmalarında ikinci bir görüş ise Bourdieu'nün bakış açısını benimseyen Koch tarafından sunulur. Koch'a (2020:4) göre, Büyümeme toplumuna geçiş, Bourdieücü bir bakış açısıyla anlaşılabilir toplumsal değerler ve uygulamalarda bir kaymayı gerektirir. Bu bakış açısı, bireysel davranışları şekillendiren toplumsal yapıların ve alanların önemini vurgulamakta ve sürdürülebilir bir Büyümeme toplumu inşa için bu yapılarda dönüştürücü bir değişime ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Bourdieu'ye göre toplumsal istikrar; sosyal, ekonomik ve kültürel kurumların yapısı ile bireylerin pratikleri ve alışkanlıkları arasındaki uyum yoluyla sağlanır (Koch, 2020:5).

Büyümemeye geçiş bağlamında Bourdieu'nun habitus kavramı, dönüşümsel değişimin ön koşullarını ve ele alınması gereken zorlukları anlamak açısından önemlidir. Habitus, bireyin düşüncelerini, algılarını, ifadelerini ve eylemlerini şekillendiren yapılandırılmış ve yapılandırıcı eğilimler sistemi anlamına gelir (Bourdieu, 2006: 153). Birey ile yapı arasındaki habitus kavramı makro ve mikro arasındaki ilişkiyi karşılıklı olarak yapılandırır. Habitus, yapı ile eylem arasında aracılık etmede anahtar bir kavramdır ve bireylerin davranış ve uygulamalarının sosyal çevreleri tarafından nasıl şekillendirildiğini anlamının bir yolunu sağlar (Koch, 2020: 6, Bourdieu, 2006: 153).

Büyümeme toplumuna geçişe ulaşmanın temel zorluklarından biri, mevcut büyümeye dayalı ekonomik sisteme derinlemesine yerleşmiş olan insanların alışkanlıklarını ve uygulamalarını değiştirme ihtiyacıdır. Bourdieu'nun habitus kavramı, insanların davranışlarının ve uygulamalarının değişime neden bu kadar dirençli olduğunu açıklamaya yardımcı olur. Bourdieu'ya (2006: 153) göre habitus,

bireylerin sosyal çevrelerinin normlarını, değerlerini ve inançlarını içselleştirdiği bir sosyalleşme süreci yoluyla oluşur. Bu süreç, karşı çıkılması veya değiştirilmesi zor olan bir dünya anlayışı yaratır.

Üstelik habitus sadece dış yapıların pasif bir yansıması olmayıp, aynı zamanda bireylerin pratik ve davranışlarının şekillenmesinde de aktif bir rol oynamaktadır (Bourdieu, 2006: 23). Bireylerin eylemlerine ve kararlarına, çoğunlukla ön-düşünümsel bir biçimde, onlar farkında bile olmadan rehberlik eden bir dizi eğilim sağlar (Koch, 2000: 7). Bu nedenle, bir Büyümeme geçişini başarmak için habitusa meydan okumak ve onu dönüştürmek gerekmektedir; bu da mevcut büyümeyle dayalı ekonomik sistemin temelini oluşturan derinlemesine kökleşmiş normların, değerlerin ve inançların sorgulanması ve değiştirilmesi anlamına gelir.

2.3.3. Büyümeme Teorisinde Devlet

Siyasal bir hedefi olan her teorinin “Devlet” adı altında büyük bir problemi vardır. Sadece bugün değil toplumsal alanda iktidar ilişkilerinin konumunu araştırmak isteyen ve bu ilişkilerde bir dönüşüme meyleden her teori zamansız olarak devletin kendi teorisi içindeki konumunu bulmaya çalışır. Büyümeme teorisi için de bu durumun geçerli olduğu söylenebilir. D'Alisa (2019: 243) Büyümeme söylemindeki kritik bir boşluğun olduğunu belirterek, sağlam bir devlet gücü teorisinin yokluğu ve bunun ekonomik büyümeden radikal bir uzaklaşmayı kolaylaştırmadaki potansiyel rolünün ihmal edildiğini belirtmektedir. Bu durum, Büyümeme toplumuna geçiş için gerekli dönüştürücü politikaların tasarlanmasına ve uygulanmasına yönelik çabaları da engellemektedir. Örneğin Büyümeme hareketi devlet içi bir politika için mi mücadele edecektir, yoksa tamamen zihinsel bir dönüşüme mi odaklanacaktır? Bu aşamada, Büyümemenin ikinci nesil teorisyenleri için Gramscici devlet teorisi, devletin karmaşık dinamiklerini ve Büyümemeyi hem engelleme hem de mümkün kılma potansiyelini anlamak için bir çerçeve sunan önemli bir köprü olarak ortaya çıkmaktadır.

D'Alisa (2019: 244) Büyümeme teorisinin, devlet sorununa Gramsci'nin “bütüncül devlet” anlayışıyla bir ortaklık kurarak cevap vermesi gerektiğini savunur. Gramsci'ye göre devlet yekpare bir varlık değil, karmaşık bir çekişme alanıdır (Brand, Görg, Hirsch ve Wissen, 2008: 36). Bu çekişmeli alan içerisinde hem siyasal hem de sivil toplumun aktörleri bulunur. Bütüncül devlet, siyasal ve sivil toplumun

birbirleriyle bölünemez biçimde birleşmiş diyalektik bir birlik olarak tanımlanabilir (Thomas, 2013: 200). Bütüncül devlet kavramsallaştırması, sivil toplumu da içerisinde bir yapı olarak tanımladığından dolayı Büyümeme teorisi içerisinde baskın halde bulunan taban hareketleri odaklı siyasal hareket damarını dikkate alır.

Gramsci'nin devlet teorisi, sivil ve politik toplumun karşılıklı bağımlılığını vurgulayarak, bu yapıların birbirinden ayrılamaz ve sürekli etkileşim halinde olduklarını ileri sürer. Gramsci'nin tanımladığı şekliyle sivil toplum, özel okullar, kilise, gönüllü dernekler, STK'lar, sendikalar ve aileler gibi resmi devlet aygıtının parçası olmayan kurum ve kuruluşları içerir (Thomas, 2013: 239). Bu kurum ve kuruluşlar toplumdaki bireylerin ve grupların inançlarını, değerlerini ve uygulamalarını şekillendirmede önemli bir rol oynarlar ve bu nedenle devletin işleyişinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Öte yandan siyasal toplum, “siyasi yönetici sınıfın kurumsallaşmış kompleksini” ifade eder ve resmi devlet aygıtını içerir (Thomas, 2013: 548). Buna devletin çeşitli organları, kolluk kuvvetleri ve zorlayıcı güç uygulayan tüm kurumlar dahildir. Siyasi toplum çoğunlukla devletin alanı olarak görülse de Gramsci, onun sivil toplumdaki ayrılmayacağını ve ikisinin sürekli etkileşim halinde olduğunu ve birbirini etkilediğini savunmaktadır.

Gramsci, Ortodoks Marksizmin, yukarıdan aşağıya doğru güç kullanan bir aygıt olarak devlet kavramına meydan okuyarak, rızanın imal edildiği sivil toplumu da barındırdığını ortaya koyar (Thomas, 2013: 208). Gramsci'ye göre devlet bir yaptırım alanı olabilir ancak yalnızca yönetici sınıfın yürütme organı değildir; sivil toplumla birlikte ve sivil toplum aracılığıyla yaratılan hegemonyanın bir yansımasıdır (D'Alisa ve Kallis, 2016: 241). Gramscici devlet teorisi, başarılı bir Büyümeme geçişinin oluşabilmesi için, büyüme zorunluluğuna meydan okuyan ve toplumu organize etmenin alternatif değerleri ve yollarını sunan bir karşı-hegemonyanın inşasını gerektireceğini ileri sürmektedir (D'Alisa ve Kallis, 2016: 241). Daha önce de belirtildiği gibi gerek dayanışma ekonomileri uygulamaları gerekse de diğer politika önerileri bu karşı hegemonyanın inşası için önem arz etmektedir.

Büyümemeye yönelik Gramscici yaklaşım, alternatif toplumsal örgütlenme biçimleri oluşturmanın ve büyümeyi sürdüren egemen ideolojilere ve kurumlara meydan okumak için sivil toplumu harekete geçirmenin önemini vurgulamaktadır

(D'Alisa ve Kallis, 2016: 241). Büyümeyi teşvik edecek bir karşı-hegemonya inşa etmek, sivil toplum örgütleri ve toplumsal hareketler aracılığıyla taban düzeyinde alternatif ekonomik ve sosyal uygulamaların geliştirilmesini içerir. Daha önce de belirtildiği gibi yerel para birimleri oluşturmak ve iktisadi özyönetime sahip kafeler kurmak bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Tabandan gelen girişimler yayıldıkça ve birbirleriyle bağlantı kurdukça, şu anda büyüme söylemlerinin hegemonik hakimiyetini güçlendiren maddi temeli zayıflatma potansiyeli ortaya çıkacaktır. Maksimum gelir kampanyası, Gramscici düşüncenin Büyümeme stratejilerini nasıl etkileyebileceğinin bir örneğidir. Bu kampanya, ekonomik eşitsizliğin kültürel ve sembolik boyutlarını hedef alarak kamusal söylemi değiştirmeyi, aşırı gelir ve servet birikimini sınırlayan politikalara destek oluşturmayı amaçlamaktadır (D'Alisa, 2019: 253). Tabii ki sadece sivil toplum alanında yapılacak karşı hegemonya girişimleri yeterli olmayacaktır, hegemonya karşıtı büyümeme pratikleri yeterince güçlenirse, politikaları uyumlu hale getirmek ve gücü Büyümeme toplumuna geçişlerini baltalamak yerine destekleyecek şekilde yeniden dağıtmak için devlet üzerinde demokratik baskı uygulanması gündeme gelecektir (D'Alisa, 2019: 254).

Sonuç olarak, Büyümemenin ve bunun nasıl başarılabilirliğinin kapsamlı bir şekilde anlaşılması için bir devlet teorisi gereklidir. Gramscici devlet teorisi, büyüme zorunluluğuna meydan okuyan ve toplumu organize etmenin alternatif değerleri ve yollarını sunan bir karşı-mücadeleler inşa etmenin önemine odaklanarak, Büyümeme toplumuna geçişinde devletin rolü hakkında düşünmek için yararlı bir çerçeve sunar.

2.4. Müttefiklikler

Büyümemenin bir teori olma çabası aynı zamanda farklı teorilerle ve geleneklerle işbirliklerini geliştirmesi sonucunu doğurmaktadır. Bunlardan en önemlileri Modern Para Teorisi ve Büyüme Sonrası teorisyenleriyle kurulan dirsek temasıdır. Öte yandan Saito'nun Büyümeme Komünizmi fikri de bu yakınlaşmalar arasında Marx ve Büyümeme arasındaki yakınlıkları kurma ve geliştirme açısından önem taşımaktadır. Öte yandan günümüzde bu işbirliği kanallarının oluşturulması yolunda yeni adımların da atıldığı söylenebilir.

2.4.1. Büyümeme ve Modern Para Teorisi

Büyümeme ile Modern Para Teorisi (MMT) arasındaki ilişki iktisat teorisi ve politikası alanında tartışılan bir konudur. Özellikle Hickel'in 2020 yılında kendi blogunda yazdığı MMT ve Büyümeme teorisi arasındaki yakınlıkları sıralayan yazısıyla birlikte bu alanda daha hareketli tartışmalar oluşmaya başlamıştır.

Her iki yaklaşımın farklı odak noktaları ve metodolojileri olsa da, bazı ortak noktaları paylaştıkları ve belirli açılardan birbirlerini tamamladıkları söylenebilir (Hickel, 2020). Hickel'a (2020) göre Modern Para Teorisi (MMT), bir Büyümeme toplumuna geçişi finanse etmek için kullanılacak kamu harcamaları ve açıkları konusunda alternatif bir bakış açısı sunmaktadır.

Büyümeme ile MMT arasında birkaç yakınlaşma noktası vardır. Her iki yaklaşım da, sosyal ve çevresel refahtan ziyade büyümeyi ve kârı önceliklendiren geleneksel ekonomi politikalarını ve uygulamalarını karşısına almaktadır (Hickel, 2020).

Büyümeme ve MMT'nin birbirini tamamlayabileceği alanlardan biri de sürdürülebilir kalkınmanın finansmanı konusunun ele alınmasıdır. MMT, devletin kamu harcamalarını finanse etmek için nasıl para yaratabileceğini ve yönetebileceğini anlamak için bir çerçeve sağlarken, Büyümeme düşüncesi ekonomik faaliyetin sürdürülebilir ve sosyal açıdan adil amaçlara nasıl yönlendirileceğine dair bir vizyon sunuyor (Hickel, 2021). Bu iki yaklaşımı birleştirerek, büyüme ve kârdan ziyade insan refahını ve çevresel sürdürülebilirliği ön planda tutan daha sürdürülebilir ve eşitlikçi bir ekonomik sistem oluşturmak mümkün olabilir.

Ancak Büyümeme ile MMT arasında bazı karşıtlıklar bulunmaktadır. Potansiyel zorluklardan biri, MMT'nin devlet harcamaları ve para yaratmaya odaklanmasının, kaynak tüketimi ve emisyonların artmasına yol açabilmesidir; bu da Büyümemenin ekonomik aktiviteyi ve tüketimi azaltma hedefiyle çelişecektir. Buna ek olarak, MMT'nin devletin para yaratma ve bunu hayata geçirmesi üzerinden kurguladığı ekonomik örgütlenme, Büyümemenin yerel, topluluk temelli karar alma sürecine ve mevcut güç yapılarına meydan okuma ihtiyacına yaptığı vurguyla çelişmektedir (Kallis vd., 2020: 37).

Büyümeme ve Modern Para Teorisinin (MMT) sentezi hem enflasyonist limitleri hem de ekolojik limitleri ele alan para ve ekonomi politikasına yönelik birleşik bir yaklaşımı vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, bir ekonominin politika alanını kavramsallaştırırken her iki perspektifi de dikkate almanın önemini kabul etmektedir (Helker-Nygren, 2022: 61-62).

- Yeşil Yeni Düzen ve İş Garantisi: MMT, Büyümemenin ekolojik sınırlara odaklanmasıyla uyumlu olan Yeşil Yeni Düzen için finansman stratejilerine ilişkin bilgiler sağlayabilir. MMT tarafından önerilen bir iş garantisi programı, işsizlik ve gelir eşitsizliğinin giderilmesine yardımcı olurken aynı zamanda yeşil ekonomiye geçişe de katkıda bulunabilir.
- Tamamlayıcı Para Birimleri: Büyümeme, yerel ekonomileri desteklemek ve geleneksel, büyüme odaklı para sistemlerine olan bağımlılığı azaltmak için tamamlayıcı para birimlerini savunur. MMT, bu tamamlayıcı para birimlerinin tasarımına bilgi vererek bunların daha geniş makroekonomik çerçeveye uyumluluğunu sağlayabilir.
- Kamu Yatırımı ve Düzenleme: Hem Büyümeme hem de MMT, ekolojik altyapıya, sosyal hizmetlere ve yeşil teknolojilere yapılan kamu yatırımlarını desteklemektedir. Ayrıca ekonomik faaliyetlerin ekolojik hedeflerle uyumlu olmasını sağlamak için düzenleme yapılmasını da savunuyorlar. Politika yapıcılar, içgörülerini birleştirerek hem enflasyon hem de ekolojik sınırları dikkate alan daha dengeli bir yaklaşım oluşturabilirler.
- Borç Yönetimi: MMT, borç ve açıklara ilişkin incelikli bir anlayış sunar; bu, büyüme sonrası bir topluma geçişin mali yönlerini yönetmede büyümeyi savunanlara yararlı olabilir. MMT, egemen hükümetlerin kendi para birimlerini çıkarabileceklerini ve para politikalarını kontrol edebileceklerini, bu sayede hane halkı veya işletmelerle aynı kısıtlamalarla karşılaşmadan açık vermelerine olanak tanıyacağını vurgulamaktadır.
- Genişletici ve Daraltıcı Politikaların Dengelenmesi: Büyümeme ve MMT, artan kamu harcamalarının genişletici etkilerini ve üretken kapasitedeki eşzamanlı azalmadan kaynaklanan enflasyonist baskıyı etkisiz hale getirebilir. Bu denge, ekonomik faaliyetlerin ekolojik hedeflerle uyumlu olmasını sağlayan para ve maliye politikalarının dikkatli yönetimiyle sağlanabilir.

Her iki perspektifi de etkili bir şekilde bütünleştiren kapsamlı bir para ve ekonomi politikası çerçevesi geliştirmek için daha fazla araştırma ve diyalog gereklidir.

2.4.2. Büyüme Sonrası Yaklaşım: Büyümesiz Refah

Tim Jackson'un "Büyümesiz Refah" kitabı Büyüme ile refah arasındaki tüm tanımları sorgulamasının yanında büyüme ekonomilerinin birçok mitini yerle bir etmeyi başarır. "Büyümesiz Refah" kavramı, insan refahının ve toplumsal ilerlemenin sürekli ekonomik büyümeye dayanmadan sağlanabileceği fikri etrafında döner. Jackson (2021), mevcut büyüme-bağımlı refah devleti modelinin sürdürülebilir olmadığını ve hatta çevreye ve insan refahına zarar verebileceğini savunur. Bu model, vergi yoluyla gelir elde etmek için ekonomik büyümenin gerekli olduğunu, vergilendirmenin de geliri ve refah devleti tarafından sağlanan hizmetleri finanse ettiğini belirterek büyüme ve devlet arasında içsel bir ilişki olduğunu ortaya koyar. Bu durumda devlet büyüme olmadan tüm damarları kesilmiş hale gelir.

Jackson (2021:43), refahı yalnızca maddi zenginlik veya GSYH artışı olarak değil, gelişme ve refah hali olarak tanımlar. Sağlam sosyal bağlar, zihinsel iyilik hali ve çevresel sürdürülebilirlik gibi refahın maddi olmayan yönlerinin önemini vurgular. Ona göre, gerçek refah, sürekli ekonomik büyüme olmadan da elde edilebilir.

Öte yandan Jackson büyüme ile refah arasındaki bağı kopartmaya çalışırken bir yandan da büyüme ekonomilerindeki "Ayrıştırma miti"ni ortaya atar. Ayrıştırma miti, kaynak kullanımını ve kirliliği GSYH büyümesinden ayrıştırarak, ekonomik büyümenin çevresel tahribattan ayrılabilmesine dair inancı ifade eder. Jackson (2021:57), bu düşüncenin bir mit olduğunu savunur, çünkü belirli bir düzeyde ayrıştırma mümkün olsa bile, iklim değişikliği gibi çevresel zorlukların ölçeği ve acil durumu ele almak için yeterli olmayacaktır. Jackson için kapitalizm içinde kalarak teknik yeniliğin potansiyellerini gerçekleştirme sayesinde iklim değişikliğinin durdurulabileceği yönündeki anlayışların birer yanılsamadan ibaret olduğunu öne sürer.

2.4.3. Kohei Saito'nun "Büyümeme Komünizmi"

Kohei Saito, 2023 yılında yayınlanan "Antroposen'de Marx: Büyümeme Komünizmi Fikrine Doğru" adlı kitabında, insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki derin

etkisinin damgasını vurduğu Antroposen çağında, Marx'ın komünizm teorisini yeniden değerlendirmeye çalışmaktadır. Saito (2023), Marx'ın fikirlerinin ekonomik büyümeden ziyade sürdürülebilirliği ve eşitliği önceliklendiren bir kapitalizm sonrası toplumu hayal etmek için kullanılabileceğini savunur.

Saito'nun Büyümeme komünizmi fikri, hem kapitalizmin hem de reel sosyalizm deneyimlerinin başarısızlıklarına karşı bir tepki olduğu söylenebilir. Saito (2023), kapitalizmin sonsuz ekonomik büyümeye odaklanmasının sürdürülebilir olmadığını ve çevresel bozulmaya ve eşitsizliğe yol açtığını savunmakla birlikte, kapitalizmi artan üretim ve verimlilik yoluyla aşmayı hedefleyen reel sosyalizm fikrinin de sürdürülebilirlik sorununu ele almadığını belirtir. Saito'ya (2023: 223) göre Büyümeme komünizmi, kullanım değerini mübadele değerinin önüne koyan ve ekonomik büyüme olmadan bir bolluk toplumu yaratmayı hedefleyen yeni bir sosyalizm düşüncesini sunmaktadır.

Kohei Saito Büyümeme komünizmi kavramını, Marx'ın kapitalist üretim biçiminde insanlık ve doğa arasındaki çatışmayı ifade eden metabolik yarık fikri üzerinden teorileştirmektedir. Marx, kapitalizmin kâr ve verimliliğe odaklanmasının çevresel bozulmaya ve doğal kaynakların sömürülmesine yol açtığını savunmuştur. Saito, bu fikri daha ileriye taşıyarak, metabolik yarığın yalnızca sürdürülebilirliği ve eşitliği ekonomik büyümeye göre önceliklendiren bir toplumla aşılabileceğini iddia etmektedir.

Saito'ya (2023) göre Büyümeme komünizmi, kapitalist üretim tarzını aşmış ve kıtlık sonrası bir ekonomiye ulaşmış bir toplumdur. Böyle bir toplumda odak nokta, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak ve herkesin yaşamını doyurucu kılan kaynaklara erişimini sağlamaktır. Bu, kâr maksimizasyonu ve yapayı kıtlık yaratma üzerine kurulu kapitalizmin tam tersidir. Saito buna (Hickel'dan yola çıkarak) “Müşterek zenginliğin radikal bolluğu” (radical abundance of common wealth) adını verir. Büyümeme Komünizmi, yapay kıtlığın, metaların ve paranın ortadan kaldırılmasıyla ve toplumsal ve doğal zenginliğin başkalarıyla paylaşılmasıyla çoğaltılabilen müşterek zenginliğin radikal bolluğu üzerine kuruludur. Dikkat edilirse Saito'nun iki ayrı kavram üzerinde durduğunu görülebilir.

Bunlardan ilki, müşterek zenginliğin radikal bolluğudur. Bu kavram hem sosyal hem de doğal zenginliği içeren toplumsal zenginliğin, meta ve paranın yarattığı yapay

kıtlığın ortadan kaldırılmasıyla çoğaltılabileceği fikrini ifade etmektedir (Saito, 2023). Bu kavram, sosyal ve doğal kaynakların ilgili üreticiler tarafından demokratik bir şekilde yönetilmesi ve başkalarıyla paylaşılması gerektiği ilkesine dayanmaktadır. Bu bağlamda "radikal bolluk", her şeyin sınırsız üretimiyle değil, daha ziyade müştereklerden gelen temel bolluktur. Sürekli bir bolluk kaynağıdır, ancak akla gelebilecek her şeyin sınırsız üretimi anlamında değildir.

Bir diğer kavram ise yapay kıtlıktır. Saito'nun "yapay kıtlık" kavramı, kapitalizmin müştereklerin çözülmesi yoluyla kıtlık yarattığı ve markalaşma ve reklam yoluyla yapay bir kıtlık yarattığını ifade eder. Saito'ya (2023: 231) göre kapitalizm yapay kıtlıklar yaratarak ve ortak malları dağıtarak kıtlığı yaratmakta ve sürdürmektedir.

Saito (2023) ayrıca Marx ve Engels'in "Alman İdeolojisi"nde tanımladığı "komün" fikrinden faydalanmaktadır. Marx'a göre komün, insanların kâr için değil, yeteneklerine ve ilgi alanlarına göre mal ve hizmet üretimi için birlikte çalıştığı bir toplumdur. Böyle bir toplumda insanlar, piyasanın kısıtlamaları olmadan tutkularını ve ilgi alanlarını takip etme özgürlüğüne sahiptir. Saito, komünü, kullanım değerini mübadele değerinin önüne koyan kapitalizm sonrası bir toplum için model olarak görmektedir.

Büyümeme komünizminin temel özelliklerinden bir diğeri de "ortak servet" fikridir. Saito (2023: 231), kapitalizm sonrası bir toplumun, kapitalizm tarafından yok edilen ortak servet bolluğunu rehabilite etmek zorunda olduğunu savunmaktadır. Bu, insanın hayatta kalması için gerekli olan su, hava ve toprak gibi doğal kaynakların yanı sıra bilgi, beceri ve kültür gibi kolektif faaliyetler yoluyla yaratılan sosyal kaynakları da içerir. Büyümeme komünizmi toplumunda, bu kaynaklar özel bireyler veya şirketler tarafından değil, tüm topluluk tarafından yönetilir ve kontrol edilmelidir.

Büyümeme komünizminin bir diğer önemli yönü "toplum tarafından planlama ve kontrol" fikridir. Saito (2023: 162), kapitalizm sonrası bir toplumun, kaynak tahsisinin ana mekanizması olarak piyasa fikrinin ötesine geçmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun yerine, toplum, mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımını, topluluğun ihtiyaçları ve çıkarlarına göre kolektif olarak planlamalı ve kontrol etmelidir. Bu, insanların karar verme sürecine katılmalarına ve herkesin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan demokratik kurumlar ve süreçler yaratmayı gerektirir.

Saito'nun Büyümeme komünizmi fikri, sosyalizm ve çevreciliğin ayrılmaz olduğunu savunan "ekosozyalizm" kavramından da etkilenmiştir. Ekosozyalizm, doğanın sömürülmesinin kapitalist üretimden kaynaklandığını ve çevre sorunlarının tek çözümünün kapitalizmin aşılması olduğunu kabul eder. Saito'ya (2023: 249) göre Büyümeme komünizmi, sürdürülebilirliği ve eşitliği ekonomik büyümeye göre öncelikli olarak gören eko-sosyalizmin bir çeşididir.

Sonuç olarak, Kohei Saito'nun "Büyümeme Komünizmi" Marx'ın kapitalizme alternatifinin put kırıcı bir yorumudur ve toplum ile doğa arasındaki metabolik çatlağı ele almanın önemini vurgulamaktadır. Büyümeme Komünizmi, toplumsal üretim ve yeniden üretimi düzenleyen komünal formlara sahip bir kıtlık sonrası toplum yaratarak Batı kapitalizminin üstesinden gelmeyi, eşitliği ve sürdürülebilirliği teşvik etmeyi ve geleceğin toplumunu tasarlamak için yeni bir konsept sağlamayı amaçlamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜMENİN TOPLUMSAL ALANI İŞGALİ

Ekonomik büyüme ve onun belirleyicisi olan GSYH günümüzün en etkili toplumsal fenomenlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Ama akım iktisatçılar büyümeyi gayri safi milli hasılda meydana gelen değişim olarak nitelendirir. Bu bakış açısına göre büyüme sadece ekonomik çıktılar arasındaki maddi bir fark olarak görünür. Ancak büyüme yalnızca maddi bir süreç olarak ifade edilemez, aynı zamanda kültürel, politik ve sosyal bir süreçtir (Kallis, 2018:63).

Günümüzde, kapitalist dünya sistemine entegre olan veya olmaya çalışan her kurumsal yapı, ekonomik büyümeye katkısı üzerinden değerlendirilmekte ve bu yapıların kendine özgü mikro büyüme dünyası oluşmaktadır. Ancak bu büyüme dünyasının tek aktörü kurumsal yapılar değildir, aynı zamanda toplumu oluşturan tüm bireylerin tahayyül gücünün büyüme eksenli bir anlayışa evrilmesi de sürecin bir diğer parçasıdır. Bu nedenle ekonomik büyümeyi sadece GSYH farkları üzerinden değerlendirerek maddi çıktılardaki artışın ekolojik sonuçlarına odaklanmak yetersiz bir değerlendirme olacaktır. Ekonomik büyüme, toplumsal alanı çok daha geniş bir yüzeyde kaplayan neoliberalizmin gündelik hayatı şekillendiren yüzlerinden biridir.

Özellikle OECD'nin kuruluşu ile kurumsal bir yapıya bürünen ve sayısallaştırılmış bir hedef haline gelen ekonomik büyümenin toplumsal alanda kapladığı gözle görülür hacimsel artış, farklı düşünürler tarafından “Büyümeçilik” (Growthism), “Büyüme Paradigması” (The Growth Paradigm), “Büyüme İdeolojisi” (The Ideology of Growth) ve “Büyüme Tahayyülü” (The Imaginary of Growth) gibi kavramlarla karşılanmaktadır.

Dale (2012:59) büyüme paradigmasını, ekonomik büyümenin iyi ve zorunlu olmasının yanında toplumsal problemleri çözmek için etkili bir araç olduğuna dair önerme olarak nitelendirir. Bu tanımlama büyümenin doğallaştırılmasına ve hikmetinden sual olunamaz bir toplumsal norm haline gelişine vurgu yaparken büyümeye toplumsal çözümlerinin kalıbı olarak rol verir. Öte yandan Castoriadis (1985) için de “büyüme” bir toplumsal tahayyüldür ve toplumların kendi gerçekliğini sayısallaştırılmış büyüme imgesi üzerinden kurmasını ifade eder. Bir diğer büyüme karşıtı düşünür Gorz (1985:15), büyüme ideolojisi kavramını kullanarak büyümeye

bağımsız mikro ideolojik bir paye verir. Ancak bu ideolojik bağımsızlık kendi başına tüm toplumsal anlamların yaratımına dair bir çözümleme olarak algılanmamalıdır, aksine büyüme ideolojisi daha kapsayıcı bir iktisadi akılsallığın hesaplanabilirlik ve azamileştirme gibi boyutlarının yansıdığı modern kapitalizmin özüdür (Gorz, 2007:155). Hickel (2022:117) ise günümüz büyüme ideolojisini “Büyümeçilik” kavramı ile karşılamayı tercih eder. Ancak büyümeçilik aslında toplumların bilinçlerindeki bir çarpıtma yoluyla işlediği için “büyüme ideolojisi” olarak da adlandırılır (Hickel, 2022:199). Dört düşünürün de kavramları kullanışı birbirine çok benzemekle birlikte farklı politik duruşlarından kaynaklanan tanımlamalar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, Harvey’in (2015:373) kavramsallaştırmasından yola çıkılarak kapitalist ekonominin işleyişi içerisinde anlamını bulan ve toplumsal alana doğru genişleyen “büyüme iyidir” perspektifinin niteleyicisi olarak “büyüme ideolojisi” kavramı kullanılmaktadır.

Toplumsal alanda kapitalist kurumsal dinamiklerin kılcallarında varlığını sürdüren “büyüme” hem kapitalist kurumların hem de makro yapıların içinde hegemonik halde bulunmakla birlikte neoliberalizmin doğuşuyla birlikte iktisadi ve rasyonel olan girişimci bireyin yaşam hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu nedenle büyüme ideolojisi, kapitalist sistemin içsel mantığında anlam kazanan modern iktisadiyat toplumunun, neoliberal dönemde hegemonik söylem ve pratik haline gelmesini sağlayan araçlardan biridir. Burada büyüme ideolojisi ve kapitalizm arasında bir ayrım bulunmaz, aksine büyüme ideolojisi tam da kapitalizmin gürbüz çocuklarından biridir. Büyüme ideolojisi ile iktisat ideolojisinin yaşam süreci paralel bir gelişim aşamasında değerlendirmekle birlikte büyümenin kapitalizm içerisindeki konumu iktisadiyat toplumuna göre çok daha eskidir. Büyüme, kapitalizm içerisindeki temel mantıkta kendine yer bulurken iktisat ideolojisi daha çok neoliberal dönem ile birlikte egemen hale gelen piyasa toplumunda işlerlik kazanır. Bu nedenle büyüme ideolojisi, kapitalizmin içsel mantığından türeyen ve kapitalist üretim ilişkilerine bağımlı halde bulunan, kapitalist dünya sisteminin krizine cevap olarak neoliberal dönemle birlikte su yüzüne çıkan ve toplumsal ilişkileri büyüme eksenli olarak anlamlandıran simgeler bütünüdür. Büyüme ideolojisine ayrıntılı bir şekilde nitelendirebilmek için özgül doğum ve yaşam koşullarının irdelenmesi gerekmektedir.

Kendisini büyümenin karşısında konumlandıran Büyümeme düşüncesi içerisinde, büyüme fetişizminin ortaya çıkışı ve ideolojik bir unsur olarak belirmesi

hususunda birbirine zıt olmayan üç farklı görüş vardır. Bu iki görüşün de büyüme ve kapitalizm arasında bir bariyer koyduğunu, büyümesiz kapitalizm ve büyümeçi sosyalizm gibi fikirlerin varlığına açık oldukları söylenebilir. Büyümeme hareketine mensup düşünürlerde, Büyüme ideolojisinin doğuşunu feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasında bulanlar olduğu gibi (Hickel, 2021: 101), büyümenin bir fetiş olarak toplumsal tahayyülde hegemonik hale geldiği ve bu süreci, neoliberal toplumsal yapılanma içerisinde büyüme fetişizmini kurumsallaştıran OECD'nin kuruluşuyla da ilişkilendiren araştırmacılar vardır (Schmelzer, 2016). Üçüncü bir yönelim ise kapitalizmin doğuşu ve neoliberalizm gibi dönemselleştirmeler yerine modern aydınlanma düşüncesini bir temel olarak seçerek büyüme fikrinin, aydınlanma düşüncesinin yarattığı “her zaman daha iyi yaşam” mottosunun bir sonucu olduğunu belirtir (Latouche, 2017: 59).

Büyümeme teorisi henüz kuramsal bir bütünlükte olmadığı için büyüme ideolojisinin ortaya çıkışını hangi tarihsel süreçle ilişkilendirilebileceğine dair değerlendirmeler muğlaktır. Hickel'in tezi büyüme fikrinin temellerinin kapitalizmin doğuşunda yaşanan büyük çitleme ile birlikte atıldığı düşüncesini ortaya koyarak kapitalizm ve büyüme arasında bir ilişkiyi belirtir ama hemen sonrasında büyümenin kapitalizm içerisinde neden ivmelenerek arttığını sorar (Hickel, 2021: 122). Bu soru kapitalizm ve büyüme arasında kavramsal bir ayrışmayı da temsil eder. Hickel'in (2021: 42), bir hedef olarak büyüme fikrinin kapitalizmle beraber tarih sahnesine çıktığına dair bir anlayışta olduğu söylenebilir, ancak ona göre tarihin bir evresinde büyüme, kapitalizm içerisinde özerklik kazanmış bir toplumsal ideoloji haline gelmiş ve ekolojik sorunlar da bu tarihten sonra artmaya başlamıştır. Hickel da diğer Büyümeme düşünürleri gibi kapitalizm ve büyüme arasında ilişkisizlik varsayarak kapitalizmi büyümenin taşıyıcısı olarak görür.

Öte yandan Büyümeme cenahında beliren bir diğer görüş ise kapitalizm ve büyüme arasında herhangi bir bağlantıyı dikkate almaz, büyümenin kurumsallaşması süreciyle toplumsal tahayyülü ele geçirmesine odaklanır. Büyümeme hareketinin bir bölümü açısından, kapitalizmin toplumsal krizlerinin yarattığı suretlerden biri olan neoliberalizmle beraber yükselen büyüme fetişizminin, toplumsal tahayyül gücünü ele geçirmesi süreci, kapitalizmden bağımsız bir eleştiri noktasıdır. Dikkatli bakıldığında her iki yaklaşımda da büyüme fikrinin doğuşuna dair, kapitalizm ve neoliberalizme referanslar verilmesine rağmen büyüme ideolojisinin doğduğu veya hızlanarak

kendisini hegemonik hale getirdiği zaman dilimi olarak neoliberal dönemde bir uzlaşma söz konusudur.

Ancak bu konuda bir istisna vardır. Harekete yön veren ve temel metinlerinden birini yazmış olan Latouche'a (2009: 89) göre, büyüme tüm modern toplumların tahayyül gücünü ele geçirmiştir. Bu nedenle modern toplumsal tahayyüller olarak sosyalizm ve kapitalizm, büyümeci ve üretimi yapıları hususunda birbirlerinden ayrıştırılamazlar. Latouche (2018: 71) için büyüme ideolojisine karşı duruş için temel dayanak noktası modern aydınlanma düşüncesine içeriden bir eleştiri projesi geliştirmekten geçmektedir. Latouche büyümenin doğduğu ve geliştiği dönemi aydınlanma çağına referansla açıklar. Büyümeme hareketinin omurgasını oluşturan fikirlerden birisi de ekonomik alanın toplumsal anlamlarından bağımsızlaşarak kendi başına bir simgesel değer haline gelmesidir. Büyüme ideolojisinin filizlenme aşaması ile iktisadi aklın toplumsal alanda yegane belirleyici haline gelme sürecinin birbirine paralel olarak ilerlediği söylenebilir.

Büyüme ideolojisinin toplumsal alanı işgaline karşı alacağımız konum, bizi ekolojik krizi kapitalizmle ilişkilendirmek ya da ondan bağımsız bir büyüme ideolojisine ihale etmek arasındaki seçeneklerle karşı karşıya bırakır. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Büyümeme araştırmacılarına göre kapitalizm ve büyüme birbirlerinden ayrı kavramlardır. Burada Büyümeme hareketine dair temel metinlerinden ayrıldığımız bir noktayı ortaya koymamız gerekmektedir. Bu çalışma, büyümenin ideolojisinin toplumsal alanı işgalini kapitalizmden ayrık bir süreç olarak değerlendirmek yerine kapitalizmin içkin mantığının neoliberal akılla beraber gün yüzüne çıkan fenomenlerinden sadece bir tanesi olarak bakmaktadır. Bu nedenle büyümeden bahsederken, aslında sadece kapitalist sermaye birikim sürecinde anlamlandırabileceğimiz bir ideolojiyi ele alıyoruz.¹¹

Kapitalizmin yeni bir yüzü olan neoliberalizmle beraber, kapitalizme içkin bazı değerlerin gün yüzüne çıktığını ve bunların ancak kapitalizm içerisinde anlamlı bir değerler kümesi oluşturduğunu söylemek gerekir. Büyüme, kapitalizm içerisinde

---

¹¹ Büyümeme düşünürleri tarafından büyüme ideolojisine yapılan vurgunun öne çıkmasının temel nedenlerinden birisi reel sosyalizm deneyimlerinde yaşanan büyüme odaklı politiklardır. Wallerstein'ın (2000: 22) da belirttiği gibi özellikle SSCB deneyimi sosyalist bir alternatif ve hatta Marksist ilkelerden hareket eden bir devletten çok, mevcut dünya sistemine entegre bir askeri güç olarak anlaşılmalıdır. Bu nedenle reel sosyalizm eleştirisi ile sosyalizm ve Marksizm eleştirisini eşitlememek büyük önem taşımaktadır

sermaye birikimi ve artı değerle ilişkisi içerisinde anlamlandırılabilir. Bu değerler kümesinin ancak kapitalizmin mantığı içerisinde anlamlı bir hal alabileceğinden hareketle büyüme ideolojisini ekolojik krizle ilişkilendirmek, kapitalizmi ekolojik krizle ilişkilendirmektir.

Kapitalist büyüme, sermayenin doğasında vardır (Tonak, 2007: 15, Harvey, 2015: 226). Sermayenin ve dolayısıyla kapitalizmin sürdürülebilirliğinin temel koşulu sürekli olarak büyümek zorunda olmasıdır. Bu büyüme mantığı, sermaye birikimi sürecinin içinde var olan ve kapitalizmin kılcallarında varlığını sürdüren bir ilişkiler ağının içinde yaşar.

Büyüme fetişizmi ise kapitalist sistemin içerisinde yaşayan bu mantığın tüm topluma nüfuz etmesi sürecinin sonucudur ve bu da neoliberalizmle beraber görünür hale gelmiştir. Neoliberalizm ve onun temel yapıtaşlarından biri olan büyüme fetişizmi, kapitalist dünya sisteminin ekonomik ve toplumsal krizleri sonrasında kapitalizmin restorasyonunun bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Büyüme fetişizmini de tıpkı finans gibi; kapitalizm içerisinde, kapitalizmin mantığından türeyen ve dönemsel olarak ortaya çıkmasına karşın kapitalizme eklenen kalıcı bir aparat olarak tanımlanabilir. Bu nedenle bu çalışmada kapitalist büyümenin doğuşu kapitalizmle başlamakla birlikte, bir ideoloji olarak belirişi neoliberalizmle mümkün olmuştur.

Bu kısımda büyümenin toplumsal alanı işgali üç temel bağlantı noktasının birleşimi olarak incelenecektir. İlki, kapitalizmin içsel mantığı çerçevesinde şekillenen ve sermayenin değerlendirme mekanizmalarının ana dinamiği olarak büyümenin varlığıdır. Bu ilk bağlantı noktası diğer bağlantıların oluşumunun zeminini hazırlar ve tüm süreçler bu zemin üzerinde gelişir.

İkinci bağlantı noktası ise “iktisadi insan” temelli piyasa toplumunun ortaya çıkışıdır. İktisadi insan, büyüme ideolojisinin toplumsal tahayyülde edindiği yer içinde önem taşır. Ayrıca bu ikinci bağlantı noktası Büyümeme düşüncülerinin büyüme ideolojisinin kuruluş dönemine dair ortak bir kabul noktasıdır. Burada önemli nokta, ekonomik üretimin özne üretimine doğru genişlemesi ve bu üretimin iktisadi insandan büyüme insanına doğru evrilmesi ve girişimci birey prototipi üzerinden şekillenmesidir.

Üçüncü bağlantı noktası ise kapitalist dünya sisteminin kurumsal dinamiklerini oluşturan makro yapılar büyüme ideolojisinin enjekte edilmesini sağlayan OECD'nin

doğuşudur. OECD'nin doğuşu ve GSMH hesaplanmasının ortaya çıkmasıyla birlikte "büyüme" kapitalist ekonominin kutup yıldızı haline gelmiştir.

Büyümeme teorisine dair araştırmacılar tarafından büyümenin oluşumu ve toplumsal alandaki hegemonik gücünün neoliberalizm ve piyasa toplumu temelli, darlaştırılmış ve kapitalizmden azade kılınmış yorumu genişletilerek; büyüme ideolojisi, kapitalizmin başlangıcıyla ortaya çıkan, kapitalizmin piyasa odaklı genişleme süreci içerisinde belirginliği artan ve OECD'nin doğuşu ve neoliberalizmin gelişimi ile birlikte de kurumsallaşan bir yapıda incelenecektir.

3.1. Büyüme: Kapitalizmin İçkin Mantığı – Marksist Bir Perspektif

Kapitalizm nedir sorusuna çok çeşitli yanıtlar verilebilir ancak her tanımlama, kapitalizm gibi çeşitli ve karmaşık mekanizmalarla işleyen bu toplumsal sistemi açıklamakta yetersiz kalacaktır. Kapitalizmden ne anladığımızı ve bu karmaşık ilişkiler ağının hangi mantık çerçevesinde şekillendiğini anlayabilmek ve ifade edebilmek için bu yetersizliği de göze alarak kapitalizmin mantığına dair kısa bir nitelendirmeyi yapmak gerekmektedir. Kapitalizm, elde edilen kazançların kapitalistlerin tüketiminden çok, onların hala kapitalist olarak var olmalarını sağlayan sermayenin sürekli yeniden değerlendirilmesi mantığı etrafında işleyen bir tarihsel dönemi ifade eder (Heinrich, 2017: 18). Burada dikkat edilmesi gereken temel mesele; kapitalistlerin, sermayenin sürekli olarak artışını kendi tüketimleri için değil sermayenin yeniden değerlendirilmesi için tekrar dolaşıma sokmalarında yatmaktadır. Kapitalizm daha büyük bir getiri için getiri ya da biraz daha değiştirerek söylersek büyüme için büyüme mantığının hegemonik hale geldiği tarihsel dönemdir. Bu mantığın kapitalizm içerisindeki mekanizmalarını deşifre edebilmek için Marx'ın kapitalinin açık bir okumasından yola çıkarak Zenginlik ve Sermayenin Dolaşımına odaklanacağız.

3.1.1. Zenginlik: Marx'ın Kapitalinde İlk Cümle

Marx, (2019: 49) "Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, 'muazzam bir meta yığını' olarak görünür; bunun basit biçimi tek bir metadır" diyerek incelemesini metayla başlatır. Geleneksel Marksist teoride, bu cümle üzerine çok da düşünülmeden, metanın kapitalizmin kalbi olduğuna dair genel bir kabul vardır. Meta, kapitalist ilişkilerin somutlandığı en küçük yapıtaşını olarak ele alınır ve

metadan yola çıkarak bütün bir kapitalizme doğru genişleyen bir analiz yapılıdır. Oysa ilk cümle bize kapitalizmin iç mantığının yanında, ilişkiler arasındaki anlamları oluşturan bir kavramı verir: Zenginlik.

Harvey (2012: 29) ilk cümleye dair yorumunda, cümle içerisinde geçen “görünür” ifadesinin altını çizer. Zenginlik ve meta birikimi kapitalist sistemde birbirleriyle eşdeğer olarak görünür fakat aslında eşdeğer değildir. Ancak Harvey ilk cümleye dair yorumunu burada bırakır ve devamında bu cümlenin üzerinde durmaz. Harvey için ilk cümle, Marx’ın kapitalist üretim biçimini analiz ettiğine dair bir ifadedir (Holloway, 2015: 19). Harvey’in yorumu, insanlara görünen ile gerçekte olan arasında meydana gelen bir kopuşun anahtarını verir. Gerçekte olanla kapitalist üretim biçimi içerisinde görünen formlar arasındaki kopukluk fetişleşmiş bir dünyada yaşadığımızı gösterir.

Bir başka Marksist düşünür Cleaver (2019: 100) ise Harvey’in aksine, Marx’ın ilk cümlede kapitalizmdeki zenginliği analiz ettiğini belirterek; kapitalistlerin gerçek zenginliğinin, sınıfsal ilişkilerin somutlandığı meta biçiminde ve işin topluma dayatılması yoluyla oluşturdukları kontrolde yattığını belirtir. Cleaver’in burada üzerinde durduğu iki nokta dikkat çekmektedir. İlki zenginlik ve işin topluma dayatılması fikri arasındaki ilişkidir. Çünkü kapitalizm işin topluma dayatılması yoluyla varlığını sürdürür ve genişler. İkinci nokta ise zenginliği oluşturan meta birikimi, sınıfsal çelişkinin meta biçiminde somutlanışının bir tezahürüdür. Ancak Cleaver de tıpkı Harvey gibi Kapital’i okumaya metadan başlar. Marksizmin diğer farklı gelenekleri içinde de durum farklı değildir. Kapital metadan başlar.

Bu çalışmada kapitalizmin içsel mantığını ortaya koyabilmek için, kapitali okumaya metadan değil de zenginlikten başlayan Holloway’in (2015; 2018), Marx’ın Kapital’in ilk cümlesine dair yorumundan yola çıkılacaktır. Holloway (2018:232), Kapital’in ilk cümlesi ile Marx’ın farklı bir toplumda zenginliğin ne anlama geleceğini anlatan bir paragrafını Grundrisse’den alıntılararak ilk cümleyi yeniden kurar: “Zenginlik, yani insan oluşun mutlak hareketi, kapitalist toplumda kendisini bir meta yığını olarak, yani insanın yaratıcı potansiyellerinin tamamen yok edilmesi olarak sunar.” Holloway’in Kapital’in ilk cümlesine dair yaptığı değişiklikler geleneksel ön kabulleri yıkacak biçimdedir. Bu cümle Kapital’in merkezi sorusunu metadan zenginliğe doğru kaydırmaktadır. Holloway (2018:233) için meta ve zenginlik arasında

bir karşıtlık ilişkisi vardır. Çünkü zenginlik, kapitalist üretim biçiminde görünen formu meta birikimi olsa da başka toplumlarda insanların yaratıcılığı ile ifade edilecektir.

Holloway'ın (2015) bu kapital okuması Saito'nun da dikkatini çekmiştir. Saito (2023: 221), zenginlik paradoksuna dair analizi zenginleştirmek için bu okumayı kullanır ve Marx'ın "zenginlik" anlayışının ikili boyutuna dikkat çekerek, zenginliğin aynı zamanda insanın kendi potansiyelini gerçekleştirmesi anlamına geldiğini belirtir. Ancak Saito, Holloway'den yaptığı alıntıyı ve zenginlikle ilgili analizi ileriye götürmez. Oysa büyüme sürecini kapitalizmin içsel mantığı olarak yerleştirebilmemiz için Marx'ın ilk cümlesinden ileriye doğru adımlar atmak gerekmektedir.

3.1.1.1. Adım-1: Üretici Güçler

Marksist teoride üretici güçler üzerine literatür büyük bir hacim kaplamaktadır. Marx'ın (1979:32) üretici güçlerinin gelişiminin üretim ilişkilerini de değiştireceğine yönelik tezi birçok tartışmanın da odağını oluşturmaktadır. Bu tartışmaların nedenlerinden biri Marx'ın ilişki analizinde bir kavramı sabitlemenin mümkün olmamasıdır, kavramlar ilişkilere ve bağlama göre anlam kaymasına uğrayabilmektedir. Ollman'ın (2015:27) Vilfredo Pareto'dan alıntılacağı gibi: "Marx'ın sözcükleri yarasalar gibi; onlara bakan hem bir fare hem de bir kuş görebilir". Bu nedenle üretici güçler kavramsallaştırmasına dair literatür de bu tür bir muğlaklığın üzerinde yükselir. Bir diğer nedeni de Marx ve Engels'in Alman İdeolojisi'nde geçen üretici güçler vurgusundan kaynaklanmaktadır. Marx ve Engels (1992), üretici güçler kavramının geçtiği hemen her yerde sanayileşme, icat ve makine gibi kavramları yan yana kullanırlar. Öte yandan Marx'ın (1966: 122) çokça alıntılanan "Elle işletilen değirmen, size, derebeyli toplumu verir; buharla işleyen değirmen, size sanayici, kapitalistli toplumu verir" cümlesi de teknolojik indirgemeci yorumun tezini dayandırdığı köşe taşlarından biridir. Nedir bu üretici güçler?

Cohen üretici güçleri tanımlarken; hammaddeler, mekanlar (binalar), aletler, makineler ve emek gücünden oluşan bir katalog önerir. Bu katalog, üretici güçlerin çok geniş bir şekilde tanımlanmasına sebep olur. Cohen için üretici güçler, günümüzün diliyle söylersek ekonomik büyüme ve üretim artışını sağladığı ölçüde katalogun içerisinde yer alabilir. Bu tanımlamada üretici güçlerin gelişmesi bir şekilde üretimin genişlemesi olarak ele alınmaktadır. Cohen'in (2000:23) iddiasının temelini, Marx'ın

insanla doğayı mücadele halinde bir varlık olarak resmettiğine yönelik argümanı oluşturur (Cohen, 2000: 23; 55).

Harvey (2012a:188) üretici güçlerin, makineler ve üretim organizasyonundaki diğer biçimler olarak anlaşılması gerektiğini belirtir. Ancak makineler ve organizasyonel süreçler; doğayla, emek süreçleriyle ve gündelik hayatla ilişkilerin içselleştirilmiş biçimidir (Harvey, 2012a:209). Harvey'in üretici güçleri ele alışı biçimsel olarak makinelere ve üretimin organizasyonuna dair biçimlere havale edilmiş olsa da bu sadece bir biçimdir. Harvey'e (2012a:209) göre, bu biçim, toplumsal ögeler arasındaki ilişkiselliğin katılaşmış bir hali olduğundan dolayı, Marx'ı teknolojik indirgemeci bir biçimde okumak hatalıdır. Üretici güçler çok daha geniş bir zemini imlemektedir.

Bu tezin temel argümanını ortaya koymak için önümüzde şöyle bir soru belirir: Üretici güçlerin gelişiminin üretim ilişkilerini dönüştüreceği yönündeki tezi Marx'ı üretimi yapar mı?

Bu soruya cevap verebilmek için üretim güçlerini yeniden tanımlama girişimlerinde bulunulmuştur. Graham (2020:2), üretici güçleri ekolojik odaklı bir yeniden okuma girişimine tabii tutarak, doğanın geri kalanıyla bilinçli olarak bağlantı kurduğumuz ve onu dönüştürdüğümüz uygulamalar, nesnelere, teknikler ve bilgiler olarak tanımlamaktadır. Graham'ın tanımlaması içerisinde üretici güçler hala maddi ve büyüme odaklı olmakla birlikte ekolojik bir dönüşümün imkanlarını araştırarak yönüyle ele alınır. Graham (2020:3) yeşil üretici güçler adını verdiği kavramla birlikte, üretici güçleri modern kapitalizmin metabolik yarığı her geçen gün daha da fazla artıran sürecini onaran güçler olarak tasarlamaktadır.

Bu tezin ana argümanı ise Holloway'in üretici güçleri yeniden tanımlamasına dayanıyor. Yukarıda da belirtildiği gibi, Holloway (2015, 2018), kapitalizme karakterini veren şeyin zenginlik ve meta arasındaki eşitlenme olduğunu belirterek kapitalizmin insanın yaratıcı etkinliğinden kaynaklanan üretici güçlerini (zenginliğini) meta birikimine indirgediğini ortaya koyar. Dikkat edilirse, bu yorum geleneksel Marx yorumlarına ve Ortodoks Marksist geleneğin üzerinde yürüdüğü patikanın varsayımlarını alışı eder. Çünkü Marx'ın sıklıkla bahsettiği "üretici güçlerin gelişimi", gerek Marksist araştırmacılar için gerekse de farklı gelenekten düşünürler için "üretimci Marx" yaftasının yapıştırılma nedenlerinin başında gelir.

Üretici güçlere dair kavramsallaştırmanın Ortodoks Marksist ekoloji içerisindeki ya da eko-sosyalist yorumu, insan ve doğa arasındaki bir mücadele alanı varsayarak insanın doğaya karşı mücadelesindeki bir gelişimi ifade eder. Örneğin Saito (2023:2) bu Ortodoks Marksist yorumun izinden giderek üretici güçlerin gelişimiyle oluşacak bir dönüşümün artık Marksist projeden atılması gerektiğini savunur. Bir başka Marksist düşünür Foster (2023: 8) da üretici güçlerin yeterince geliştiğini ve üretici güçlerin gelişiminin günümüzde ekolojik problemlerin daha da artmasına sebep olacağını belirtir. Eko-sosyalist Löwy (2015: 86) ise üretici güçlere yapılan Marksist vurgunun eleştirel analize tabi tutulmasının eko-sosyalist bir toplum için elzem olduğunu belirtir. Bu düşünürler için ekolojiyi dikkate alan Marksist bir projenin Marx'ın üretici güçlerin gelişimi ilkesinden sıyrılması gerekmektedir, çünkü üretici güçlerin gelişimi tam da içinde bulunduğumuz ekolojik krizin nedenleri arasındadır.

Holloway (2011: 294), Ortodoks Marksizmin “üretici güçler” yorumunu, bu güçleri toplumsal ilişkilerden azade bir dış kuvvet olarak konumlamasında problemliliği belirtir. Üretici güçlerin, teknoloji veya üretim yeteneklerini artırmasına odaklanan yorum, Marx'ın üretici güçlerin yaratıcı potansiyeline olan vurgusunun yanında Felsefenin Sefaleti'nde dile getirdiği, tek gerçek üretici gücün proleterya olduğuna dair (Marx, 1966: 193) tespitini de göz ardı eder.

Holloway'in yorumuna geri dönüldüğünde, yukarıda anılan yazarlar tarafından kabul edilen yorumların problemliliği görülür. Marx'a göre üretici güçler insan ve doğa arasındaki bir mücadele alanında gelişmez. Bu söylemin aksine Marx'ta üretici güçlerden bahsedildiğinde insanın kendini gerçekleştirebilme potansiyeline ve yaratıcı etkinliğine bir vurgu yapılır (Holloway, 2011: 15). Üretici güçlerin gelişiminin, meta biçiminin dışında bir yaratıcılıkla tanımlanabilmesi adına Marx'ın terminolojisinde birkaç adım daha atmamız gerekiyor. Bazı terminolojik sorunları aşmak adına Marx'ın kapitalist üretim biçiminde emek ürünlerinin meta biçimi haline gelmesini konu edinen Kapitalin 1. bölümünün analizine göz atabiliriz.

3.1.1.2. Adım-2: Emek ve Değer

Marx, kapitalist üretim tarzını incelerken; metaların değerini, kullanım değeri, değişim değeri ve değer olmak üzere üç farklı kavramla karşılar. Kullanım değeri, metanın faydasından ileri gelirken değişim değeri ise metaların toplumsallığını yansıtır

(Heinrich, 2017:45). Ancak Marx, değişim değerinin türdeş bir niteliği olmadığını belirterek onları evrensel bir eşdeğerde temsil eden toplumsal olarak gerekli emek zamanının taşıyıcısı olarak değer kavramına başvurur (Harvey, 2012: 34). Marx iki değer biçiminin (kullanım değeri ve değer) kaynağı olarak iki farklı emek tanımlaması yapmış, soyut ve somut emek olarak nitelendirilen emeğin ikili karakterini ortaya koymuştur (Heinrich, 2017: 55). Metanın değeri olarak emek, soyut ve somut emeğin ilişkisiyle nitelendirilir.

Cleaver (2019) emeğin ikili karakterini açıklarken kullanım değerin üretimi somut emek olarak tanımlanırken değeri üreten ise soyut emek olarak nitelendirir. Somut emek ve kullanım değeri insanlığın varlığını niteleyen evrensel değer olmakla birlikte tüm toplumsal formasyonlarda ortaktır. Örneğin, ilk insanlardan tutun da kapitalizm öncesi toplumsal formasyonlara kadar tüm insanlar varlıklarını sürdürüebilmek için ürünler üretiyorlardı. Bu üretim, piyasada bir ticarete konu edilmediğinden dolayı bir değişim değerine de sahip değildi, kapitalizm öncesi toplumlarda üretim kullanım değeri için vardır. Kullanım değeri için üretim ise somut emeğin cisimleştiği ürünlerden oluşan bir üretim ve toplumsal organizasyona işaret eder. Oysa kapitalizm koşullarında metalaşan her türlü ürün, hem bir mübadele değerine sahip olur hem de evrensel eşdeğer biçimini değerleyen soyut emek olarak belirir. Kapitalizm koşullarında değeri üreten bu soyut emek tam olarak ne ifade ediyor?

Marx soyut emek kavramını iki farklı şekilde tanımlar. İlk olarak soyut emek fizyolojik terimlerle tanımlanarak insanın üretimde kullandığı enerjiyi niteler, ikincisinde ise emeğin belirli toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan biçimi olarak ifade eder (Bonefeld, 2014: 121). Bu iki tanımlama birbirlerine taban tabana zıt olarak durur. İlk tanımlamaya göre soyut emek fiziksel bir olgudur ve tarih üstü bir kavram olarak görünür.

Saito (2020: 148) Marx'ın ilk tanımlamasından yola çıkarak soyut emeği tıpkı somut emek gibi maddi ve tarih ötesi bir konuma koyar. Soyut emek bir ürün üretilmesi için harcanan emektir. Bu bakış açısından; bir insanın bahçesinde, kendi tüketimi için yetiştirdiği elma için harcadığı emek ile piyasada tüketime sunulan ve artık kişinin harcadığı bireysel emek zamanıyla değil de toplumsal olarak gerekli emek zamanla ifade edilen emek aynı kefeye konulur.

Mau (2023), Marx'ın ilk tanımlamasından yola çıkarak soyut emeğin hem basit emek olduğunu iddia eder hem de kapitalizme özgü olduğu saptamasında bulunur. Bu bakış açısı, doğal ve tarih ötesi olan şeylerin de kapitalizm koşullarında farklı bir önem kazanabileceğine vurgu yapar. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz örneğin deprem doğal ve tarih ötesi bir olaydır ancak depremin yaşattıkları ve sonuçları, toplumsal formasyonlara göre farklılık gösterir. Ancak Mau, gezegenin verili koşullarıyla kapitalizme içkin süreçlerin sonuçları arasındaki kategorik farklılığı göz ardı eder. Bu bakış açıları metanın değeri konusunda, Marx ile Ricardo arasındaki temel ayrımı gözden geçirir. Ricardo için metanın değerini bireysel emek zamanı belirliyorken; Marx için değeri oluşturan emek bireysel değil toplumsal olarak dolayımlanan bir toplumsal olarak gerekli emek zamanının cisimleşmesidir.

Öte yandan Marx, soyut emeğe dair ikinci tanımlamasında ise soyut emeği kapitalizmin tarihsel koşulları içerisinde konumlar. Hem meta hem de değer bireysel değil toplumsal kategoriler olduklarından dolayı soyut emek de toplumsal formasyondan bağımsız değildir (Bonefeld, 2014: 128). Örneğin, bir ayakkabı imal eden bir işçinin emeği somut emektir, soyut emek ise tüm emeklerin ortak bir niteliği olan emek zamanıdır. Örneğin bir masa imal eden işçinin emeği ile bir kavanoz üreten işçinin emeğinin ortak noktası, her ikisinin de belirli bir süre boyunca emek harcamasıdır. Ancak masa için harcanan emek ile kavanoz için harcanan bireysel emeklerin birbirine eşitlenmesi ve bunun da toplumsal bir dolayımında evrensel eşdeğere sahip olması bize soyut emeği verir.

Burada Marx'ın (2019:70) bir ifadesini kullanmak gerekir.

“... eş değer biçiminin ikinci bir özelliği, somut emeğin, kendi karşıtının, yani soyut insan emeğinin görünüm biçimi haline gelmesidir”.

Marx, somut ve soyut insan emeğini karşıt yerlere konumlarken kapitalizmin bir özgüllüğü olarak kullanım değeri üreten somut insan emeğinin soyut insan emeği şeklinde görünüm kazandığını belirtir. Kapitalizmin içsel mantığı, somut emeğin, “iş” süreçleri yardımıyla soyut insan emeği olarak kurulumunu sağlar.

Tezde gelinen bu aşamada soyut emek ve somut emek arasındaki bu karşıtlığı çizdikten sonra somut emeğin tüm toplumlardaki ortak emek olarak ele alınması basitleştirici tarafına dikkat çekmekte fayda var. Marx'ın kapitalizm eleştirisi somut emeğin bakış açısından soyut emeğin eleştirisini içerir (Holloway, 2010: 915). Somut

emek, soyut emeğin içeriğini oluşturmakla birlikte ona karşıt bir konumda yer alır. Pekiyi bu karşıtlıkta somut emeği nasıl tarif edebiliriz? Somut emek, içinde gerçekleştiği toplumsal üretim biçiminden bağımsız yaratıcı ve üretken insan faaliyetlerini kapsar (Holloway, 2010: 913). Somut emek, monoton ve basit emek gücünden ortaya çıkmaz aksine insanın doğa ile metabolizmasının emeğin yaratıcı potansiyeliyle, zorunlu olarak gerçekleştirmesini ifade eder. Kapitalist üretim biçiminde zenginliğin kaynağı soyut emektir, somut emek ise üretici güçtür.

3.1.1.3. Adım-3: İlk Cümleye Geri Dönüş

Somut emek ve soyut emek arasındaki bu karşıtlığı açıkladıktan sonra Marx'ın Kapital'e başladığı ilk cümleye tekrar dönmekte fayda vardır. Bu cümle kapitalist üretim biçiminde zenginlik ve meta arasındaki eşitlenmeyi anlatmakla birlikte zenginliğin kapitalist üretim biçiminde anlamının darlaştırılmasını ve soyut emeğe indirgenmesini anlatır. Yani zenginlik, soyut emeğin somut emeği temellükünün bir sonucudur.

Her şeyin piyasada alınıp satılabilir metalar haline gelmesi ile birlikte zenginliğin iki boyutu vardır. İlk boyut, insanın üretici gücü olarak somut emektir. Bu zenginlik tarih ötesidir ve insan toplumlarının tamamında, insanın zorunlu varoluş koşuludur. Somut emek, yaşam için gerekli olanın üretimi olduğu gibi baskı altına alınmamış insanın yaratıcı emeğini içinde barındırır. Soyut emek ise kapitalist toplumsal ilişkilerle dolayımlanmış ve bu suretle daha fazla üretmeyi, büyümeyi, rekabeti ve monotonluğu içerisinde barındıran emektir (Holloway, 2011: 187).

Kapitalizmin içsel mantığı, zenginliğe dair yaratıcı faaliyetlerin niteliksel bir dönüşümünün toplumsal alana yayılmasını sağlayarak üretici güçlerin niteliksel, yaratıcı potansiyelini ölçülebilir niceliksel meta toplumuna yönlendirir. İşte tam da burada Marx'ın üretici güçlerin gelişimine atfettiği anlam da emeğin ikili karakterinden dolayı yeniden tanımlanır. Marx'ın üretici güçleri kullanım değeri üreten yaratıcı emektir (Holloway, 2011: 294). Kullanım değeri üreten emek ise bir büyüme ilişkisi içerisinde tanımlanamaz.

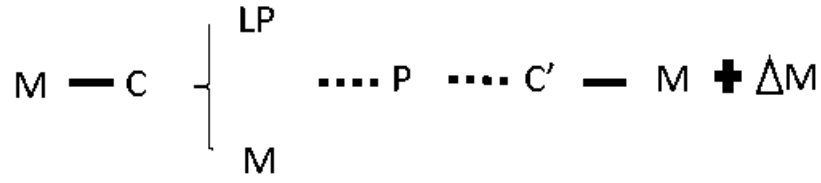
Sonuç olarak kapitalizmin içsel mantığının ilk boyutunu soyut emeğin somut emek üzerindeki hakimiyeti oluşturur. Çünkü üretici güçlerin (somut emeğin) ürettiği

zenginlik kullanım değerinden oluşurken, kapitalizm koşullarında üretimin temelleri, kullanım değerinden çıkarak soyut emeğin cisimleştiği “mübadele değeri” ve “değer”e doğru evrilir. Kullanım değeri üretiminin egemen olduğu toplumların üretim organizasyonu üretim için üretim, büyüme için büyüme döngüsüne girmez. Bu nedenle kapitalist toplumların özgül yanı olan kullanım değeri ve somut emeğin, değer ve soyut emek tarafından ortadan kaldırılması, büyümeyi kapitalizmin içsel mantığının bir yüzü olarak görmemize neden olur.

3.1.2. Sermaye Birikimi

Kapitalizm somut emeğin soyut emek marifetiyle ilga edildiği bir sermaye birikim rejimidir. Bu nedenle kapitalist üretim biçiminin içsel mantığını oluşturan ilk boyut soyut emeğin zenginlik olarak tanımlanması ise ikincisi de sitemin sürekli bir sermaye birikimi zorunluluğunda olmasıdır. Kapitalizm için sermaye birikiminin sürekli büyümesi, iki tekerli bisikletin dengede kalması için sürekli hareket etmesi gerekliliğiyle aynı önemdedir. Nasıl ki bisiklette dengede kalmak için sürekli hareket halinde olmak gerekirse, kapitalizmin varlığını sürdürebilmesi için de sürekli sermaye birikimini sağlaması bir zorunluluktur.

Sermayeyi tanımlarken genel olarak durağan bir şeyden bahsedilir. Oysa sermaye sürekli hareket eden değerdir (Harvey, 2012: 105). Örneğin cebimizdeki para cebimizde durup kapitalist dolaşıma sokulmuyorsa orada bir sermayeden bahsedilemez. Bu durumda cebinde parası olan herkesi sermayedar olarak kabul etme hatası ortaya çıkabilir. Paranın bir sermaye olarak var olabilmesinin koşulu kapitalist sermaye dolaşımına daha fazla sermaye elde etmek için sokulmuş olmasında yatar. Kapitalizmde sermaye dolaşımının temel hareketi dolaşım sonucunda oluşan metanın (C'), dolaşıma sokulan metadan (C) fazla olmasına dayanır (Harvey, 2015: 372). Bu hareket aynı zamanda sürekli bir büyüme hareketidir.

Şekil 6. Sermayenin Döngüsü

Kaynak: Harvey, 2015

Sermayenin dolaşımına dair ilişkiyi ele alan yukarıdaki şekil; M-C devresi, üretim aşaması ve C'-M' devresi olarak 3 farklı departmana bölünerek incelenir. M-C devresi ile C'-M' devresi dolaşım sürecini ifade ederken, üretim aşaması bu devreler arasında oluşan kesintiyle beraber üretimin gerçekleştiği aşamayı ifade eder.

M-C devresinde durağan durumda bulunan para daha fazla para kazanmak amacıyla dolaşıma sokulur ve bu aşamada para artık bir sermaye haline gelir. Para sermaye bu aşamada üretken sermayeye dönüşür (Heinrich, 2017:149). Bu ilk aşamada kapitalizmin iç mantığının temellerini oluşturan büyümenin amaçsal boyutunu görürüz.

Üretim aşaması olarak anılan ikinci evrede ise kapitalist üretim gerçekleşir. Bu üretim süreci sonunda üretim sürecine giren metaller öncekinden daha fazla meta olarak çıkar. Bu süreç maddi büyümenin gerçekleştiği alandır. Kapitalizmin iç mantığı olarak “büyümenin gerçekleşmesi” bu boyutta ortaya çıkar.

Sermayenin dolaşımına dair devre süreç sonundaki daha fazla metanın (C'), girişte harcanan para ve artı değer tarafından değer olarak para şeklinde değer artışının somutlaştığı bir süreçtir (Heinrich, 2017:149). Burada ise “büyümenin parasal gerçekleşmesi” boyutu ortaya çıkar.

Bu süreç kapitalizmin büyüme mantığı çerçevesinde gerçekleşmekle birlikte, büyüme sürecinin zamansal ve mekânsal olarak belirli kısıtları ortaya koyar. Yukarıda da bahsedildiği gibi sermaye birikim süreci üretim ve dolaşım aşamasından oluşmaktadır. Üretimde harcanan zaman üretim zamanı, dolaşımda harcanan zaman ise dolaşım zamanı olarak ifade edilir (Heinrich, 2017:150). Sermaye birikiminin gerçekleşmesi sürecinde artı değer üretim zamanı içerisinde gerçekleşirken, dolaşım zamanı ise sermaye birikiminin önündeki bir kısıt olarak bulunur. Sermaye birikiminin

sağlıklı bir şekilde oluşabilmesinin koşulu bu kısıtın mümkün olduğu kadar azaltılmasından geçer. Dolaşım zamanının düşürülmesi büyüme sürecinin de önündeki engellerin başında gelir. Sermayenin birikimi sürecindeki üç aşamanın bütünsel bir büyüme sürecine evrilebilmesi için sermaye dolaşımının hızının artırılması (dolaşım zamanının kısaltılması) gerekir. Sonuç olarak kapitalizmin içsel mantığının sermaye birikimi boyutu devreler arasındaki C - ... - C' sürecine dair sınırsız bir devir hızı artışını talep ederek metaların sınırsız büyümesinin yolunu açar.

Gerek Foster ve Clark (2012) gerekse de Hickel (2021:103), kapitalizmin sermaye dolaşımını analiz ederken tezimizin ana argümanı içinde katılmadığımız bir analizi sürdürürler. Onlara göre kapitalizm öncesi kullanım değeri ekonomilerinde M1..P..M2 olarak gerçekleşen sermayenin dolaşımı süreci kapitalizm koşullarında

P-M-P'-M'-P''-M'''-P'''' şeklinde gelişir.

Foster ve Clark (2012) bu sürecin kapitalizmin yapısı gereği P-M-P' kesitinde kalamayacağını ve dolaşımında daha fazla para haline gelen sermayenin tekrar sisteme sokulacağını ve P'-M'-P'' devresinin kapitalizm içerisinde otomatik olarak gelişeceğini belirtir. Burada metaların büyüme evresi kapitalist üretim ilişkilerine dışsaldır. Üretim ilişkileri içerisinde metaların artışına rastlanmaz, aksine sermayedarın birikim hırsı ve karı yeniden sisteme yatırması ile büyüme gerçekleşir. Oysa yukarıda sermayenin dolaşımı incelediğimizde gördüğümüz gibi büyüme, kapitalistin karları yeniden yatırımına yöneltme güdüsünde yatmaz. Kapitalizm içerisinde büyüme bir “güdü” veya “davranış” değildir, aksine kapitalizmin içsel yasası P-M-M'-P' süreciyle büyümeyi gerçekleştiren bir zorunluluk olarak işler (Cleaver, 2008:223).

Öte yandan Hickel (2021:103), Foster ve Clark'a benzer şekilde aynı dolaşım yapısını kurar ancak artı değer ilişkilerini bu büyümenin asli unsuru olarak ele almak yerine tamamen ayrı bir alan olarak tasarlar. Hickel (2021:104), sermayenin temel özelliğinin daha çok kar elde etmek için yatırıma dönüştürülmesi gerektiğini belirtir. Kuşkusuz bu doğrudur ancak Hickel büyümeyi sadece kapitalist rekabetin bir unsuru olarak ele almakla yetinir. Bu nedenle de büyüme, kapitalist rekabetin bireye yüklediği bir “güdü” haline gelir ve “kar” ve “büyüme” tamamen farklı kategoriler olarak kalır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi sermaye dolaşımında büyüme süreci tam da artı değer oluşumu ile aynı aşamada gerçekleşir. Büyüme ve kar, birlikte ve birbirine bağlı bir biçimde iki dolaşım arasındaki ilişkiyi kesen üretim devresinde oluşur. Sermayenin

büyümesini artı değerın oluşum sürecinden yalıtarak, “güdü”, “rekabet” ve dolaşım ilişkilerine bağlandığında bu süreci durdurabilmenin koşullarını da mülkiyet ve sömürü ilişkilerine dokunmadan bir kapitalizm eleştirisine odaklanır (Işıkara, 2020:115).

Kapitalizmin içsel mantığı olarak büyüme sürecinin emek ve sermaye arasındaki oluşumun iki boyutunu inceledikten sonra büyümenin bu kılcallardan çıkararak toplumsal bir hedef haline getirilmesi sürecine bakmak gerekmektedir. Bu sürecin kapitalist dünya sistemindeki mimarisini oluşturan kurumsal düzenlemelerin tamamı neoliberalizm olarak adlandırılmaktadır.

3.2. Neoliberalizmin Doğuşu: Büyüme İnsanın İmali

Önceki bölümde de belirtildiği gibi büyüme fikri kapitalizmin en temel dinamiklerinden biri olmakla birlikte bu dinamik, kapitalizmin doğuşundan sonra üretim ilişkilerinin içerisindeki bir mekanizma olarak yirminci yüzyılın ortasına kadar varlığını sürdürmüştür. Büyüme mantığı kapitalizmle beraber ve kapitalizmin tam da üretim ilişkileri içerisinde doğdu ancak kar oranlarını düşme eğiliminden kaynaklanan ekonomik krizlerinin yanında meşruiyetini yitirme noktasına getiren kapitalizmin toplumsal yönetim krizleri, büyümenin bir toplumsal fenomen olarak ortaya çıktığı koşulları da beraberinde getirdi. Neoliberalizm olarak adlandırılan bu toplumsal ilişkiler bütünü, kapitalizmin üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin kesintiye uğramaması amacıyla kapitalizmin içsel mantığı çerçevesinde şekillenen yepyeni bir toplumsal bir mimariyi de ortaya çıkarmıştır (Saad-Filho ve Johnston, 2008:10).

Bu mimariyi kuramsal olarak tanımlamaya çalıştığımızda önemli problemlerle karşı karşıya kalırız, çünkü neoliberalizm sözcüğünün imlediği şey gayet kaygan bir zeminde ve çok geniş bir yelpaze içerisinde anlaşılabilir bir genişliğe sahip olduğu gibi anlamları da dönemsel olarak değişebilmektedir. Brown (2018: 22), neoliberalizmin teoride ve pratikte birçok paradoksu beraberinde taşıdığını belirtir. Bu paradokslar yüzünden neoliberalizmi bir politika seti olarak görmek ve tutarlı bir bütüne havale etmek de zorlaşır. Bu kısım neoliberalizme dair yeni bir tanımlama yaparak, yüzlerce neoliberalizm tanımına bir yenisini daha eklemek niyetinde değildir ancak belirli sınırların çizilmesi amacıyla neoliberal dönemin ayırt edici boyutunu ortaya koymak gerekmektedir.

Harvey (2015: 1) neoliberalizmi kapitalistlerin sınıfsal hakimiyetini geliştirici ve sermaye birikimindeki problemleri onarıcı bir proje olarak görür. Neoliberalizme dair bir diğer tanımlamayı yapan Dardot ve Laval (2018: 2), neoliberalizmi günümüz kapitalizminin akli olarak nitelendirir. Bu tanımda neoliberalizm esasen bireyleri ve devleti de aşan ancak her türlü toplumsal ilişkiye anlam veren bir akıl olarak ele alınır. Her ne kadar bu iki yaklaşım farklı kutuplar olarak ortaya konulsa da (Brown, 2018: 21) iki nitelendirme de birbirini tamamlamaktadır.

Bu kısımda neoliberalizmin sermaye birikim sürecindeki politik rolünden çok Foucault'nun (2015) liberal yönetim sürecindeki özne üretiminin tipolojisi olan iktisadi insanın neoliberalizmde nitelik değiştirdiği tezine odaklanacağız. Her ne kadar Foucault bu nitelik değişimini ayrıntılı olarak açıklasa da iktisadi insan terimini kullanmaya devam eder. Biz, bu kavramın neoliberalizmin öznesini tanımlamada yetersiz kalacağından hareketle neoliberalizmin öznellik üretimini “büyüme insanı” üzerinden yeniden okumayı amaçlıyoruz.

Bu çalışmada neoliberalizm, büyüme ekseninde yeniden düzenlenmiş bir akıl ve kapitalizmin içsel mantığının birlikte işlediği yeni bir kapitalist aşamayı temsil etmektedir. Neoliberal toplum, kapitalist mantık içerisinde gelişen ve büyüme ideolojisinin yuvasını oluşturan iki taşıyıcı kolon üzerinde gelişir. İlki ekonomi ile toplum arasındaki ilişkilerin birbirinden yalıtılmış yapısının ekonomi odaklı bir topluma geçiş olarak pratikleştirilmesi sürecidir. Her ne kadar kapitalizm, iktisadi ile siyasi alanın ayrılmasında temel bir rol oynadıysa da neoliberal dönem ile birlikte toplumsal ilişkilerin iktisadi ilişkilerinin içerisinde gömüldüğü bir süreç de başlamış olur. Bu döneme temel karakterini veren dönüşüm, kapitalist sistem içerisinde değişen öznellik üretiminde iktisadi insandan büyüme insanına geçiştir. İkinci taşıyıcı kolon ise neoliberalizmle beraber kapitalist dünya sisteminde meydana gelen yeni kurumsallaşma sürecinde konumsal olarak çok da ön plana çıkmayan ama ekonominin toplumsal alanda teknik olarak hegemonyasını sağlayan OECD'nin kuruluşudur. Neoliberalizm genel olarak Uluslararası Para Fonu (IMF), DTÖ ve Dünya Bankası gibi kurumlarla özdeşleştirilmesine rağmen neoliberalizmin “büyüme” eksenli toplumsal dönüşümünün temel uğrağı OECD'dir. Bu iki kolon birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte gerek büyüme ideolojisinin toplumsal alana yayılımında gerekse de günümüz ekolojik krizine dair nedenlerin muğlaklaştırılmasında önemli bir yere sahiptir.

3.2.1. Neoliberal Öznenin Üretimi

Read'in (2014: 97) de belirttiği gibi "herhangi bir üretim tarzı, kendisini yeniden üretmek için ihtiyaç duyduğu belli bir toplumsal ilişkinin ve belli bir öznenin üretiminden ayrı düşünülemez". Öznenin üretimi¹², bireysel öznelerin çeşitli teknik ve uygulamalarla yaratılması veya şekillendirilmesi sürecini ifade eder. Neoliberalizm bağlamında bu süreç, bireysel öznenin kendisini "neo-liberal özne" veya "girişimci özne" olarak tanımlamasını içerir (Dardot ve Laval, 2018: 199). Öznenin üretimi süreci anlaşılacak isteniyorsa iktisadi ile toplumsal arasındaki ayrışmaya dikkat kesilmek gerekir.

3.2.1.1. İktisadi ve Toplumsal Alanın Ayrışması

Neoliberalizmin en temel yapıtaşlarından biri liberal düşüncede temellenen iktisat ile toplumsal alanın ayrışması fikrini şiddetlendirerek devam ettirmiş olmasıdır. Neoliberal dönemde liberalizm ve kapitalizmle beraber yaşanan ayrışma nitelik değiştirerek ekonominin toplumsal alandaki değerler kümesini belirleyen genel ilke haline gelmesini sağlamıştır. Büyüme ideolojisi de bu ilkelerin en temel bileşenini oluşturmaktadır. Yirminci yüzyılın ortasından itibaren, ekonomik büyümenin toplumsal alanda önemli bir fenomen haline gelmesi, ekonominin toplumsal alandaki tüm ilişkileri belirlediği bir gündelik hayatın oluşmasını sağlayan ekonomik aklın toplumsal akla üstün gelmesi ile yakından ilişkilidir. Bu iki oluşum birbirini güçlendirerek gelişen bir sarmal hareketinde ilerlemiş, büyümenin yerini sağlamlaştırması ve iktisadi aklın toplumsal egemenliğini kabul ettirmesiyle giderek toplumsal tahayyülü de ele geçirmiştir. Ancak iktisadi alan ile toplumsal alanın birbirinden ayrılması süreci yirminci yüzyılın ortasından itibaren görünür hale gelmiş olsa da sürecin oluşumunun kapitalizmin başlangıç aşamasıyla birlikte geliştiğini söyleyebiliriz.

Bu aşamada ekonominin toplumsal alandan farklılaşması ve gömülülüğün yer değiştirmesini analiz etmek amacıyla Polanyi'nin ekonomi ve toplum arasında kurduğu bağlantıyı incelemek gerekmektedir. Polanyi'nin ekonomiyi kavrayışındaki temel

---

¹² Öznenin üretimi kavramı, Dardot ve Laval'dan (2018: 10) esinlenilerek bireylerin tutum ve davranışlarının yönetilmesi amacıyla, bireyin kendiliğine dair bilgisinin dönüştürülmesi sürecini ifade etmek anlamında kullanılmıştır.

yapıtışı, ekonominin toplumun geri kalanından soyutlanarak tanımlanamayacağı, tam tersine sadece ekonomi ile toplum arasındaki ilişkiye ele alan bir teori aracılığıyla anlaşılabilir (Holton, 2013: 18).

Polanyi (2010: 85) on dokuzuncu yüzyıla kadar ekonomik amaçlarla toplumsal ilişkiler arasında bir ayrım olmadığını belirtir. Söz konusu ilişkilerin başlangıcını sanayi devrimi veya kapitalizmle eşitlemek mümkündür. Wood (2016: 46), kapitalizmle beraber iktisadi ve siyasi alanın ayrışmasının mümkün hale geldiğini belirterek, feodal sistemde siyasi güç ile ekonomik güç arasındaki özdeş ilişkinin kapitalizmle beraber dönüştüğünü ve ayrıştığını ortaya koymuştur. Kapitalizmle beraber, ekonomik süreçlerde ortaya çıkan artığa el koyma biçimleri, köleciler veya feodal toplumlarda olduğu gibi siyasal güç üzerinden değil ekonomik süreçler içerisinde temellük edilmeye başlanmıştır (Wood, 2016:46).

Şekil 7. Ekonomi ile Toplum İlişkisinin Farklılaşması

Kaynak: Holton, 2013

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere, kapitalizm ya da Polanyi'ye göre piyasa toplumu öncesindeki dönemi anlatan temel mekanizma, toplumsal alanın içerisinde gömülenmiş ekonomik süreçlerin bütününden oluşur. Polanyi (2010: 90) bu tür toplumlarda dağıtım ve üretim ilişkilerinin, “karşılıklı”, “ev idaresi” ve “yeniden dağıtım” olarak isimlendirilen üç ilke etrafında geliştiğini belirtir. Buradaki üç ilkenin de belirleyici olduğu toplumlarda “ekonomik çıkar” etrafında bir toplumsal organizasyondan bahsedemeyiz. Ekonominin toplum içerisinde gömülü kalması, günümüzde ekonomik olarak algıladığımız tüm süreçleri belirleyen ilkelerin, tarihsel olarak farklı kapitalizm öncesi toplumlarda tamamen toplumsal ve siyasi yapılar

tarafından anlamlandırılması anlamına gelmektedir. Ancak Polanyi (2010: 101) piyasa toplumlarının oluşumuyla birlikte bu durumun toplumların ekonomi içerisine gömüldüğü bir süreci beraberinde getirdiğini savunur.

Ekonomi ile toplum arasındaki bu ayrışma ve gömülenme-yeniden gömülenme süreci bize neyi ifade eder? İlk olarak büyüme toplumunun oluşumunun ilk ayağı toplumun ekonomi içerisine gömülenmesinden geçmektedir. Büyümenin temel ilkesi esasen bir “artı” oluşturmaktır. Bu artının oluşabilmesinin yegane yolu da “artı” oluşturma pratiğinin toplumsal alanda hakim değer haline gelebilmesiyle mümkündür. Bir örnek vermek gerekirse, Bataille (2010: 82) geleneksel Meksika toplumlarından bahsederken bu toplumların savurganlıklarını ve birikim temelli olmayan yapılarını ortaya koyar. Bu tür toplumlarda önemli olan ilkeler ekonomik fazla üretmek ya da birikim yapmak değildir, aksine genel olarak anlamı belirleyen şey dini-ruhani ilkelerin yanında şan ve şeref gibi çok daha başka toplumsal olgulardır. Bu nedenle ekonominin toplumsal alana gömülü olduğu toplumlar çıkar, kar ve birikim gibi dürtülerle hareket etmezler. Bu dürtüler günümüzde ortaya çıkan, ekonominin içine gömülü olduğu toplumların ana yapısını oluşturur.

Sonuç olarak, yukarıda da belirtildiği gibi kapitalizmin doğuşuyla beraber başlayan ekonomi ve siyasal-toplumsal alan arasındaki ayrışma, piyasa odaklı kapitalizmle birlikte toplumların ekonomik alana gömüldüğü yeni bir aşamaya ilerler. Her ne kadar bu yeni aşama toplumların temel ilkelerini kökten dönüştürücü bir etki yapsa da ekonomik aklın toplumsal tahayyül gücünü ele geçirmesini açıklamaya yetmez ve sadece ilk adım olarak kalır. Toplumların da gündelik yaşam alanlarına anlam veren değerler kümesinin ekonomik aklın ürünü olması için ikinci bir adım daha gereklidir. Bu adım da neoliberal dönemde, toplumsal ilişkilere yön veren ilkenin, kapitalist üretim mantığının bir türevinden oluşan neoliberal akıl ve öznelik üretiminin buluşması sayesinde atılmıştır.

3.2.1.2. Öznelik Üretimi ve Neoliberal Akıl

Clarke’ın (2005: 55) da belirttiği gibi neoliberalizmin amacı, gerçek dünyaya uygun bir model yapmak değil, gerçek dünyayı kendi modeline uygun hale getirmektir. Bu nedenle neoliberal aklın kapitalist üretim mantığına göre şekillenmesini

temellendirebilmek için önce piyasalaşma sürecine ve liberal yönetim sanatının oluşturduğu bir özne olarak iktisadi insanın doğuşuna odaklanmak gerekir.

Ekonomi ile toplumun ayrışması ile birlikte iktisadi insanın doğumunun da gerçekleştiğini söylenebilir. Adam Smith (2020: 35) mübadele ilişkileri ile işbölümü arasında doğrusal bir bağ kurar. Smith'in kurduğu bu doğrusal bağ ileride iktisadi insan olarak tanımlanacak olan tipolojinin de içeriğini oluşturur (Polanyi, 2010: 86). Bireyler hemen hemen her dönemde piyasada mübadele ilişkisine girmişlerdir, ancak burada takas veya trampa ekonomisinden farklı olarak metalar (dolayısıyla soyut emekler) ve çıkarlar arasındaki bir ilişkiden söz edilir. Kapitalizm öncesi piyasalarda mübadele bir ihtiyacın giderilmesi için yapılırken kapitalist piyasa ise artı değer somutlandığı bir kurum olarak karşımıza çıkar. İhtiyaçların tatmini ve yaşamı idame ettirmenin temel koşulu piyasada mübadele ilişkisine girmekten geçer. Bu anlamda piyasa, kişisel çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bireylerin çıkarlarını toplumsal yollarla elde etmesini bir zorunluluk olarak dayatan toplumsal bir kurumdur (Gökten, 2013: 128). Bu kurumsal yapının işleyebilmesi için iki unsurun varlığı gereklidir. İlki, çıkarları peşinde koşan iktisadi insanlar, ikincisi ise bu iktisadi insanların serbestçe faydalarını maksimize edeceği bir piyasa mekanizmasıdır. Liberal yönetim, bu iki unsurun varlığını tesis etmeye çalışır. Devlet, bir yandan öznenin rasyonel iktisadi insan olarak kurulmasını sağlarken öte yandan da kendi kendine işleyen bir piyasa mekanizmasının oluşumunu ve sürdürülmesini temin eder. Ancak burada liberal yönetim için istikrar bozucu içsel bir problem ortaya çıkar. Polanyi (2010) kendi kendine işleyen piyasa mekanizmasının bir ütopya olduğundan bahsederek piyasalar serbestleştikçe toplumun öleceğini ve bu ölme sürecine karşı toplumun kendini koruması şeklinde gelişen ikinci ve zıt yönlü bir kuvvet hareketi oluşacağını belirtmiştir. Bu Polanyi'nin "çifte hareket" olarak adlandırdığı ve toplumun doğasında bulunan serbest piyasaya karşı bir direnci ifade eder. Aynı zamanda Polanyi (2010: 204) bu krizin kendi kendini düzenleyen piyasa ütopyasının sonunu getireceği öngörüsünde bulunarak, çifte hareketten toplumun kendini koruma güdüsünün baskın çıkacağını ortaya koyar.

Liberal devlet bir yandan piyasaların serbestliğinin önündeki engelleri kaldırmaya çalışırken öte yandan da toplumun direnişini destekler (Dardot ve Laval, 2018: 132). Ancak 1929 buhranı ile birlikte kendi kendini düzenleyen piyasa fikrinin çöküşü liberal yönetim krizini de beraberinde getirmiştir. Ancak bu krizin bir başka boyutu daha vardı, liberal devletin krizi aynı zamanda rasyonel "iktisadi insan"

özneliğinin de sonuna geldiğimizi göstermektedir. Eğer toplumsal özne iktisadi insan prototipinde şekillenebilmiş olsaydı; Polanyi'nin çifte hareketinde, rasyonel olmayan toplumsal ilişkilerden doğan toplumun kendini koruma güdüsüne dair kuvvetlerin serbest piyasa sistemini kesintiye uğratabilmesi mümkün olmayacaktı. Bu nedenle neoliberal akıl, bir öznelleştirme pratiği olarak iktisadi insanın niteliğindeki dönüşümün de mimarıdır.

Liberalizmde, iktisadi insanın kişisel çıkarlarının peşinde koşan rasyonel bir insan tipini tanımladığı kabul edilir (Holton: 2013). Aslında bu klasik liberalizmin, piyasa sistemi içerisinde gelişen mübadele ilişkileri içerisinde bir aktör olarak iktisadi insanı tanımlamakla birlikte insanın değişmeyen özü olduğuna dair bir çıkarım sağlamaz. Liberal politik tahayyülün öznesi bireysel çıkar peşinde koşan ve temel yaşam motivasyonunu bu “çıkar” tutkusundan alan bir bireydir (Dardot ve Laval, 2018: 22). Bu bireyin neoliberalizmle beraber yaşadığı dönüşüm niteliğini de değiştirir. Foucault'nun tanımlamasından yola çıkarak neoliberal öznellik üretimini “iktisadi insan” olarak kavramsallaştırmaya devam eden Dardot ve Laval (2018), Lemke (2016) ve Brown (2018)'nin neoliberalizmde iktisadi insanın nitelik değiştirdiğine dair tespitlerine katılmakla birlikte bu neoliberal iktisadi insanı “büyüme insanı” olarak kavramsallaştıracamız.

3.2.2. Büyüme İnsanı: Neoliberal Öznellik

Büyüme insanı terimini gerek neoliberalizm literatüründe gerekse de “Büyümeme” tartışmalarında kullanılan bir kavram olmamakla birlikte neoliberal dönemde “iktisadi insan” kavramsallaştırmasının yetersiz kalmasından hareketle neoliberal özneyi tanımlamak için kullanıyoruz¹³.

“Büyüme insanı”nın içeriğini dolduran niteliksel boyut, Michael Foucault'nun 1978-79 yıllarında College De France'da verdiği derslerden oluşan “Biyopolitikanın Doğuşu” adlı kitabında ele aldığı “neoliberal iktisadi insan” tipolojisinden gelmektedir. Michael Foucault (2015: 189), liberalizmin öznesi olarak iktisadi insanın

---

¹³ Bir istisna olarak Romano'nun 2020 yılında yayınlanan “Towards a society of degrowth” isimli kitabı gösterilebilir. Romano “Homo Crescens” olarak isimlendirdiği antropolojik bir büyüme insanı tasvir eder. Ancak Romano Homo Crescens'i, bizim Büyüme insanı olarak tanımladığımız ve iktisadi insanın neoliberal dönemde ortaya çıkan yeni bir öznellik üretiminden ziyade Weber'den yararlanarak modern kapitalizmin kurumsal yapısının bir sonucu olarak kavrar.

neoliberalizmle birlikte de var olmaya devam ettiğini ama niteliklerinin değiştiğinden bahseder. Foucault için bu değişim iktisadi insanın kapsayarak aşılmasını temsil eder. Ancak Brown (2018: 98) bu kapsayarak aşma fikrini reddederek neoliberalizmde iktisadi insanın tamamen değiştiğini ortaya koyar. Bir çıkar öznesi olarak iktisadi insandan herhangi bir kalıntı kalmamıştır (Brown, 2018: 98). Artık bireysel fayda maksimizasyonun sonucu olarak toplumsal faydanın maksimize olması fikri rafa kalkmıştır. Brown (2018: 97) son derece isabetli olarak, bu yeni öznenin bireysel çıkar ve ortak çıkardan azade edilmiş bir ekonomik büyüme fikrine entegre edildiğini belirtir. Bu kökten dönüşüm liberalizmde öznelliğin üretiminden neoliberalizme geçişi, aynı zamanda liberal iktisadi insanın da neoliberal dönemde başka bir niteliğe büründüğü dönüşüm süreci olarak görmeyi de beraberinde getirir.

Neoliberalizmde, iktisadi insan tipolojisi dönüşüm geçirerek bireylerin hayatlarının her alanını bir piyasa aktörü olarak şekillendirmesini ifade eder (Brown, 2018: 37). Ancak bu piyasa aktörü mübadele ilişkilerinin çıkar peşinde koşan liberal özne olarak tanımlanmaz. Bu özne, büyüme temelli kapitalist dinamiklerin neoliberal öznellik üretiminde somutlanmasını ifade eden “Büyüme İnsanı” olarak belirir. Bu yeni özne, “mübadele, alışveriş, tüketim insanı değil; şirket, girişim ve üretim insanıdır” (Foucault, 2015:128). Foucault’nun bu ifadesi tüketim insanı olarak iktisadi insandan çıkışın ve üretim, girişim odaklı bir öznenin bunun yerini aldığını ortaya koyar. Burada, artık liberalizmde olduğu gibi sadece kendi çıkarını düşünen ekonomik özne yoktur. Bu yeni özne, piyasanın toplumu ele geçirdiği yerde öncelikle kendini bir şirket olarak konumlandırır ve eylemlerinde kapitalist bir birey değil kapitalist bir şirket olarak davranış kalıpları geliştirir. Neoliberal özne, mübadele ilişkileri içerisinde kendini çıkar öznesi olarak konumlamak yerine kapitalist bir girişimci veya bir şirket olarak varlığını sürdürür. Klasik liberal özne olarak iktisadi insan, ihtiyaçların tatmini sırasında mübadele ilişkilerine içkin bir toplam fayda maksimizasyonu ilkesine göre hareket ederken herhangi bir büyüme refleksini içinde barındırmaz. Neoliberal büyüme insanı ise bir “şirket” birey olarak diğer “şirket” bireylerle rekabet halindedir. Kapitalist üretim sisteminin dinamiklerinin yeniden üreten büyüme fikrinin taşıyıcısı haline gelir. Neoliberal piyasada, mübadele ilişkilerine içselleşen iktisadi insanlar arasındaki çıkar ilişkileri, yerini büyüme insanları arasındaki “büyüme” temelli bir rekabete bırakır (Dardot ve Laval, 2018 : 199).

Büyüme insanı, kar fırsatlarını tespit eden ve bunları kullanmak için harekete geçen kişidir. Bu sadece iktisadi insanın asli özelliği olan ekonomik hesaplamayı ve kar maksimizasyonu dürtüsünü değil, aynı zamanda bir dizi başka nitelik ve faaliyeti de içerir (Dardot ve Laval, 2018: 207)¹⁴. Büyüme insanının temel özelliklerinden biri muhakeme yeteneğidir. Farklı fırsatların potansiyel karlılığını değerlendirebilmeli ve bu değerlendirmeye dayanarak sağlam kararlar verebilmelidirler. Bu, piyasanın derinlemesine anlaşılmasını ve gelecekteki eğilimleri tahmin etme becerisini gerektirir (Dardot ve Laval, 2018: 209).

Büyüme insanı, artık kapitalist bir sermaye olarak davranışını geliştirir ve iktisadi insan gibi pasif bir seçici özne değildir aksine sürekli büyümek zorunda olan sermayenin dinamiklerine tabii olan bireydir. Illouz (2023: 140) kişisel gelişim yazarlarından tutun da yaşam koşullarına kadar tüm danışmanların iletmiş olduğu mesajın girişimci bireyi kutsadığını belirtir. Bu bireyin tek bir hedefi vardır, büyümek ve ilerlemek. Aynı zamanda kendisini bir şirket olarak kurguladığı için sürekli kar arayışındadır.

İktisadi insanın niteliksel dönüşümü karşısında yeni neoliberal özne için farklı öneriler ortaya atılmıştır. Örneğin Lazzarato (2014: 112) bu yeni toplumsal özneyi “borçlandırılmış insan” (homo debitor) olarak tanımlar. Borç ve alacak ilişkisi içerisinde öznellik kazanan borçlandırılmış insan neoliberalizmin finansal yapısının sonucu olarak ortaya çıkar. Lazzarato’ya (2014: 28) göre, finansallaşan kapitalizmin borç ilişkisi içinde girişimci birey neoliberal özneleşirmeyi tam karşılayamamaktadır ancak “borçlandırılmış insan” finansallaşma ile birlikte asli unsur haline gelmiştir. Lazzarato (2014: 25) neoliberalizmin “borç mantığı” etrafında oluştuğunu ve borç ilişkisinin de büyümenin itici gücü olduğunu belirtir. Bu nedenle “borçlandırılmış insan” figürü neoliberalizmin öznellik üretimini sağlamaktan çok tam da “büyüme insanı”nın bir türevidir.

Sonuç olarak “Büyüme İnsanı” neoliberal öznellik üretiminin, kapitalizmin temel mantığı çerçevesinde bir girişimci özneliğin kurulumunu ifade eder. Bu özneliğin kurulumu ve şirket-birey söyleminin kapitalist dünya sisteminin

---

¹⁴ Dardot ve Laval (2018: 197) neoliberal özneliği tanımlarken “girişimci insan” ifadesini kullanırlar. Bizim büyüme insanı kavramsallaştırmamız da “girişimci insan”ı bir prototip olarak alır.

dinamiklerinde yayılımı ve hegemonik hale gelmesi ise OECD ve Avrupa Birliği tarafından sağlanır (Dardot ve Laval, 2018: 216).

3.3. OECD: Kapitalist Dünya Sisteminin Büyüme Kolonu

Neoliberal dönemde kapitalist dünya sistemi genel olarak DTÖ, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlarla temsil edilir. Samir Amin (1999: 27), çağdaş kapitalist kurumsal yapıyı IMF ve Dünya Bankası önderliğinde Bretton Woods kurumlarıyla tanımlar. Bu kurumlar Dünya sistemindeki hegemonya mücadelesinde de önemli yer tutmakla birlikte uluslararası iktisadi politikanın ana aktörleri olarak görünürler. Bu aktörler tek tek ve birlikte önemli politika yapıcı hareketlerde bulunurlar ve kapitalist dünya sisteminin yapıtaşlarıdır. Ancak tüm bu kurumların arasında 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik ve İşbirliği Örgütünün (OEEC) devamı niteliğindeki OECD'den çok az söz edilir.

Öncelikle OECD'nin tarihsel süreçte hangi aşamalardan geçtiğini anlamak gerekmektedir. Schmelzer'e (2016) göre OECD'nin büyüme paradigmasını kurumsallaştırması üç ayrı tarihsel dönem içerisinde incelenebilir. İlki 1948-59 yılları arasındaki OEEC dönemidir. Bu dönem, OEEC bünyesinde ekonomik büyümenin temel bir politika standardı olarak ortaya çıktığı tarihsel süreci ifade etmektedir (Schmelzer, 2016: 75). İkinci dönem ise 1960-68 yılları arasında kapsar. OECD bünyesinde büyüme paradigmasının toplumsal alanda geçerli ilke olarak yaygınlaşmasına dair süreci ifade eder (Schmelzer, 2016: 163). Üçüncü dönem ise 1969-74 yılları arasında ekolojik sorunlara duyarlı ve büyüme paradigmasının tartışıldığı bir dönemdir (Schmelzer, 2016: 239).

OEEC, üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğini ve kalkınmayı teşvik etmek amacıyla 1948 yılında kurulmuştur. Bu dönemde OEEC, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde baskın bir ideoloji haline gelecek olan büyüme paradigmasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Schmelzer, 2016: 82).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından OEEC, üye ülkeleri arasında ekonomik iyileşmeyi ve işbirliğini teşvik etmekle görevlendirilmiştir. Kuruluşun ilk odak noktası, özellikle ticaret, yatırım ve altyapı geliştirme gibi alanlarda Avrupa ekonomisini yeniden inşa etmektir (Schmelzer, 2016: 36). Ancak 1950'li yılların başında OEEC'nin

odağı savaş sonrası yapılanmanın mimarisini düzenlemekten çok ekonomik büyümeye doğru kaydı.

OEEC'nin ekonomik büyümeye artan vurgusu, üye ülkelerin bir bütün olarak organizasyon için yıllık %25'lik bir ekonomik büyüme hedefi belirleme konusunda anlaştıkları 1951 Paris toplantısına kadar uzanabilir (Schmelzer, 2016: 120). Bu hedef, ekonomik büyümeyi teşvik etmenin ve aynı zamanda savaş sonrası yeniden yapılanmanın zorluklarını ele almanın bir yolu olarak görülmekteydi. OEEC'nin büyüme hedefi sadece bir söylem değil, aynı zamanda kuruluşun ilerleyen dönemlerde yapacağı çalışmalara yön verecek somut bir politika hedefi olarak görülebilir.

OECD, 1960 ile 1968 arasındaki dönemde büyüme paradigmasının şekillenmesinde, özellikle de ekonomik büyümenin üye ülkeler için bir standart olarak teşvik edilmesinde önemli bir rol oynadı. Bu dönem, örgütün İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki yeni zorluklara ve fırsatlara uyum sağlaması nedeniyle odak noktasında yaşanan önemli değişiklikleri de beraberinde getirdi.

OECD, 1960 yılında, 1960 ve 1970 yılları arasındaki on yıllık dönemde %50 ekonomik büyümeye ulaşma hedefi belirledi ve bu hedef "büyüme hedefi" olarak anıldı (Schmelzer, 2016: 179). Bu hedef oldukça yüksekti ve OECD'nin, yaşam standartlarını iyileştirmenin yanı sıra sosyal ve politik zorluklara çözüm bulmak için ekonomik büyümeyi teşvik etme konusundaki ne kadar ısrarlı davrandığını ortaya koyuyordu. Ancak bu dönemi yansıtan gelişme %50 büyüme hedefinin yüksekliği değildir. Bu dönemin temsil eden fikir "büyüme hedefi" adı altında hem küresel hem de ulusal bir ekonomik amacın ortaya çıkmasıydı. Günümüzde, neoliberalizmle beraber büyüme hedefine dair toplumsal alanda içselleşen bilginin kurumsal temelleri bu döneme dayanmaktadır. OECD bu dönemde, büyüme hedefine doğru ilerlemeyi ölçmek için, GSYH, enflasyon ve istihdam oranları dahil olmak üzere bazı göstergeler geliştirerek ekonomi politikalarının etkinliğini, büyümeyi de odağına alarak ölçmeye başladı (Schmelzer, 2016: 152). Bu ölçümler, bir şekilde büyüme ile "toplumsal iyi"¹⁵ arasındaki bağı da oluşmaya başladığı aşamayı temsil etmektedir.

---

¹⁵ Toplumsal iyi kavramı tüm toplumun iyiliğini sağlayan anlamında kullanılmıştır. Büyüme ideolojisi, "büyüme, toplumsal iyidir" eşitliğini, toplumsalı kaldırarak "büyüme iyidir" şeklinde yeniden formüle eder.

OECD 1969 ile 1974 yılları arasında, özellikle Roma Kulübü ile olan bağlantıları yoluyla, küresel ekonomik gündemin şekillenmesinde önemli bir rol oynadı. OECD'nin Roma Kulübü ile ilişkisi çok yönlü ve karmaşıktı; hem örgütün ekonomik büyümeyi destekleme konusundaki kararlılığı hem de ortaya çıkan çevresel zorlukları ele alma ihtiyacını çelişkili biçimde içinde barındırıyordu (Schmelzer, 2016: 249).

OECD'nin dönemsel olarak dönüşümünü inceledikten sonra OECD'nin kapitalist kurumsal mimari içerisindeki rolüne odaklanmak neoliberalizmin uluslararası politikadaki özgüllüğünü anlamak açısından önem arz etmektedir. Çoğu araştırmacı, OECD'yi istatistiksel bilgi kaynağı ve bu istatistiklerin sonuçlarını tarafsız olarak raporlayan bir kurum olarak görmektedir (Leimgruber ve Schmelzer, 2017: 2). Bunun en temel nedenlerinden bir tanesi OECD'nin politika yapıcılardan çok profesyonel uzmanlardan oluşmasından kaynaklanmaktadır. OECD tam da ekonominin politikten ayrılarak sözde bir bilim olarak anılmasında kullanılan “bilimsellik”, “tarafsızlık” ve “ideolojiden arındırma” gibi sloganların kapitalist dünya sisteminde vücut bulmuş halidir. Bu da OECD'nin pasif bir kurum olduğuna dair bir imajı güçlendirir. Ancak OECD pasif ve tepkisiz bir kurum olmanın aksine ikinci dünya savaşı sonrası kurulan uluslararası mimarinin en etkili yapılarından birini temsil eder. Leimgruber ve Schmelzer, (2017: 43) OECD'yi liberal kapitalizmin bekçisi, kapitalist ekonomileri ve piyasa toplumlarını savunmak, teşvik etmek ve gözlemlemek için tasarlanmış bir düşünce kuruluşu olarak tanımlamışlardır. Öte yandan Louis ve Maertens (2021: 143), OECD'nin yaşam kalitesi vb. niteliksel değerlendirmeleri, ölçülebilir ve niceliksel olarak ifade etmeye başlayan bir kurum olduğunu belirtir. OECD sadece bir veri sağlayıcısı olmaktan çok nitelik ile nicelik arasındaki dönüşümde anahtar göstergeleri oluşturur.

OECD, bir norm olarak göstergeler üretme etkinliğinin dışında büyüme ideolojisinin kapitalist dünya sisteminin tutkalı haline gelmesinde önemli bir yere sahiptir. OECD'nin 14 Aralık 1960'ta Paris'te imzalanan “Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Sözleşmesi” 1. Maddesi, ekonomik büyümenin en temel hedef olduğunu belirtir (OECD, 2023). Bu nedenle uluslararası kuruluşlar içerisinde gerek ekonomik büyümeye ait GSYH istatistiklerinin sağlanması gerekse de toplumsal bir norm olarak “büyüme” hedefinin ortaya konulması açısından OECD önemli bir yer kaplar.

Schmelzer 2016 yılında yayınlanan “The Hegemony of Growth: The OECD and The Making of The Economic Growth Paradigm” isimli kitabında, OECD’nin ekonomik büyüme hedefini ülkeler için nasıl bir hedef haline getirdiğini ve bu kapsamda yaşanan dönüşümü detaylı olarak anlatır. Tabii ki OECD öncesinde de büyüme ve GSYH hesapları yapılmaktaydı. Ancak bu hesaplamalar birer uluslararası kurumsal fetiş düzeyinde ya da iktisat politikalarının yol gösteren ilkesi halinde değildi (Schmelzer, 2016). OECD’nin doğuşu, GSYH büyümesinin arzu edilir, zorunlu, doğal ve esasen sınırsız olduğu görüşünün üretilmesini sağladı (Schmelzer, 2016: 342).

Sonuç itibariyle sadece toplumsal alanın mikro boyutunda değil makro düzeydeki kapitalist dünya sisteminin kurumlarında da, dönemsel olarak birbirlerine yakın zamanlarda büyüme mantığının kurumsallaştığını görmekteyiz. OECD, küresel iktisadi aktörler içerisinde önemli bir farklılığa sahiptir. Bretton Woods kurumları uluslararası politik arenada politika yapıcı ya da politika setleri belirleyici bir konumda bulunurken OECD norm ve söylem belirleyici bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Diğer uluslararası kurumsal aktörler para ya da maliye politikası üzerinden dünya sisteminin neoliberal serbest piyasa mantığına uygun hale getirilmesini dizayn ederken OECD, neoliberal büyüme mantığını toplumsal alana yaymak, mikro ve makro rızaların üretimini sağlamıştır.

SONUÇ

2000’li yılların başında ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler, arkasında birçok deneyim bırakmasına rağmen tüm deneyimler birer birer akademinin teorik hapisanesine kapandılar. Ancak daha önce de belirtildiği gibi dönemin hareketlerinin bütüncül bir teoriden yoksun olması da 2000’li yılların başındaki toplumsal hareketlerin boğulma sebeplerinden sadece bir tanesidir. Dönemin hareketleri içerisinde, ekolojik hareketlere yakınlığı yanında toplumsal alanda önemli sayılabilecek düzeyde rıza oluşturmasıyla Büyümeme hareketi ön plana çıkmıştır. Büyümeme hareketi, özellikle 2008 yılı sonrasında kendisini toplumsal alanda muhalif bir teori olarak konumlamaya başlamıştır.

Bu tez, içinden geçtiğimiz kapitalizmin ekolojik krizine karşı Büyümeme fikrinin bir direnç noktası olarak genişleyip genişleyemeyeceğini sorunsal haline getirdi. Bir fikrin, tarihsel süreç içerisinde önce bir toplumsal harekete daha sonra da teorik oluşuma doğru evrilmesi önem taşımaktadır. Büyümeme fikri de günümüzün ekolojik hareketleri içerisinde kapladığı alanı geliştirmekle birlikte çeşitli çevrelerden önemli destekler görmektedir. Bu nedenle soruyu tekrarlamak gerekirse, gerçekten de toplumsal, dağıntık mikro bir hareket olan Büyümeme, makro problemlerle yüzleştğinde teorik tutarlılığıyla toplumsal bir alternatif haline gelecek mi?

Bir alternatifin imkanlarını sorgulamadan önce soruna nasıl bakıldığı önem taşımaktadır, çünkü alternatifler sorunun kalbinde doğarlar. Büyümeme düşüncesi de modern sosyal bilimlerin doğaya bakışındaki ontolojik ikiciliği tekrar etmeyerek ve hatta karşıt bir konum olarak ekolojik krizi toplumsal alanın içine dahil eder. Büyümeme teorisi, ekonomik büyümenin çevresel ve sosyal maliyetleri giderek arttırdığını ve bu maliyetlerin sürdürülemez hale geldiğini iddia etmekle birlikte, çalışma içerisinde de gördüğümüz gibi bunu ekolojik ya da ekonomik bir perspektife hapsetmez. Büyümeme teorisi toplumsal bir dönüşüm olmadan ortaya çıkacak reformist yamaların birer sahte gerçeklik olduğunu ortaya koyar. Bu anlamda Marksist ekoloji hareketiyle ortaklaşır.

Buradan devam edildiğinde önümüzde aşılmayı bekleyen sorun sadece bir ekolojik kriz olarak ortaya çıkmaz, aksine kriz toplumsaldır. Ekolojik kriz bir kere toplumsallaştırıldığında yanıtların da toplumsal bir dönüşüm fikrini taşıması beklenir.

Büyümeme düşüncesi tam da toplumsal krize bir alternatif olarak yanıtlar vermeyi, alternatif hareketler ve kurumsal yapılar oluşturmayı hedeflemektedir.

Büyümeme düşüncesi sorunu toplumsallaştırmasına rağmen halen bir soru sorulmayı beklemektedir. Sorun nedir? Büyümeme düşüncesinin toplumsal sorunu büyüme olgusudur. Ekonomik krizlerden tutun da ekolojik krize kadar tüm semptomların nedeni büyümede yatar. Toplumsal ilişkiler büyüme üzerinden şekillenir, gelenekler ve değerler dahi büyüme içerisinde bir anlam kazanır. Ancak Büyümeme düşüncesinde büyüme sadece maddi “artı” yaratma durumunu nitelemez. Büyüme, toplumların ve bireylerin tahayyülünü sömürgeleştirir ve herhangi bir “artı” yaratmayı hikmetinden sual olunamaz bir inanç haline getirir. Ancak halen bir soru ortada durmaktadır. Nedir bu büyüme? Mistik bir inanç mı yoksa bir faili var mı? Bu soruların cevaplanması tezimizin sorusuna (Büyümeme düşüncesinin genişleme ve bir alternatif haline gelme olasılığı) cevaplar geliştirebilmek adına önem taşır.

Çalışma içerisinde de gösterildiği gibi gerek birinci nesil düşünürler gerekse de ikinci nesil teori oluşturma çabaları içerisinde büyümenin nereden kaynaklandığı sorusu tatmin edici bir şekilde cevaplanamaz. Latouche’un önerisi büyüme olgusunu bir tahayyül sorunu olarak ele alarak modern aydınlanma felsefesinin içerisinde ele almayı gerektirir. Latouche’un eleştirisi modernizm içerisinde kalarak bir modern akıl eleştirisini ortaya koymaya çalışır. Büyümeme düşüncesine dair başka çalışmalarda da büyüme, toplumun üzerinde dolaşan bir hayalet olarak kalır. Büyümeme teorisi içerisinde yer yer adı anılsa da genelde kapitalizmin etrafından dolaşarak çözümlenemeler yapılmaya çalışılır. Büyümeme düşünürleri için kapitalizm; büyüme toplumlarının bir türevi, büyüme ideolojisinin bir sonucudur.

Tezin giriş aşamasında da belirtildiği gibi tezin üzerinde yükseldiği dört temel kolondan birisini Marx’ın çalışmaları oluşturmaktadır. Bu nedenle buradaki bakış açısına göre tüm krizler kapitalist üretim biçiminin içerisindeki mekanizmalardan kaynaklanır. Krizler yer yer tekil semptomlar halinde yer yer çoklu olarak ortaya çıkarlar. Buradaki bakış açısı farklılığına rağmen Büyümeme düşüncesinin katkılarını gözden kaçırmamak gerekir. Kapitalizmin, çoklu semptomlara sahip bütünsel krizine karşı Büyümeme teorisinin açabileceği imkanların tartışılması elzemdir.

Büyümeme teorisinin gittiği patikaya bakıldığında çok temel iki olgunun düşünsel yapıları etkilediği görülür. İlki reel sosyalizm deneyimi ikincisi ise devlet ve

merkezi planlama sorunu. Büyümeme fikrinin hangi ucunda yer alırsa alsın, herhangi bir politika önerisi ya da teorik açılım, karşısında bu iki duvarı bulur. Ancak bu duvarları sadece reel sosyalizm deneyimi ya da merkezi planlama eleştirisi olarak okumamak gerekir. Eğer böyle olsaydı bazı konularda ortaklıklar kurulması, ekososyalist ve eko-marksist geleneklerin Büyümeme hareketi ile yakınlaşması çok daha kolay olurdu.

Kohei Saito (2023: 216) Walter Benjamin'den yaptığı bir alıntının sonunda Büyümeme çağrısına Marksistler tarafından yeterince karşılık verilmediğinden bahseder. Saito'nun haklı olduğu taraflar bulunmakla birlikte, Büyümeme hareketinin teori olma serüveninde Marx ve onun adımları görmezden gelinir. Hatta Marksizm ve reel sosyalizm deneyimleri otoriterliğin temsili olarak resmedilir.

Saito'nun 2023 yılında yayınlanan çalışması ile birlikte Marx ve Büyümeme hareketi arasındaki ilişkiler dönüşmeye başlamıştır. Çalışmanın tüm evreleri Saito'dan alınan ilhamla Marx ve Büyümeme hareketi arasındaki ilişkinin gerilimiyle beslenmiştir. Nitekim çalışmanın üçüncü bölümü bu açıdan bir teorik denemeyi ifade etmektedir. Büyümenin toplumsal alanı işgalinin tam da kapitalist üretim ilişkileri içerisinde somutlandığını ve büyümenin unsurlarının piyasada ya da mübadele ilişkilerinde değil tam da üretim ilişkilerinin geçerli olduğu her yerde oluştuğu Marx'tan yardım alarak tartışılmıştır.

Büyümeme düşüncesi, ekolojik kriz ile büyüme ideolojisi arasındaki bağlantıyı ortaya koyarak önemli bir görevi yerine getirmiş olmakla birlikte bu bağlantının nasıl oluşup geliştiğini anlama konusunda kat ettiği yollar belirsizliklerle doludur. Daha önce de belirtildiği gibi ikinci nesil Büyümeme teorisinin ekolojik krizi toplumsal bir olgu olarak ele alması değerlidir. Bu bağlamda ekolojik krizden çıkış için toplumsal bir dönüşümün de ortaya çıkması gerekir. Ancak Büyümeme düşüncesinin toplumsal dönüşüme dair fikirleri yer yer belirsizlikler yer yer de çelişkiler içermektedir. Bunun temel nedeni de, tezin ikinci bölümünde de görüldüğü üzere Büyümeme teorisinin düşünsel kaynaklarının büyüme ve kapitalizm arasında bir ayrıma gitmesinden kaynaklanmaktadır. Büyümeme teorisine göre kapitalizmle büyüme arasında mutlak bir ayrışmadan bahsedilememekle beraber, karşı çıkılması gereken büyüme ideolojisiidir.

Tezin üçüncü bölümünde de gösterildiği gibi büyüme ile kapitalizm arasındaki ilişki farklılaşmış iki olgu arasındaki ilişki değildir. Büyüme kapitalist üretim biçiminin

içkin mantığıdır. Marx'ın teorik mirasından yola çıkarak açıklamaya çalıştığımız gibi büyüme kapitalist üretim aşamalarının ilk fazında, üretim alanında oluşur. Büyümeme düşünürleri büyümeyi kapitalist üretim alanından çıkararak mübadele alanına doğru kaydırma eğilimindedirler¹⁶. Bu kaydırma girişimi mübadele alanında güdülerin ya da daha zihinsel faaliyetlerin yön verdiği bir “artı” üretme girişimine evrilerek büyümeyi kapitalizmden farklı ya da farklılaşmış bir olgu olarak görmenin yolunu açar. Tezin önerisi ise büyüme sorununun üretim ilişkileri içinde değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapar.

Büyüme kapitalist üretim alanında ortaya çıkmakla birlikte neoliberal kapitalizmin öznelleştirme mantığı içerisinde de kilit bir konum almıştır. Neoliberalizm, kapitalizmin krizlerini yeni öznellikler üreterek çözüme yönündeki adımları içerir. Bu aşamada tezde, Foucault'nun kavramsal çerçevesini kullanarak liberal yönetimin ürettiği özneliliğin fayda temelli bir düşünceye sahip iktisadi insan üzerinden şekillendiğini ortaya koyarken, neoliberalizmde bu özneliliğin yerini büyüme insanına bıraktığına dair öneri ortaya konulmaktadır. Büyüme insanı, iktisadi insanın faydacı yapısını korumakla birlikte bir adım daha ileri giderek toplumsal alanın her düzeyinde bir girişimci olarak konumlanır. Girişimci haline gelen ve tüm tutumlarını girişimcilik üzerinden şekillendiren büyüme insanının en temel özelliği de sürekli olarak bir “artı” peşinde koşmasıdır. İktisadi insan, nitel ve öznel bir artış peşinde koşarken Büyüme insanı nicel ve nesnel bir artış için yaşamaktadır.

Sonuç olarak, giriş kısmında yer alan tezin sorusuna dönersek; Büyümeme fikri toplumsal dönüşüm için alternatif bir direnç noktası haline gelebilecek mi? Yukarıda ve tez boyunca da gösterildiği gibi Büyümeme hareketinin kapitalizmle bir hesaplaşma içine girmeden yaratacağı toplumsal etkilerin ve teorik tutarlılığın sınırlı olacağı kanaatindeyiz. Kapitalizmi sorun etmeyen, üretim ilişkilerini ve mülkiyet sorununu odağına almadan ve merkezi planlama sorusunun etrafından dolanarak geliştirilecek politik öneriler, teorik yelpazeyi darlaştıracak, sorunlara verilecek cevapları sınırlayacaktır. Günümüzde eko-sosyalist oluşumlarla belirli işbirlikleri ve planlama üzerinden yaratılan tartışma Büyümeme teorisine dair gelişimin de yönünü

---

¹⁶ Buradaki sorun artı değer ya da değer üretildiği veya oluştuğu mekanı saptamak değildir. Tezin buradaki amacı metaların nerede büyüdüğü sorusunu ortaya atmak. Bu soruya verilecek cevap büyümeyi bir güdü olarak ele almakla kapitalist üretimin zorunlu unsuru olarak görmek arasında bir ayrımı da beraberinde getirir.

belirleyecektir. Ya bir toplumsal alternatif haline gelecek ya da güzel bir teori olarak raflarda yerini alacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, B. (2021). Degrowth. *Rethinking Marxism*, 33(1), 98-110.
- Albert, M., & Hahnel, R. (1994). *Geleceğe Bakmak, 21. Yüzyıl İçin Katılımcı Ekonomi*, (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Alexander, S., & Gleeson, B. (2022). *Collective Sufficiency: Degrowth As A Political Project*. In *Post-Capitalist Futures: Paradigms, Politics, And Prospects*, 53-64. Singapore: Springer Singapore.
- Amin, S. (1999). *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*, (V. Eranus, Çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Asara, V., Profumi, E. & Kallis, G. (2013). Degrowth, Democracy And Autonomy. *Environmental Values*, 22(2), 217-239.
- Aykaç, A. (2018). *Dayanışma Ekonomileri: Üretim ve Bölüşüme Alternatif Yaklaşımlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bakan, J. (2007). *Şirket: Kar ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum*, (R. G. Ögdül, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Barca S, Chertkovskaya E And Paulsson A (2019) *The End Of Political Economy As We Knew It? From Growth Realism To Nomadic Utopianism*. In: Chertkovskaya E, Paulsson A And Barca S (Eds) *Towards A Political Economy Of Degrowth*. London: Rowman And Littlefield.
- Bataille, G. (2010). *Lanetli Pay*, (I. Ergüden, Çev.), İstanbul: Dost Kitabevi.
- Bhaskar, R. (2015). *Gerçekliği Geri Kazanmak: Çağdaş Felsefeye Eleştirel Bir Giriş*. (B. S. Aydaş, Çev.), Ankara: Notabene Yayınları.
- Bonefeld, W. (2014). *Critical Theory And The Critique Of Political Economy: On Subversion And Negative Reason*. Bloomsbury Publishing.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Bowen, A., & Fankhauser, S. (2011). The Green Growth Narrative: Paradigm Shift Or Just Spin?. *Global Environmental Change*, 4(21), 1157-1159.

- Brand, U., Görg, C., Hirsch, J., & Wissen, M. (2008). *Conflicts In Environmental Regulation And The Internationalisation Of The State: Contested Terrains*. Routledge.
- Brown, W. (2018). *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi* (B.E. Aksoy, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bruce, A., & Spinardi, G. (2018). On A Wing And Hot Air: Eco-Modernisation, Epistemic Lock-In, And The Barriers To Greening Aviation And Ruminant Farming. *Energy Research & Social Science*, 40(June), 36-44.
- Buch-Hansen, H. (2018). The Prerequisites For A Degrowth Paradigm Shift: Insights From Critical Political Economy. *Ecological Economics*, 146(April), 157-163.
- Buch-Hansen, H., & Nesterova, I. (2021). Towards A Science Of Deep Transformations: Initiating A Dialogue Between Degrowth And Critical Realism. *Ecological Economics*, 190(December), 107188.
- Buğra, A. (1995). *İktisatçılar ve İnsanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burkett, P. (2004). *Marx ve Doğa: Al-Yeşil Bir Perspektif*, (E. Özkaya, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Burkett, P. (2011). *Marksizm ve Ekolojik İktisat: Kızıl ve Yeşil Bir Ekonomi Politige Doğru*, (E. Günçiner, Çev.) Yordam Kitap.
- Büchs, M., & Koch, P. (2019). Degrowth, The State And The Green New Deal: A Critical Analysis Of Academic Degrowth Policy Proposals. *Ecological Economics*, 149, 321–344.
- Büchs, M., & M. Koch. (2019). “Challenges To The Degrowth Transition: The Debate About Wellbeing.” *Futures* 105: 155–165.
- Büscher, C., & Ufer, U. (2022). The (Un) Availability Of Human Activities For Social Intervention: Reflecting On Social Mechanisms In Technology Assessment And Sustainable Development Research. *Sustainability*, 14(3), 1394.
- Caffentzis, G., & Federici, S. (2014). Commons Against And Beyond Capitalism. *Community Development Journal*, 49(1), 92-105.

- Castoriadis, C. (1985). Reflections On 'rationality' and' development'. Thesis Eleven, 10(1), 18-36.
- Castoriadis, C. (1993). Dünyaya, İnsana ve Tabiata Dair (H. Tufan Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Castoriadis, C. (1997), "Radical Imagination And The Social Instituting Imaginary", The Castoriadis Reader İçinde, (Haz.) David Ames Curtis, Oxford Ve New York: Blackwell.
- Castoriadis, C. (1998). The Imaginary Institution Of Society. MIT Press.
- Castoriadis, C. (2010). The Castoriadis Reader. Oxford University Press.
- Castoriadis, C. (2011). Toplum İmgeleminde Kendini Nasıl Kurar: Toplumsal İmgelem ve Kurum, (I. Ergüden, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Castoriadis, C. (2013). Toplum İmgeleminde Kendini Nasıl Kurar: Marksizim ve Devrimci Kuram. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Castoriadis, C. (2016). Radical Imagination And The Social Instituting Imaginary. In Rethinking Imagination (136-154). Routledge.
- Clarke, S. (2005). The Neoliberal Theory of Society. Neoliberalism: A Critical Reader, 50, 59.
- Clarke, S. (2023). Marx, Marjinalizm ve Modern Sosyoloji, (G. G. Binici, Ü. Tatlıcan Çev.), Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Cleaver H (2019) 33 Lessons on Capital: Reading Marx Politically. London: Pluto Press
- Cleaver, H. (2008). Kapital'i Politik Olarak Okumak, (M. Çelik Çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Cleveland, C. J., & Ruth, M. (1997). When, Where, And By How Much Do Biophysical Limits Constrain The Economic Process?: A Survey Of Nicholas Georgescu-Roegen's Contribution To Ecological Economics. Ecological Economics, 22(3), 203-223.
- Clifton, J., & Díaz-Fuentes, D. (2011). The Oecd And Phases In The International Political Economy, 1961–2011. Review Of International Political Economy, 18(5), 552-569.

- Cohen, G. A. (2000). *Karl Marx's Theory Of History: A Defence*. Oxford: Clarendon Press.
- COP28. (2023). The 28th UN Climate Change Conference of the Parties in UAE on 30 November – 13 December (2023). Web: <https://www.cop28.com/en/cop28-uae-declaration-on-climate-and-health>. (E.T. 18.01.24).
- Cox, R. W. (1981). Social Forces, States And World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium*, 10(2), 126-155.
- D'alisa, G., & Romano, O. (2023). Degrowth: A State Of Expenditure. In *The Palgrave Handbook Of Environmental Politics And Theory* (127-146). Cham: Springer International Publishing.
- Dale, G. (2012). The Growth Paradigm: A Critique. *International Socialism*, 134, 55-88.
- D'alisa, G., & Kallis, G. (2016). A Political Ecology Of Maladaptation Insights From A Gramscian Theory Of The State. *Global Environmental Change, Part A* 38, 230–242.
- D'alisa, G., & Kallis, G. (2020). Degrowth And The State. *Ecological Economics* 169, 106486.
- D'alisa, G., 2019. The State Of Degrowth. In *Towards A Political Economy Of Degrowth*, Edited By Ekaterina Chertkovskaya, Alexander Paulsson And Stefania Barca, 243–257. London: Rowman & Littlefield.
- Daly, H. E. (1993). Steady-State Economics: A New Paradigm. *New Literary History*, 24(4), 811-816.
- Daly, H. E. (1996). *Beyond Growth: The Economics Of Sustainable Development*. Beacon Press.
- Daly, H., 1991. *Steady-State Economics*, Washington, D.C : Island Press,
- Dardot, P. ve Laval, C. (2018). *Dünyanın Yeni Akli: Neo-Liberal Toplum Üzerine Deneme*. (I. Ergüden Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- De Angelis, M., & Harvie, D. (2014). The Commons. In *The Routledge Companion To Alternative Organization* (280-294). Routledge.

- De Angelis, M., & Harvie, D. (2014). The Crisis Of Capitalism And The Rise Of The Commons. In V. Rotondi & P. Santori (Eds.), *Rethinking Economics Starting From The Commons* (13-30). *Contributions To Economics*.
- Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F., & Martinez-Alier, J. (2013). What Is Degrowth? From An Activist Slogan To A Social Movement. *Environmental Values*, 22(2), 191-215.
- Deriu, M. (2020). Özerklik, D'alisa, G., Demaria, F. ve Kallis, G. (Editörler) *Küçülme Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı*, İstanbul: Metis Yayınları, ss.93-97.
- Descola, P. (2013). *Doğa ve Kültürün Ötesinde*, (İ. Yerguz, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Diego Andreucci, A., & Engel-Di Mauro, S. (2019). Capitalism, Socialism And The Challenge Of Degrowth: Introduction To The Symposium. *Capitalism Nature Socialism*, 30(2), 176-188.
- Durand, C., Hofferberth, E., & Schmelzer, M. (2023). *Planning Beyond Growth. The Case For Economic Democracy Within Limits*. Political Economy Working Papers 1/2023. Department Of History, Economics And Society, University Of Geneva.
- Durrant, S. (2021). Critical Spirits: New Animism As Historical Materialism. *New Formations: A Journal Of Culture Theory Politics*, 104/105, 50-76.
- Erkal, S. N. (2004). *Alternatif Düşünceler Sözlüğü*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Euler, J. (2018). Conceptualizing The Commons: Moving Beyond The Goods-Based Definition By Introducing The Social Practices Of Commoning As Vital Determinant. *Ecological Economics*, 143, 10-16.
- Eversberg, D., & Schmelzer, M. (2018). The Degrowth Spectrum: Convergence And Divergence Within A Diverse And Conflictual Alliance. *Environmental Values*, 27, 245-267.
- Feola, G. (2019). Degrowth And The Unmaking Of Capitalism: Beyond 'Decolonization Of The Imaginary'?. *Acme: An International Journal For Critical Geographies*, 18(4), 977-997.

- Fine, Ben ve Saad-Filho, Alfredo (2008), Marx'ın Kapitali. (N. Satlıgan Çev.). İstanbul: Yordam
- Fischer-Kowalski, M., & Haberl, H. (2015). Social Metabolism: A Metric For Biophysical Growth And Degrowth. Handbook Of Ecological Economics, 100-138.
- Foster, J. B. & Clark, B. (2012). The Planetary Emergency. Monthly Review, 64(7), 1-25.
- Foster, J. B. (2013). Marx And The Rift In The Universal Metabolism Of Nature. Monthly Review, 65(7), 1-19.
- Foster, J. B. (2023), Planned Degrowth: Ecosocialism And Sustainable Human Development. Monthly Review: An Independent Socialist Magazine, 75(3), 1-29.
- Foster, J.B. (2023). Ekolojik Yarık: Kapitalizmin Gezegene Karşı Savaşı, (B. Erdem, Çev.), İstanbul: Marx21 Yayınları.
- Foucault, M. (2015). Biyopolitikanın Doğuşu, (A. Tayla, Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2020). Eleştiri Nedir. Kendilik Kültürü, (M. Erşen, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Georgescu-Roegen, N. (1971). The Entropy Law And The Economic Process. Harvard University Press.
- Georgescu-Roegen, N. (1977). The Steady State And Ecological Salvation: A Thermodynamic Analysis. Bioscience, 27(4), 266-270.
- Georgescu-Roegen, N. (2019). Energy, Matter, And Economic Valuation: Where Do We Stand?. In H. Daly and A. F. Umana (Eds.) In Energy, Economics, And The Environment 43-79. Routledge.
- Gezerlis, A. (2001). Castoriadis And The Project Of Autonomy. A Review Of The Imaginary Institution Of Society. Democracy & Nature, 7(3), 469-487.
- Gorz, A. (1980). Ecology As Politics. Black Rose Books Limited.
- Gorz, A. (1985). Cennetin Yolları. (T. Ilgaz Çev.), İstanbul: Afa Yayınları.

- Gorz, A. (1995). İktisadi Akılın Eleştirisi (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökten, Y. S. (2013). Piyasa: Adam Smith Versus Karl Polanyi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 127-137.
- Graham, N. (2020). Forces Of Production, Climate Change And Canadian Fossil Capitalism. Brill.
- Guterres, A. (2023, 06 15). Press Conference By Secretary-General António Guterres At United Nations Headquarters. 09 03, 2023 Tarihinde <https://press.un.org/en/2023/sgsm21840.doc.htm> Adresinden Alındı
- Güler, M. A. (2015). Kriz ve Yeni Toplumsal Hareketler:“İşgal Et” Örneği. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(3), 330-362.
- Hahnel, R. (2006). İktisadi Adalet ve Demokrasi. (Y. Alogan, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Haila, Y. (2000). Beyond The Nature-Culture Dualism. Biology And Philosophy, 15, 155-175.
- Haiven, M. (2018). Radikal Hayalgücü ve İktidarın Krizleri: Kapitalizm, Yaratıcılık, Müşterekler. (K. Kelebekoğlu, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hardt, M. & Negri, A. (2001). İmparatorluk, (A. Yılmaz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (1996). Justice, nature and the geography of difference. London, UK: Blackwell.
- Harvey, D. (2011). The Future Of The Commons. Radical History Review, 2011(109), 101-107.
- Harvey, D. (2012). Marx'ın Kapitali İçin Kılavuz. (B. Doğan, Çev.). İstanbul. Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015a). Neoliberalizmin kısa tarihi, (A. Onacak, Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2015b). Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru. (B. Kıcı, D. Koç, K. Tanrıyar, S. Yüksel, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Heikkurinen, P. (2018). Degrowth By Means Of Technology? A Treatise For An Ethos Of Releasement. *Journal Of Cleaner Production*, 197, 1654-1665.
- Heikkurinen, P. (2021). The Nature Of Degrowth: Theorising The Core Of Nature For The Degrowth Movement. *Environmental Values*, 30(3), 367-385.
- Heinrich, M. (2017). *Kapital'e Giriş*. (K. R. Yılmaz, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Helker-Nygren, E. (2022). *Degrowth & Modern Monetary Theory: Building Bridges For Socio-Ecological Sustainability And Justice* (Doctoral Dissertation, Université D'ottawa University Of Ottawa, 2022).
- Hickel, J. (2020) 'Degrowth And MMT: A Thought Experiment', Web: <https://www.jasonhickel.org/blog/2020/9/10/degrowth-and-mmt-a-thought-experiment> (E.T. 15.11.23).
- Hickel, J. (2021). *Çoğu Zarar Azı Karar: Dünyayı Küçülme Kurtaracak* (D. Keskin, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Holloway, J. (2010). Cracks And The Crisis Of Abstract Labour, *Antipode*, 42, 909-23
- Holloway, J. (2011). *Kapitalizmde Çatlaklar Yaratmak*, (B. Özçorlu, Çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık
- Holloway, J. (2015). Read Capital: The First Sentence: Or, Capital Starts With Wealth, Not With The Commodity. *Historical Materialism*, 23(3), 3-26.
- Holloway, J. (2018). The Grammar of Capital: Wealth, In M. Vidal and T. Smith (Eds.), *Against and Beyond Value*, *The Oxford Handbook to Karl Marx*, (pp. 231-240), Oxford: Oxford University Press.
- Holton, R. J. (2013). *Economy And Society*. Routledge.
- Illich, I. (2015). *Şenlikli Toplum*, (A. Kot, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları,
- Illouz, E. (2023). *Mutlu Yurttaş İmalatı*, (T. Göbekçin, Çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık
- IPCC. (2023). Summary For Policymakers. In: *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution Of Working Groups I, Iı And Iıı To The Sixth Assessment Report Of The Intergovernmental Panel On Climate Change*. Geneva, Switzerland, Ipcc, 1-34.

- Işıkara, B. G. (2020). Kùçülme-Yeşil Büyüme İkililiğinin Ötesinde: Ekolojik Yıkım ve Kapitalizm. *Praksis*, (54), 95-120.
- İnsel, A. (1993). İktisat İdeolojisinin Eleştirisi. Birikim Yayınları.
- İnsel, A. (1998) "Castoriadis ve Özerklik Sorunsalı", *Birikim*, (108), 25-33.
- Jameson, F. (2009). Ütopya Denen Arzu, (F. B. Aydar, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Jumbe, C. B. (2006). Short Commentary On "The Name Change; Or What Happened To The 'P'?", Authored By Charlotte Hess And Ruth Meinen-Dick. *Commons Digest*, (2), 5-6.
- Juniper, J. (2021). Degrowth And Full Employment: A Modern Monetary Theory Perspective. *Journal Of Resilient Economies*, 1(1) 22-31.
- Kaberger, T. & Mansson, B. (2001). Entropy And Economic Processes: Physics Perspectives. *Ecological Economics*, 36(1), 165-179.
- Kallis, G. (2011). In Defence Of Degrowth. *Ecological Economics*, 70(5), 873-880.
- Kallis, G. (2018). *Degrowth*. Newcastle Upon Tyne: Agenda Publishing.
- Kallis, G. (2019). *Degrowth In Practice*. In *Degrowth In Movement(S): Exploring Paths Towards A Convivial Economy And Society* (Pp. 17-30). Routledge.
- Kallis, G. (2020). *Ecological Economics And The Case For Degrowth*. *Anuari De La Societat Catalana D'economia*, (23), 425-444.
- Kallis, G., Demaria, F., & D'alisa, G. (2020). Giriş., G. Kallis, F. Demaria ve G. D'alisa, (Editörler). *Kùçülme Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı*, İstanbul: Metis Yayınları, ss. 17-42.
- Kallis, G., Kalush, M., O.'Flynn, H., Rossiter, J., & Ashford, N. (2013). "Friday Off": Reducing Working Hours In Europe. *Sustainability*, 5(4), 1545-1567.
- Kerschner, C., Wächter, P., Nierling, L., & Ehlers, M. H. (2018). *Degrowth And Technology: Towards Feasible, Viable, Appropriate And Convivial Imaginaries*. *Journal Of Cleaner Production*, 197, 1619-1636.

- Kioupkiolis, A. & Karyotis, T. (2015). Self-Managing The Commons, In D. Azzellini (Ed.), *An alternative labour history: Worker control and workplace democracy.* (pp. 298-328), Bloomsbury Publishing.
- Kitap.Fioramonti, L. (2013). *Gross Domestic Problem: The Politics Behind The World's Most Powerful Number.* Bloomsbury Publishing.
- Klein, N. (2002), Reclaiming the commons. *New Left Review* 9:81–89
- Klooger, Jeff. (2009), *Castoriadis: Psyche, Society, Autonomy* . Amsterdam: Brill
- Koch, M. (2020). Structure, Action And Change: A Bourdieusian Perspective On The Preconditions For A Degrowth Transition. *Sustainability: Science, Practice And Policy*, 16(1), 4-14.
- Koşanay, B. (2021) *The Allure And Tragedy Of The Degrowth Perspective: Hegemonic Struggles Over Green Imaginaries.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Köker, L. (2008). *İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori,* İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Latouche, S. (1993). *Dünyanın Batılılaşması,* (T. Keşoğlu, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Latouche, S. (2009). *Farewell to Growth.* Cambridge, UK: Polity Press
- Latouche, S. (2018). The misadventures of the good life between modernity. In H. Rosa & C. Henning (Eds.), *The Good Life Beyond Growth.* New York: Routledge.
- Latouche, Serge, (2018) *Kanaatkâr Bolluk Toplumuna Doğru: Küçülme Üzerine Yanlış Yorumlar ve Tartışmalar,* (T. Karakaş, Çev.), İstanbul: İletişim.
- Lazzarato, M. (2014). *Borçlandırılmış İnsanın İmali.* (M. Erşen, Çev.), İstanbul: Açılım.
- Leimgruber, M., Schmelzer, M. (2017a). From the Marshall Plan to Global Governance: Historical Transformations of the OEEC/OECD, 1948 to Present. In: Leimgruber, M., Schmelzer, M. (eds), *The OECD and the International Political Economy Since 1948.* (pp. 23-61), Palgrave Macmillan

- Leimgruber, M., Schmelzer, M. (2017b). Introduction: Writing Histories of the OECD. In: Leimgruber, M., Schmelzer, M. (eds), *The OECD and the International Political Economy Since 1948*. (pp. 1-22), Palgrave Macmillan.
- Lemke, T., (2016). *Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*, (Ö. Karlık, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Leonardi, E. (2019) 'The Topicality of André Gorz's Political Economy: Rethinking "Ecologie et liberté (1977) to (re)connect Marxism and Degrowth', in E. Chertkovskaya, A. Paulsson and S. Barca (eds.), *Towards a Political Economy of Degrowth*. (pp. 55-68) London: Rowman & Littlefield
- Levins, R, & Lewontin, R. (1985). *The Dialectical Biologist*. Harvard University Press.
- Liebreich, M. (2018). *The Secret Of Eternal Growth*. Initiative For Free Trade, 29.
- Liegey, V. & Nelson. (2020). *Exploring Degrowth: A Critical Guide*. London: Pluto Press.
- Loiseau, E., Saikku, L., Antikainen, R., Droste, N., Hansjürgens, B., Pitkänen, K., Leskinen, P., Kuikman, P., Thomsen, M. (2016). *Green Economy And Related Concepts: An Overview*. *Journal Of Cleaner Production*, 139, 361-371.
- Louis, M., & Maertens, L. (2021). *Why International Organizations Hate Politics: Depoliticizing The World*. New York: Taylor & Francis.
- Löwy, M. (2015). *Ekosozyalizm: Kapitalist Ekolojik Felakete Radikal Bir Alternatif*. (H. T. Abadan, Çev.), Ankara: Epos Yayınları.
- Marx, K. (1966). *Felsefenin Sefaleti*, (E. Başar, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı* (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2019). *Kapital Cilt: I: Ekonomi Politüğün Eleştirisi*. (M. Selik, N. Satlıgan, E. Özalp, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K., & Engels, F. (1992). *Alman İdeolojisi*, (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Mau, S. (2023). *Mute Compulsion: A Marxist Theory Of The Economic Power Of Capital*. Verso Books.

- Meadows DH, Meadows DL, Randers J, Behrens WW. (1972). The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York: Universe Books.
- Miller, E. (2010), Solidarity Economy: Key Concepts And Issues. In K. Emily, T. Masterson and J. Teller-Ellsberg (eds). Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet. (pp. 25-41), Center for Popular Economics
- Missemer, A. (2017). Nicholas Georgescu-Roegen And Degrowth. The European Journal Of The History Of Economic Thought, 24(3), 493-506.
- Mol, A. 1995. The Refinement Of Production: Ecological Modernisation Theory And The Chemical Industry. Utrecht: Van Arkel.
- Moore, J. W. (2017). Hayatın Dokusundaki Kapitalizm: Sermaye Birikimi ve Ekoloji, (A. Munzur, Çev.), Ankara: Epos.
- Muraca, B., & Schmelzer, M. (2017). Sustainable Degrowth Historical Roots Of The Search For Alternatives To Growth In Three Regions. In I. Borowy and M. Schmelzer (Eds.), History Of The Future Of Economic Growth Historical Roots Of Current Debates On Sustainable Degrowth (Pp. 174-197). London: New York: Routledge.
- O'neill, D. (Mayıs, 2021). The Laws Of Thermodynamics And The Economy [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/Watch?V=H6clz8dqvik> (E.T. 08.11.23).
- Ollman, B. (2012). Diyalektiğin Dansı, (C. Saraçoğlu, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Ollman, B. (2015). Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı. (A. Kars, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Padisson, L. (2023, 07 27). This Month Is The Planet's Hottest On Record By Far And Hottest In Around 120,000 Years, Scientists Say. Web: <https://Edition.Cnn.Com/2023/07/27/World/July-Hottest-Month-Record-Climat/Index.Html> (E.T. 09.03.23).
- Parrique, T. (2019). The Political Economy Of Degrowth (Doctoral Dissertation, Université Clermont Auvergne, 2019).

- Perkins, P. E. E. (2019). Climate Justice, Commons, And Degrowth. *Ecological Economics*, 160, 183-190.
- Pirgmaier, E., & Steinberger, J. K. (2019). Roots, Riots, And Radical Change: A Road Less Travelled For Ecological Economics. *Sustainability*, 11(7), 2001.
- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, (A. Buğra, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Read, J. (2014). *Sermayenin Mikropolitikası: Şimdiki Zamanın Tarihöncesi ve Marx*, (A.D. Temiz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Richter, K. (2019). Struggling For Another Life: The Ontology Of Degrowth. *Transtext (E) S Transcultures. Journal Of Global Cultural Studies*, (14).
- Romano, O. (2019). *Towards A Society Of Degrowth*. Routledge.
- Romano, O. (2020). Harcama, D'alisa, G., Demaria, F. ve Kallis, G. (Editörler), *Küçülme Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı*, İstanbul: Metis Yayınları, ss.93-97.
- Saad-Filho, A. & Johnston, D. (2008). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, (Ş. Başlı, T. Öncel, Çev.), İstanbul, Yordam Kitap.
- Saito, K. (2023). *Marx In The Anthropocene: Towards The Idea Of Degrowth Communism*. Cambridge University Press.
- Samerski, S. (2018). Tools For Degrowth? Ivan Illich's Critique Of Technology Revisited. *Journal Of Cleaner Production*, 197, 1637-1646.
- Schmelzer, M. (2016). *The Hegemony Of Growth: The Oecd And The Making Of The Economic Growth Paradigm*. Cambridge University Press.
- Schmelzer, M. (2017). 'Born In The Corridors Of The Oecd': The Forgotten Origins Of The Club Of Rome, Transnational Networks, And The 1970s In Global History. *Journal Of Global History*, 12(1), 26-48.
- Schmelzer, M., Vetter, A., & Vansintjan, A. (2022). *The Future Is Degrowth: A Guide To A World Beyond Capitalism*. Verso Books.
- Schweickart, D. (2011). *After Capitalism*. Rowman & Littlefield Publishers.

- Schweickart, D. (2016). Economic Democracy: An ethically desirable socialism that is economically viable. The Next System Project Report. Web: <https://thenextsystem.org/economicdemocracy> (18.11.23).
- Smith, A. (2020). Milletlerin Zenginliği, (M. Acar, ev.), İstanbul: Liberus.
- Söğütü, İ. (2018). Comelius Castoriadis'te Yaderklik, Özerklik ve Bir Özerklik Praksisi Olarak Siyaset, Toplum ve Bilim Dergisi, 146. 47-61, İstanbul
- Standing, G. (2020). Temel Gelir. (C. Demirdöğü, ev.), İstanbul: Tellekt.
- Suprinyak, C. E. (2022). Nicholas Georgescu-Roegen, Development Economist. Journal Of The History Of Economic Thought, 44(2), 205-225.
- Thomas, P. D. (2013). Gramsci ağı: Felsefe, Hegemonya, Marksizm. (E. Ekici, İ. Akay, ev.) İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Tol, R. S. J. (2009). The Economic Effects Of Climate Change. Journal Of Economic Perspectives, 23(2), 29-51.
- Tonak, E. A. (2007). Aman, Piyasalar: İktisat, Küreselleşme, Medya. İstanbul: Kalkedon.
- Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Van Parijs, P. (2004). Basic Income: A Simple And Powerful Idea For The Twenty-First Century. Politics & Society, 32(1), 4-40.
- Wallerstein, I. (1997). Sosyal Bilimleri Düşünmemek. (T. Doğan, ev.), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Wallerstein, I. (2000). Bildiğimiz Dünyanın Sonu. (T. Birkan, ev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Walljasper, J. (2015). Müştereklerimiz: Paylaştığımız Herşey. (M. Gürsoy Sökmen, T. Birkan, S. Kılıç, Ö. elik, B. Doğan, D. Ö. Gürkan, B. Cezar, ev.) İstanbul: Metis Yayınları
- Weber, G., & Cabras, I. (2019). The Ecological Economy Of Georgescu-Roegen. In T. Hoerber and A. Anquatil (Eds.), Economic Theory And Globalization, (pp. 221-238). Heidelberg, Germany: Springer

Weiler, R. (2021). "Yeryüzünün Var Kalması için Küçülme". R, Weiler vd. (ed.). Yeşil Ekonomi Küçülmek Güzeldir. (S. Erengezin. Çev.), Yeni İnsan Yayınevi ss. 9-20.

Wood, E. M. (2016). Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması. (Ş. Artan, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Rasim Yurttaş

EĞİTİM

1996-1999: Tevfik Sırrı Gür Lisesi

2000-2004: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

2017-2023: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü

2020-2024: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı

İŞ DENEYİMİ

Kasım 2006- Haziran 2015 Türkiye İş Bankası A.Ş.

